

MemorabiLika

Državni arhiv u Gospiću – Sveučilište u Zadru

MemorabiLika
Br. 1 (5), Gospić, 2022.

Nakladnici:

Državni arhiv u Gospiću
Sveučilište u Zadru

Za nakladnike:

Ivica Mataija
Dijana Vican

Glavni urednik:

Ivica Mataija

Uredništvo:

*prof. dr. sc. Stjepan Blažetin (Pečuh, Mađarska), doc. dr. sc. Ivan Brlić (Gospić),
doc. dr. sc. Ante Gverić (Zadar), doc. dr. sc. Danijela Birt Katić (Zadar),
dr. sc. Tatjana Kolak (Gospić), izv. prof. dr. sc. Sanja Vrcić-Mataija (Gospić),
izv. prof. dr. sc. Irena Mrak (Kranj, Slovenija), izv. prof. dr. sc. Šimun Novaković (Mostar, BiH)*

Lektorica:

dr. sc. Antonia Došen

UDK:

Dubravka Čanić, dipl. knjiž.

Grafička priprema i tisak:

d.o.o. za izdavačku i grafičku djelatnost
Dalmatinska 12, 10000 Zagreb

Naklada:

200 primjeraka

ISSN 2623-9469

UDK 008

UDK 91

UDK 93/94

DOI: 10.15291/ml

MemorabiLika je časopis u otvorenom pristupu. Sadržaj časopisa u cijelosti je besplatno dostupan. Korisnici smiju čitati, preuzimati, kopirati, distribuirati, tiskati, pretraživati ili stavljati poveznice na materijal te mijenjati, preoblikovati i prerađivati materijal ili ga koristiti na druge zakonite načine, sve dok odgovarajuće citiraju izvornik, sukladno CC BY licenci.

Časopis izlazi jednom godišnje uz financijsku potporu Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske.

MemorabiL

**ZNANSTVENI ČASOPIS ZA
LIČKU I OPĆU ZAVIČAJNOST**

POVIJEST, ARHEOLOGIJA,
GEOGRAFIJA, JEZIK, KNJIŽEVNOST,
OBIČAJI, KRAJOLIK, DRUŠTVO
I ARHIVSKO GRADIVO

i
k
a

**God. 5, br. 1.
str. 1 – 180
Gospić, 2022.**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Gospić, 2022.

Kazalo

I RADOVI 7

Antonia Došen: Lički đaci na Kraljevskoj zemaljskoj muškoj obrtnoj školi u Zagrebu u razdoblju od osnutka škole 1882. do 1929. godine..... 9

Filip Pavelić: Gladi u Srednjoj Lici u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća – ekološki i gospodarski čimbenici, sposobnost suočavanja i strategije adaptacije..... 37

Davor Šarić: Crtice iz organiziranog poštanskog prometa u Lici: primjer pošte na Malom (H)Alanu i pisma iz 1873. 59

Vladimir Šulentić: Povijest građenja Budačkog mosta..... 69

Sanja Vrcić-Mataija: Poetika zavičaja Grge Rupčića.....91

Šeharzada Džafić: Topos Like od faktografskog zavičaja do fikcionalnog utočišta – Lika kao primarni zavičaj Branka Čopića..... 115

Jadranka Brkić-Vejmelka, Mario Paral: Odgojno-obrazovni programi u zaštićenim područjima Hrvatske – primjeri iz Like 129

Barbara Crnković: Osnivanje i rad Sabirnog arhivskog centra u Novalji 147

2 PRIKAZI..... 171

Marko Kolić: Mjesta sjećanja 167

Anela Serdar Pašalić: O povijesti Ličke pukovnije 173

RADOVI

I

Antonia Došen
Muzej za umjetnost i obrt
antonia.dosen@muo.hr
HR – 10 000 Zagreb

Izvorni znanstveni članak
(primljeno 23. 11. 2022.)
UDK 37.091.212(497.562) "18/19"
37.09(497.562)-057.87 "18/19"

LIČKI ĐACI NA KRALJEVSKOJ ZEMALJSKOJ MUŠKOJ OBRTRNOJ ŠKOLI U ZAGREBU U RAZDOBLJU OD OSNUTKA ŠKOLE 1882. DO 1929. GODINE

Radom je obuhvaćeno istraživanje arhivske građe nekadašnje Kraljevske zemaljske muške obrtne škole u razdoblju od 1882. do 1929. provedeno u Državnom arhivu u Zagrebu u sklopu kojega su otkrivena imena više od pedeset ličkih pitomaca koji su pohađali tu školu. U tekstu se interpretira dokumentacija o radu ustanove kao i pedagoška dokumentacija (Dnevnici, Imenici, Svjedodžbe) te službeni Izvještaji škole, u kojima se ne navode samo imena učenika već se bilježe i detalji iz vremena njihova školovanja i okolnosti u kojima su se neki od njih nalazili. Metodom sinteze obrađeni su mnogobrojni podatci i istaknute su važne činjenice o školovanju ličkog đaka u Zagrebu. Prikazan je i razvoj obrtnih odnosno šegrtskih škola u Lici krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Opisan je sustav školovanja na Obrtnoj školi u Zagrebu kao i život učenika smještenih u internatu škole. Radom je dan doprinos i poticaj istraživanju povijesti obrtnika na području Like.

Ključne riječi: Lika, školstvo, učenici, Kraljevska zemaljska obrtna škola, Zagreb

Parametri istraživanja

Istražujući umjetnike školovane na Kraljevskoj zemaljskoj muškoj obrtnoj školi¹ u Zagrebu, iščitavanjem Glavnih kataloga / Imenika, Razrednih knjiga / Dnevnika te Svjedodžbi i ispitnih izvještaja učenika, kao i dokumentacije o radu ustanove,

---

1 Dalje u tekstu koristit će se njen skraćeni naziv Obrtna škola.

otkrivena su brojna imena ličkih đaka² koji su pohađali tu školu. Analizom i komparacijom podataka nekima od njih moglo se sustavno pratiti školovanje koje su uredno započeli i uspješno dovršili, dok su neki zabilježeni tek u jednoj školskoj godini. Točan broj učenika iz Like upisanih u prvu ili neku od narednih godina može se ustanoviti i u Izvještajima Obrtne škole redovno objavljivanim koncem školske godine. U ranim godinama nakon osnivanja škole 1880-ih uz ime i prezime učenika u sačuvanim Razrednicama nije se navodio podatak o njihovu mjestu rođenja.

Među ličkim učenicima navedeni su svi oni koji su rođeni u Lici, neovisno o tome je li im i podrijetlo ličko ili su potomci činovničkih obitelji koje su se samo određeno vrijeme zadržale u Lici. Gdje je bilo moguće, zahvaljujući Matici pitomaca Obrtne škole vođene u razdoblju od 1890. do 1911. navedeni su i podatci o roditelju / skrbniku interpretirani u skladu s drugim zabilježenim pojedinostima.

Povijest Obrtne škole nije isključiva, osim u slučaju školovanja ženske djece u njenim samim početcima³, no ovaj tekst, s obzirom na kratko razdoblje uključivanja učenica u nastavu u kasnijem razdoblju djelovanja škole (1904. – 1908.) bavi se isključivo muškim učenicima. Iako su učenice mogle biti upisane već dvije godine nakon osnutka škole, 1884. godine, otvaranjem tečaja za dekorativno slikanje na keramici na koji su se upisivale djevojke iz građanskih obitelji sa završenom ili nepotpunom djevojačkom školom,⁴ u *Izvještaju kraljevske zemaljske obrtne škole i Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu* iz 1904./1905., odlukom Odjela za bogoštovlje i nastavu Visoke kraljevske zemaljske vlade tek je 1904. godine dozvoljeno da se uz Obrtnu školu otvori i ženski odjel „(...) u kojem će se odrasle djevojke vježbati i usavršavati u crtanju, osnivanju i izradbi umjetno obrtnih predmeta“.⁵ Ženski odjel na Obrtnoj školi prestaje postojati 1908. godine kada se polaznicama

2 Ličkim đacima označeni su svi učenici s geografskog područja Like od Gračaca na jugu do Modruša na sjeveru, neovisno o današnjoj upravnoj podjeli i pripadnosti pojedinih mjesta drugim županijama, a ne samo Ličko-senjskoj.

3 U Zagrebu je odpisom Kraljevske hrv. – slav. – dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovje i nastavu utemeljena gradska ženska obrtna škola 1885. godine koja je primala djevojke „svih staleža“, no poučavajući ih u „ženskom ručnom radu“ koji je uključivao pletenje, kačkanje, krojenje, šivanje, vezenje i slično. Ustrojni statut, naukovna osnova i školski red za žensku obrtnu školu u Zagrebu. *Službeni glasnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovje i nastavu*. God. 1885., komad VI, Zagreb, 30. 06. 1885.

4 Više u STANIČIĆ, STANKO. 1982. *Keramika Obrtne škole – počeci*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt.

5 *Izvještaj kraljevske zemaljske obrtne škole i muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu koncem 1904/05., 1905.* Zagreb, 71.

otvara nova mogućnost školovanja u Višoj privremenoj školi za umjetnost i obrt, utemeljenoj godinu dana ranije.

Razlog fokusiranja na muške polaznike škole je i u tome što iz navedenog razdoblja upisivanja učenica nije sačuvan niti jedan Imenik odnosno Dnevnik već se radilo o eksperimentalnoj nastavi. Imena učenica, bez ikakvih dodatnih podataka o njihovu podrijetlu, objavljen je u vidu popisa u Izvještajima Obrtne škole tog vremena.

Nakon Prvog svjetskog rata, u prvim poratnim godinama na svjedodžbama o osposobljavanju dodaju se podatci i o vjerskoj opredijeljenosti učenika te se uz ime mjesta iz kojega dolazi navodi: Hrvatska odnosno Kraljevina SHS ili „županija ličko-krbavska“ koja se odnosi na austro-ugarsku upravnu podjelu prije 1918.⁶ Godine 1918. nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije stvara se Država Slovenaca, Hrvata i Srba, odnosno Kraljevina SHS. Kralj Aleksandar promijenio je ime države 1929. godine u Kraljevina Jugoslavija te podijelio kraljevinu na banovine unutar kojih je Lika pripadala u Savsku banovinu.

Radom se nastojalo obuhvatiti godine od početka djelovanja škole 1882. do 1929. kada joj se ime mijenja iz Kraljevske zemaljske muške obrtne škole u Državna središnja obrtna škola. Imena ličkih đaka su istraživanjem gradiva o Obrtnoj školi unutar Državnog arhiva u Zagrebu (fond HR-DAZG-135) ne samo popisana, već i istražena do mjere koja je bila moguća.

Obrtne škole u Lici na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Na školstvo područja Like primijenjivan je školski propis za Vojnu krajinu od 1871. godine, za razliku od školskog zakona uvedenog 1874. godine na području građanske Hrvatske. Prema tome Lika je izgrađivala „svoj školski sustav“ (Rukavina, 2012: 120) u cilju smanjenja što većeg broja nepismenih koji je na području Ličko-krbavske županije bio najveći (66,18 % muškaraca i 92,7 % žena). Prema podatcima iz 1885. godine u Lici je djelovalo 90 općih pučkih škola odnosno 93 osnovne škole. Školskim zakonom iz 1888. godine obveza je bila pohađati četverogodišnju nižu pučku školu. Zakonom je ustrojeno da se škole dijele na niže i više škole. Time se s nižim školama spojila opetovnica, a s višim pučkim školama tečajevi, odnosno strukovne škole (Raguž, 2015/2016: 472). Polazak u više razrede pučke

6 Unatoč ukidanju upravne podjele na županije pravnim aktom 1922. (Uredba o podjeli zemlje na oblasti, SN 92/1922, od 28. travnja 1922.) u npr. svjedodžbi Edmunda Kovačevića iz 1923. stoji kako dolazi iz Županije ličko-krbavske.

škole nije bio obvezatan, a ukoliko bi je učenik pohađao trajala je četiri godine. Nastavni predmeti u višoj pučkoj školi bili su podijeljeni na opće i strukovne predmete. Strukovni su bili razdijeljeni na smjer gospodarski, obrtnički i trgovački. Početkom 20. stoljeća broj škola se ne mijenja već se novim Zakonom o narodnim školama 1929. uvodi osmogodišnja osnovna školska obveza.

Nastavni plan i program pučkih škola krajem 19. stoljeća obuhvaćao je predmete⁷ koji su nudili elementarno poznavanje određenih znanja, što je dovršetkom školovanja, bilo nedovoljno ukoliko se je željelo stručno obrazovati za stjecanje višeg zvanja te postati majstorom obrtnikom u određenoj struci. Unatoč potrebi za obrtnim zanimanjima obrtnih škola nije bilo u dovoljnom broju. Odio za unutarnje poslove Kraljevske zemaljske vlade dozvolio je 1883. da se u gradu Senju osnuje naukovni tečaj za obrtničku i trgovačku mladež na poticaj trgovačko-obrtničke komore u Senju⁸ kojoj je očigledno nedostajalo obrazovane trgovačke i obrtničke mladeži⁹ koja bi nastavila raditi takve poslove. Sljedeće godine, 1884., na snagu stupa novi obrtni zakon na osnovi kojega se trebala urediti i obrtnička nastava što je urodilo izradom statuta za šegrtske škole. Prema naredbi Kraljevske zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu takve škole planirane su i u Gospiću i u Otočcu iako u tim mjestima nije bilo propisanog broja šegrta.¹⁰ Šegrtske škole su trebale biti podijeljene u niži (1. razred) i viši odjel (tri razreda / godišta).¹¹

U Gospiću, a zatim i u Otočcu, osnovana je 1885. godine košaračka, a godinu kasnije i drvorezbarska škola (Cuvaj, 1913: 3). Također su drvorezbarske škole

7 Obuku o vjeronauku, čitanje latinice i ćirilice, usmeni i pismeni izraz misli, njemački jezik, zemljopis, povijest, prirodoslovlje, računstvo, vjerstveno oblikovanje i risanje, pisanje, gospodarstvo, pjevanje, gramatika, žensko ručno djelo i kućanstvo. RAGUŽ, MIRKO. 2015/2016. Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Senjski zbornik*, br. 41-42, str. 465-488., 123.

8 Ovaj tečaj je subvencionirala vlada sve do 1896. kada se u Senju otvara šegrtska škola. CUVAJ, ANTUN. 1911. *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Sv. VII., Zagreb, 101.

9 Na to upozorava osobno i ban Khuen Hédervary u svojoj izjavi u Saboru 1890. godine riječima: „Kod nas, gdje imademo realku ide općinstvo za tim, da se ta realka pretvori u gimnaziju, a daleko je još od toga, da traži stručne trgovačke škole. To je nezdrav pojav, te bi trebalo, da vlada tomu stane na put, a ne da širi ono, što žalibože ima za posljedicu, da imademo više konsumenata, a malo producenata.“ CUVAJ, ANTUN. 1913. *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Sv. VIII., Zagreb, 2.

10 Propisani potrebni broj šegrta bio je 50. CUVAJ, A. 1911., 104.

11 U niži odjel primali su se šegrta koji nisu svršili sva četiri razreda pučke škole, ali su znali dobro čitati i pisati, dok su se u viši odjel primali šegrta koji su s dobrim uspjehom završili četiri razreda opće pučke škole ili niži odjel šegrtske škole.

osnovane i u Ogulinu, Mariji Bistrici, Križevcima, Staroj Gradiški i Zemunu. Sve škole su se za sva pitanja oko pomoći u nabavi nastavnog materijala i sudjelovanja na različitim izložbama obraćale svojoj „krovnoj“ ustanovi – Obrtnoj školi u Zagrebu. Mogućnost višeg strukovnog obrazovanja nakon osnovnog školstva iako je postojala u Lici, nije bila podupirana od lokalnog stanovništva. Ova problematika je tematizirana i u lokalnom tisku: „Uvijek tražimo obrtnih škola za narod, a kod toga velika većina misli na nekakove ‘uresne škole’ bog znade sam odakle. (...) Nastojanje i pomoć vlasti da se obrtna škola razvije i podpunoj svrsi odgovara, a bez podpore i interesa širjih slojeva pučanstva nije dostatno, upravo nemoguće. (...) Visoka je vlada snabdjela školu sa učiteljskim osobljem, nuždnim alatom, zgodnim prostorijama pak više nije ni kadra činiti, a interes pučanstva prostrane Ličko-krbavske županije za ovu školu (drvodjelsku, op. a.) osim Otočca i okolice upravo je, pravo rečeno nikakav.“¹² Od uspostavljenih drvorezbarskih škola najdulje se održala škola u Otočcu koja je 1887. godine onamo preselila iz Švice. Godine 1894. je proširena jer je dodatno osnovana i kolarska škola (Cuvaj, 1913: 54). Godine 1900. škola se preustrojava u „zanatlijsku školu“ na kojoj mogu biti upisani „mladići, koji su voljni izučiti, kolariju, stolariju, tokariju i kućne industrije drvorezbariju.“¹³ U školskoj godini 1904. /1905. škola prestaje s radom zbog slabe frekvencije što se ističe i u lokalnom tisku izvještavanjem o nedostatku obrtnih škola u Lici, činjenici da drvorezbarske i košaračke škole ni u Gospiću više nema, kao i da je u Zagrebu osnovana „velika moderna zemaljska obrtna škola.“¹⁴ U Gospiću je djelovala i Škola za poduku kažnjenika zemaljske kaznionice (*Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*, sv. I, 1905: 765.) na kojoj su kažnjenici izučavali različite zanate te su u zatvorskim radionicama izrađivali predmete potrebne na lokalnom tržištu.

Da su obrtne škole bile više nego potrebne očituje se i u prijedlogu županijskog skupština profesora Dragutina Franića 1904. godine koji traži da se u Gospiću osnuje obrtna škola jer „mnogo bi naše dijete i time i sebi i svojim roditeljima život osiguralo, osobito u obrtu: stolarskom, rezbarskom, graditeljskom, zidarskom, lončarskom, kovačkom i postolarskom.“¹⁵ Također se u navedenom prijedlogu pre-

12 Drvorezbarska škola u Otočcu. 1900. *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*, Gospić, 10. 10., br. 18., 1.

13 Ibid. U školi su 1913. zabilježena samo 4 učenika. CUVAJ, A. 1913., sv. VIII., 5.

14 ić. O našem obrtu. 1904. *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*, Gospić, 01. 02., br. 3, 2-3., 3.

15 Sa županijske skupštine. 1904. *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*, Gospić, 15. 01., br. 2., 2.

poznaje i kritika već tada naveliko prisutnih gotovih industrijskih proizvoda koji su izgurali domaće obrtne i zanatlijske proizvode.¹⁶

Stručno školovanje u prva dva desetljeća 20. stoljeća prema dostupnim podacima nije bilo dovoljno rašireno. U mnogim manjim mjestima bila je organizirana niža obrtnička škola često održavana kao večernja ili nedjeljno-blagdanska (Miljković, Batinić, 2011: 516). Najveći problem izostanka obrtnih škola bio je nedostatak potrebnih radionica za praktičnu obuku. Kako bi stekli praksu šegrta su istovremeno i radili što je rezultiralo izostajanjem s obuke. Najveću korist imali su majstorski tečajevi koji su se održavali za različite zanate i time omogućavali stjecanje potrebnog zvanja.

Razlozi odlaska mnogih ličkih đaka na školovanje izvan Like bili su individualni, ali ukoliko ne bi bilo željenog programa obrazovanja morali su ili platiti privatnu poduku ili se uputiti na daljnje školovanje u druge gradove. Spomenuti prijedlog profesora Dragutina Franića iz 1904. najjasnija je slika i odraz stanja u kakvom su bili mladi u Lici, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, koji su htjeli izučiti neki obrt.

Kraljevska zemaljska obrtna škola

Godine 1882. osnovana je Kraljevska zemaljska obrtna škola s Izidorom Kršnjavijem (tada direktorom Strossmayerove galerije) i Hermanom Bolléom (tada graditeljem stolne crkve) na njenom čelu. Pravilnik za osnutak obrtne škole u Zagrebu izveli su zajedno s Eduardom Suhinom (prebendarom crkve sv. Marka) te je škola utemeljena kao eksperimentalna školska institucija u sastavu Muzeja za umjetnost i obrt osnovanog dvije godine ranije.¹⁷ Osnivanje škole trebalo je potpomognuti razvoj hrvatskog umjetnog obrta i umjetnosti (Bratanić, [s.a.]: 4). Također se osobno i Bollé zalagao za osnutak škole kako bi se u Hrvatskoj moglo skupiti vještih obrtnika „u dovoljnoj mjeri“ nakon što je potres uništio zagre-

16 „Uz vojničvo prianja narod u Lici u novije doba uz obrt i trgovinu. Opančarstvo se ponajbolje razvija, a i drugi bi se kućni obrti brzo razvili, kad bi samo naša djeca imala prilike, da ih nauče. Time bi mnogi i zaselni lički lik i oblik domaćih obrtnih i zanatlijskih proizvoda ostao sačuvan za uzor i rasprostranjenje.“ Ibid.

17 Zamisao o osnivanju škole potjecala je još od 1868. godine kada je Društvo umjetnosti u svojim pravilima prilikom osnutka iskazalo želju „da se ima ustrojiti u Zagrebu obrtna škola“ čime su već tada izradili Statut škole, kućni red i disciplinarni zakon za internat, proračune za cijeli zavod itd. *Četvrto godišnje izvješće Društva umjetnosti u Zagrebu za godinu 1882. 1883. Zagreb, 12-13.*

*Slika 1.
Ivan Standl,
Zgrada Obrtne
škole 1890-e,
albuminski otisak,
MUO, Zbirka
starije fotografije,
inv. br. 16118b/1*

bačku katedralu za čiju je obnovu bio zadužen (Čorak, 1980: 8). No Obrtna škola, kako je ustvrdila Željka Čorak, nije bila „povlaštena zagrebačka ustanova potrebna za izvedbe velikih prijestolničkih projekata“ nego je bila žarište za razvoj obrta u cijeloj Hrvatskoj (Čorak, 1980: 10), jer je, kako je već rečeno ona imala matičnu funkciju i nad drugim školama te vrste u Hrvatskoj. Cilj škole je bila ne samo teoretska već i praktična naobrazba učenika¹⁸, a školovanje je trajalo četiri godine, od kojih je prva bila posvećena poduci više predmeta, a sljedeće tri godine su bile usmjerene prema željenom zvanju. U prvoj godini djelovanja otvoren je samo građevno–obrtni odjel u kojem su se polaznici podučavali bravarstvu, klesarstvu, stolarstvu, kovinarstvu i tokarstvu. Kasnije se škola dijeli na još tri glavna odjela: mehanično-obrtni, umjetničko-obrtni i kemijsko-obrtni. Pri školi je osnovan i đački internat. U Obrtnu školu nije se mogao upisati baš svaki učenik jer je još Izidor Kršnjavi, kao jedan od njenih utemeljitelja, uvidjevši nakon prvih 7 godina rada škole njen status, postavio visoke kriterije rekavši kako „nije moguće, da svi mladići u zemlji, koji hoće da budu obrtnici u toj školi, budu obrazovani, nego ova obrtna škola mora biti rasadnikom za dobre obrtnike, ovdje se mora naobražavati elita budućega građanskog staleža;“ (Cuvaj 1913: 174). Nakon prvih gotovo deset godina djelovanja na drugim lokacijama, škola je od lipnja 1891. uselila u novu zgradu u kojoj se nalazi i danas, na Trgu Republike Hrvatske.

18 „Za teoretičku i praktičku naobrazbu mladića, koji se žele posvetiti obrtu (...)“. *Izvještaj kraljevske zemaljske obrtne škole i muzeja za umjetnost i obrt koncem 1901/02. 1902.* Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 13.

Slika 2. Radionica sadrenih modela na Obrtnoj školi. MUO Fototeka, inv. br. 2291

Prema Zakonu o ustrojenju kraljevske i zemaljske muške obrtne škole iz 1889. godine škola se sastojala od škole za naučnike i građevinske strukovne škole. Škola za naučnike trajala je četiri godine i bila je podijeljena na odjele za građevno i umjetno bravarstvo, stolarstvo, klesarstvo, kiparstvo (kamen i drvo), keramičare (lončare i pećare) i dekorativno slikarstvo.¹⁹ Obrtna škola je kasnije proširena osnivanjem posebnog tečaja za obrazovanje graditelja. Tečaj je statutom od 1897. uređen u Građevnu stručnu školu u čijem su sastavu ustrojene Graditeljska škola i Škola za građevno – obrtne poslovođe. Polaznici ove ustanove koja je administrativno djelovala zasebno od Obrtne škole nisu uključeni u ovo istraživanje.

Tijekom 1929. škola mijenja naziv u Državna središnja obrtna škola Zagreb, a od 1949. nakon još nekoliko promjena naziva postaje Škola primjenjene umjetnosti odnosno današnja Škola za primijenjenu umjetnost i dizajn. Na čelu škole prvim ravnateljem imenovan je Herman Bollé 1890.²⁰ koji na toj poziciji ostaje do 1914. godine odnosno početka Prvog svjetskog rata. Nasljeđuje ga inženjer Gustav Baldauf koji je istovremeno bio i ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt. Kako je navedeno u dekretu o „previšnjem riješenju“, novom ravnatelju je „predana uprava zemaljske obrtne škole i njezinih područnih zavoda.“²¹

19 Zamišljeno je da nakon dovršene četverogodišnje škole učenici steknu zvanje pomoćnika (kalfe), te poslije dvogodišnje prakse mogu opet stupiti u školu i izučiti za palire, te najbolji od njih nakon još jedne godine u školi i internatu mogu „načiniti remek djelo i položiti izpit majstorski“. *Četvrto godišnje izvješće Društva umjetnosti u Zagrebu za godinu 1882. 1883.* Zagreb, 15-16. Ova zamisao je provedena u nešto izmijenjenom obliku.

20 Do tada je školom i internatom upravljao direktorij: Izidor Kršnjavi, Herman Bollé i Eduard Suhin.

21 Arhiva MUO, br. dokumenta 48/1914.; HR-HDA-890. Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske Banovine, Banovine Hrvatske i ministarstva NDH I NRH. Predmet br. 1370.

Na zagrebačkoj Obrtnoj školi postojao je, kao i na drugim europskim obrtnim školama i akademijama, običaj da se na kraju školske godine održi izložba učeničkih radova u prostorima škole. Obrtna škola je zahvaljujući svojim radionicama uspješno poučavala generacije učenika umjetničkom obrtu. Nakon završetka škole nastavak školovanja mogao se poslije 1907. godine nastaviti na novoutemeljenoj Privremenoj višoj školi za umjetnost i umjetni obrt. Na njoj nastava više nije bila zamišljena podijeljena po razredima već po odjelima koje bi vodio pojedini profesor, poput kipara Rudolfa Valdeca koji, nekoć i sam učenik Obrtne škole, postaje profesorom na njoj, a zatim prelazi kao predavač na Višu školu.

Učenici škole osim naukovanja u školi i praktičnog rada u radionicama imali su priliku svoja znanja primijeniti i steći iskustvo sudjelovanjem na velikim građevinskim projektima u Zagrebu poput rada na uređenju interijera Muzeja za umjetnost i obrt, Obrtnog doma na Mažuranićevu trgu, uređenju zagrebačke katedrale, sveučilišne knjižnice (danas zgrade Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu), izvedbi brojnih spomenika i ukrasnih detalja na Mirogoju kao i Bolléova vodoskoka na Zrinjvcu (tzv. „Bolléov vrganj“) (Čorak, 1980: 55, 59, 73) te manjim radovima za privatne naručitelje.²² Suradnja učenika s iskusnim majstorima iščitava se i iz dokumentacije čuvane u arhivi Muzeja za umjetnost i obrt prilikom imenovanja Gustava Baldaufa ravnateljem gdje se navodi kako će zajednica Muzeja i škole u istom prostoru biti na korist učenicima škole zbog „žive veze s obrtnicima“ što će naposljetku djelovati „pobudno na razvoj obrta u našoj zemlji.“²³

Lički đaci na obrazovanju u Zagrebu

Uvidom u dokumentaciju škole koja se odnosi na učenike s područja Like vidljivi su razmjer i potreba ličkog kraja za obrtnicima iz struke bravarstva, lončarstva i pećarstva, klesarstva, stolarstva, kamenokiparstva, slikarstva koji nisu mogli drugdje steći svoje obrazovanje osim u Zagrebu ili negdje dalje, ponekad i izvan granica Hrvatske. Nastavak školovanja u Zagrebu bio je moguć jedino ukoliko je đak bio smješten u vlastitom aranžmanu kod rođaka ili prijatelja obitelji, ili je bio primljen

22 Prema Zakonskoj osnovi o ustrojenju zemaljske obrtne škole u Zagrebu iz 1889., članak 25: „Što učenici u zavodskim radionicama izrade, ima se upotrijebiti ili u zavodske svrhe ili se ima u smislu posebnih ustanova, koje će se izdati putem naredbe, u korist zavoda prodati.“ CUVAJ, A., 1913., sv. VIII., 166.

23 Arhiva MUO, br. dokumenta 48/1914. Također više vidjeti u: ČORAK, ŽELJKA. 1980. *Retrospektiva: počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*. Zagreb: Umjetnički paviljon.

u internat osnovan uz školu.²⁴ Internat, koji je prema Zakonskoj osnovi pružao „strogu disciplinu i priučava na red, čistoću, radinost i marljivost, te pospješuje i uspjeh u naucima“ (Cuvaj, 1913: 172) omogućavao je da Obrtnu školu polaze frekventanti iz čitave zemlje.²⁵ Ovisno o okolnostima, neki su mogli imati besplatno smještaj kao i, uz neznatan prinos, mogućnost opskrbe odjećom i obućom. Godine 1886. internatsko mjesto je godišnje koštalo 360 forinti. Besplatno mjesto u internatu mogli su dobiti putem natječaja samo „siroti bez oca i matere, ili oni, koji oca neimadu, ili kojim su roditelji sasna siromašni.“²⁶ Mladi Tomo Zorica iz Gospića koji je krajem 1880-ih polazio Obrtnu školu i bio pitomac internata zabilježen je 12. siječnja 1889. kako traži „2 češlja kefu za glavu, odjelo i cipele“ što mu nije u potpunosti udovoljeno te je deset dana kasnije, 22. siječnja, ponovio svoju molbu: „Pitomac Zorica moli kefu za glavu češalj cipele i kefe za cipele“.²⁷ U ratnim / poratnim godinama 1917. do 1919. nije bilo internata jer je u njegovim prostorijama bila smještena bolni-

Slika 3. Nošnja pitomaca Kr. muške obrtne škole u Zagrebu (iz: Cuvaj, A., sv. X., str. 238.)

- 24 Internat je osnovan naredbom kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu od 9. 10. 1882. Od početka do kraja 1893. bio je spojen s obrtnom školom. Naredbom od 25. 11. 1893. postao je samostalan zavod pa je smješten u južnom krilu zgrade. CUVAJ, ANTUN. 1913. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Sv. X., Zagreb, 413.
- 25 U početnim godinama djelovanja škole socijalni sastav učenika bio je takav da ih je najviše dolazilo iz obitelji sitnih trgovaca, seljaka i ratara te „učenika kojima otac više ne živi“ odnosno siročadi. ČORAK, ŽELJKA. 1980. *Retrospektiva: počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*. Zagreb: Umjetnički paviljon, 10.
- 26 Natječaj za prijem u internat. HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi, 301-1000/1886., kut. 5, spis 684.
- 27 HR-DAZG-135 Državna središnja obrtna škola, knj. 93, Knjiga prijava nadzornih četovođa i vođa 1889./90.

Slika 4. Jutarnji pregled ormarića u Internatu škole. MUO, Zbirka starije fotografije, Fotoalbum Obrtne škole, inv. br. 16131

ca Crvenog križa²⁸ pa su se učenici morali sami pobrinuti za „stan, opskrbu i odjevanje izvan zavoda“.²⁹ Kako bi bio primljen u internat svaki pitomac je uz traženu dokumentaciju i najmanje završenu pučku školu s dobrim uspjehom, morao proći i detaljan liječnički pregled te se često događalo da zbog nezrelosti đaka, unatoč fizičkoj spremnosti učenik nije mogao biti upisan.³⁰

S obzirom na to da je školska godina trajala 10 mjeseci, a praktična pouka u radionicama cijelu godinu (osim 14 dana praznika) za naučnika (šegrt) nije bilo puno odmora, a time ni mogućnosti posjete rodnom kraju. Zamjetne su i razlike u godinama kada su neki učenici upisani po prvi put u školu, a kada su zabilježeni kao maturanti, odnosno kada su stekli svoje zvanje dovršetkom školovanja. Neki su stekli svoju svjedodžbu sa samo 16 godina, dok su drugi navršili već 19, što je ovisilo o Zakonskoj osnovi proglašenoj ustrojenjem obrtne škole u Zagrebu. Naime, za upis u prvi razred obrtne škole učenik je trebao imati bar 12 godina, a da nije prekoračio 15 godinu života (Cuvaj, 1913: 164). Školovanje je bilo četverogodišnje, a jednogodišnjim tečajem (prvim razredom), ovisno o obrtu koji je učenik želio završiti, obuhvaćali su se srodni predmeti (npr. uvidom u nekoliko svjedodžbi bravara vidljivo je kako je za znanje bravara nužno bilo proći prvo jednogodišnji tečaj stolarstva, kovačstva, tokarstva i klesarstva). Većina ličkih učenika pohađala je smjer bravarstvo te klesarstvo s drvorezbarstvom, tek nekolicina je bila slikarskog usmjerenja, a samo dva đaka u navedenom razdoblju, Ferdo Brkopač i Dane Biljan, izučili su lončarski i/ili pećarski obrt. Inicijativom Izidora Kršnjavija 1885. u školi je osnovana „lončarija i pećarija“ koja će postojati sve do 1892., kada je

28 I muzej i škola bili su u funkciji bolnice. U siječnju 1916. nastava se provodi u prostorijama sirotišta na Josipovcu, no, već krajem iste godine škola se vraća u vlastitu zgradu koju dijeli s Trgovačkom akademijom i Društvom Crvenog križa.

29 Natječaj za upis u šk. god. 1918./1919. HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi, 56-582, 1917., 1-400/1918., kut. 43., spis 298.

30 „Kresović Mijo, 13 g. iz Otočca tjelesno je zdrav, ali tako slaba uma, da usljed toga nije za obrtnu školu, gdje ne samo tjelesno, nego i duševno raditi mora.“ HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi, 301-1000/1886., kut. 5, Zapisnik od 4. listopada 1886.

Slika 5. Bravarska radionica III. i IV. razreda, učenici s nastavnikom Gabrijelom Mikulićem. MUO, Zbirka starije fotografije, Fotoalbum Obrtne škole, inv. br. 16131

umjesto toga naredbom Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade od 28. rujna 1892., kako je već rečeno, uspostavljen „tečaj za obrazovanje graditelja i pomoćnog im osoblja“ odnosno Građevna stručna škola.³¹ Uz navedene učenici su se mogli školovati i za keramički te drvorezbarski obrt.³² Rastuća potreba za graditeljima, klesarima, zidarima i tesarima te smanjen broj polaznika lončarskog i dekorativno-keramičkog odjela, odnosno nerazmjer broja polaznika i troška koji je taj tečaj imao doveo je nakon osam godina do njegova ukidanja. Ova činjenica svjedoči i o potrebama tadašnjeg društva za određenim zanimanjima, kao i o afinitetima mladih ličkih polaznika Obrtne škole koji su se vrlo moguće željeli zadržati unutar obiteljskog obrta i nastaviti djelovati u već uhodanim poslovima.

Na Obrtnoj školi su tijekom vremena obuhvaćenog istraživanjem stručnu i praktičnu obuku predavali i suradnički pomagali mnogi profesori, umjetnici i vrsni majstori u svojoj struci poput Hermana Bolléa, Ignjata Franza (stručni učitelj na klesarstvu i kamenokipariji, poznati kiparski i klesarski majstor), Ivana Tišova (perspektivno crtanje od 1905.), Nikole Mašića³³ (plastično crtanje), Hektora pl. Eckhela (nauka o građevnom slogu, prostoručno risanje, perspektivno crtanje), Marka Rašice (stručno crtanje i umjetni oblici), Jerolima Mišea (prostoručno crtanje), Đure Labudića (bravarstvo), Luke Filipovića (stolarstvo), Jakova Krameršeka (drvorezbarstvo), Roberta Jeana (kiparstvo) i brojnih drugih. Zahtjevani raspon i detaljan

31 *Izvjestje kraljevske zemaljske obrtne škole i s njom spojene Građevno- stručne škole i muzeja za umjetnost i obrt koncem 1899 – 1900.* 1900. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 15.

32 „Visokim otopisom od 28. siječnja 1884. broj 919 ustrojava se na obrtnoj školi keramički i drvorezbarski tečaj. Stručnim učiteljem na prvom imenovan je Josip Bauer, a na drugome Ivan Hartig.“ *Ibid.*, 14.

33 Nikola Mašić (1852. – 1902.) poznati je hrvatski slikar rođen u Otočcu, akademski školovan u Beču, Münchenu i Parizu. U dokumentaciji Obrtne škole pronađeni su mnogobrojni podatci o njemu, između ostaloga, molbe za dopust prigodom putovanja u Otočac i slično. Mnogobrojni motivi njegovih slika vezani su uz lički krajolik i seoski život.

Slika 6.
Fotografija učenika
u klesarskoj
i bravarskoj
radionici.
HR-DAZG-135.2,
Državna
obrtna škola

opis predmeta³⁴ kako teorijskih tako i praktičnih koji se očekivao od svakog učenika da nauči, a kasnije i primijeni svjedoče o kvaliteti škole koja je bila jedinstvena na ovom području.

Školovanje se moglo platiti potpuno (visina iznosa školarine se kretala od 150 do 200 forinti odnosno 400 kruna), nadoplatiti ili biti besplatno. Velika većina učenika bila je stipendirana zahvaljujući Krajiškoj imovnoj uzgojnoj i obrazovnoj zakladi ili općini iz koje dolaze koja bi imala mogućnost financiranja poput zaklade otočke imovne općine. Stipendija se isplaćivala u mjesečnim obrocima. Bilo je i učenika koji nisu primali stipendiju ili, ako su je i primali, ona nije bila dovoljna za sve njihove potrebe te je moguće i to bio jedan od razloga ranijeg napuštanja škole. Siromaštvo nije bilo rijetko među đacima te su mnogi kao djeca samohranih roditelja, primali različitu pomoć i podršku tutora s kojima često nisu bili ni rodbinski povezani. Učenik tada drugog razreda Andrija Galac iz Žabice (Gospić) školovao se do 1918. zahvaljujući stipendiji i novčanoj potpori gospićkog odvjetnika Ivana Gojtana, koja

34 Npr. učenici klesarstva su tijekom školovanja morali naučiti poznavati vrste i svojstva kamena, izradu umjetnih ureda, načine i postupke obrade kamena, tehnologiju obrade, jednostavne i složene radnje zgradarstva, red stupova, izvedbu svodova (obrade početnih i zaglavnih kamena), izradu samostojećih predmeta poput spomenika, oltara, bunara, te mnoge druge. Također su imali priliku sve to i primijeniti aktivno sudjelujući u sklopu škole na mnogobrojnim graditeljskim projektima.

je u jednom trenutku bila ukinuta.³⁵ Očuvana je i molba udove Marie Žagar (datirana 8. 8. 1887. u Senju) kojom moli za pomoć da nabavi odjelo sinu Frani Žagaru koji upravo završava školovanje, te je spremna u ratama otplaćivati odjelo „kod kojeg Zagrebačkog trgovca“ ukoliko ravnateljstvo škole bude jamac.³⁶

Pazilo se jako i na ponašanje učenika, kako tijekom školske nastave tako i izvan nje. Važno je bilo u svakoj prilici održavati ugled škole ali i njenih pitomaca. Sačuvani su brojni primjerci različitih Zapisnika u kojima su prozivani ili kažnjeni učenici Obrtne škole zbog različitih izgređa ili nepodopština, među kojima su zabilježeni i poneki lički đaci. Npr. Teodoru Nevečerelu, sinu odvjetnika Nevečerela u Gospiću, zajedno s još dvojicom pitomaca dopušta se da „daljnega pokusa radi obrtnu školu frekventiraju još do konca ove školske godine, jer ima nade, da će se još popraviti. Koncem tekuće školske godine imati će direktorij o njihovom napredku i čudorednom ponašanju ovamo ponovno izvijestiti, da se uzmogne konačno odlučiti, imaju li dotičnici u zavodu ostati ili ne.“³⁷ Pitomcu Ferdi Brkopaču iz Lešća zbog neposlušnosti i raznih prekršaja jer je htio provaliti zavodsku kapiju kako bi on i ostali pitomci nedopušteno izlazili van propisana je tjelesna kazna „od 6 šiba“. Bio je privremeno isključen iz škole, a zatim kasnije nanovo primljen.³⁸

Imena nekih učenika javljaju se samo na početku školovanja³⁹ te s obzirom na to da nema kasnijih zapisa o njima tijekom četiri godine trajanja škole iz nepoznatih razloga očigledno nisu dovršili svoje obrazovanje na Obrtnoj školi. Nekima

35 „Mene potpomaže odvjetnik Gojtan iz Gospića, ali on me dalje ne će moći podpomagati, jer je nastala velika skupoća i jer će morati svoja dva sina koji će biti iz vojništva sada odpušteni, poslati na sveučilišne nauke, a moja mati nema ni sama što da jede, kamo li da me potpomaže. (...) Ja nisam ni od koga kroz cijelo vrijeme moga školovanja dobio bilo kakove novčane potpore. (...) i ja uslobodujem smjerno zamoliti da mi visoka kr. zemaljska vlada blagoizvoli podjeliti bud kakovu potporu, jer sa dosadašnjom ne bi mogao dalje živjeti.“ HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi, 1-400/1918, kut. 43., spis 288

36 HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi, 501-1001/1887., kut. 7., spis 623.

37 HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi, 1-550, 1890., kut. 12., spis 244.

38 HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi 501-1001/1887., kut. 7., spis 673.

39 Među učenicima koji nisu dovršili školovanje prema građi pregledanoj u Državnom arhivu u Zagrebu (HR-DAZG-135.3.1, Matice 1890-1911. i HR-DAZG-135.3.2. Gavni katalozi, 1882. – 1930.), a o kojima osim upisa u prvi razred nema nikakvih drugih podataka, nalaze se: Miloš Škarić iz Kosinja (upisao 1. razred 1904.), Ivan Perković iz Stajnice, Stjepan Vukelić iz Gospića (upisao 1. r. 1890.), Nikola Črnčić iz Gospića, Stjepan Biga, r. u Babinu Potoku (Vrhovine) kao i Niko Mesić iz Brinjske Kamenice upisani u 1. razred 1893./4. ili Mato Mesić iz Stajnice upisan u 1. r. 1902. godine, zatim Zlatko Borovac iz Donjeg Lapca (1912.), Stjepan Sabljak iz Modruša i Martin Franić iz Gospića (1913./1914.). Slavko Gržin te Nikola Šegota iz Senja, oba upisani u 1. razred Obrtne škole 1916./1917. u bavarsku struku. Uz ova imena javlja se i nekolicina drugih čiji dokumenti o upisu u Obrtnu školu postoje ali se ne zna jesu li uopće započeli s pohađanjem nastave.

od njih poznat je razlog odlaska sa škole poput Mile Zubovića iz Srba (upisan u 1. razred 1919./1920.) koji je zbog neuspješnog ponavljanja ispita dobio „klauzulu za odlazak iz zavoda“ ili npr. isključenje iz škole pitomca Miće Kresovića iz Škara kod Otočca koncem šk. god. 1886./87. jer s još jednim učenikom „glede napredka niesu postojećim propisom udovoljili“.⁴⁰

Popis svjedočba naučnika koji su absolvirali Kr. obrtnu školu u Zagrebu

Prema *Svjedočbi godine 1886. absolviranih naučnika Kraljevske obrtne škole u Zagrebu* Gjuro Berletić iz Senja (nema upisane godine rođenja) polazio je u vremenu od 15. 11. 1882. do 15. 09. 1884. obuku za klesarskog pomoćnika te je položivši s veoma dobrim uspjehom bio prvi zabilježeni lički đak na ovoj školi. U ovoj prvoj godini u kojoj su podijeljene završne svjedodžbe nakon četiri godine školovanja na Obrtnoj školi većina polaznika je bila iz Zagreba. Godine **1887.** svjedodžbe su stekli Milan Bačić iz Plaškog (r. 04. 07. 1868.)⁴¹ završivši stolarski obrt s veoma dobrim uspjehom i Franjo Žagar iz Senja (r. 23. 01. 1871.) kao klesarski pomoćnik s dobrim uspjehom. Oba su bili vršnjaci i pohađali su školu s prvacima hrvatske secesijske umjetnosti Robertom Frangešom Mihanovićem, Rudolfom Valdecom i Ivanom Tišovom. Potonji je u kasnijim godinama postao i predavač na Obrtnoj školi. Godinu dana nije bio upisan⁴² nitko s područja Like, te je u **1889.** zabilježen samo Ferdo Brkopač iz Lešća (r. 27. 12. 1871.)⁴³ koji je izučio lončarski i pećarski obrt vladanja „bez prikor-nog“ i marljivosti „uztrajne“. U sljedećoj, **1890.** godini klesarski obrt je izučio stekavši svjedodžbu Tomo Zorica iz Gospića (r. 18. 12. 1872.)⁴⁴, a u **1891.** upisani su Dane

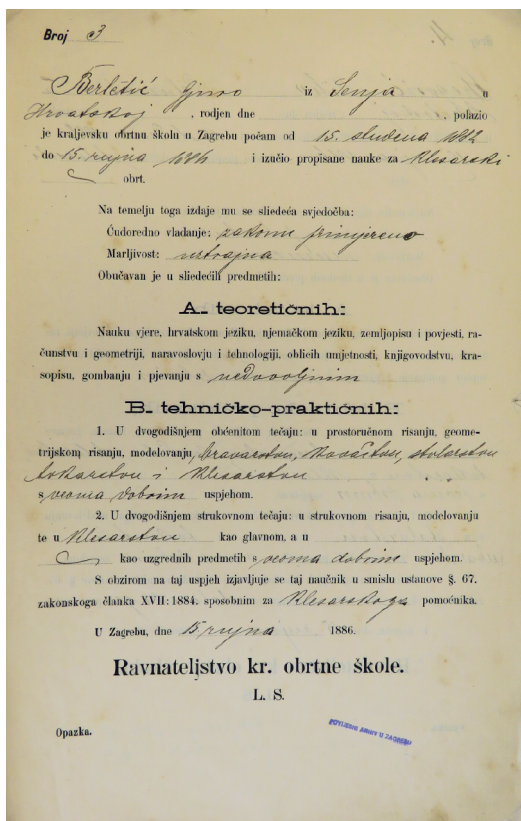
40 HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi 501-1001/1887., kut. 7., spis 917.

41 Upisom u školu Milanu Bačiću je odobrena stipendija krajiške imovne, obrazovne i uzgojne zaklade. HR-DAZG-135.3.4. Svjedočbe 1887. absolviranih naučnika kr. obrtne škole u Zagrebu

42 Termin „upisan“ je preuzet iz arhivskih dokumenata, odnosi se na zabilježbu učenika koji je dovršio svoje školovanje na školi, a ne tek bio upisan u prvu godinu ili općenito na nastavu škole u nekoj od narednih godina. Ukoliko se termin odnosi na upis u prvi razred Obrtne škole to će biti jasno naznačeno.

43 Bez oca i majke, stipendist i internist kroz sve četiri godine školovanja. Zbog loših ocjena i nepovoljna vladanja usmjeren je na lončarsko-pećarski obrt. Zbog ranije u tekstu spomenute kazne, školu je završio kao vrlo dobar đak. HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi 501-1001/1887., kut. 7., spis 673.

44 U pismu upućenom školi u kojemu se Tomi Zorici daje suglasnost za školovanje na Obrtnoj školi potpisani su Ika Zorica kao tutorica, Martin Šimić kao sututor. HR-DAZG-135, Drž. sred. obrt. škola, Opći spisi 501-1001/1887., kut. 7, spis 761.

Slika 7. Svjedodžba o završenom školovanju na Kralj. zem. muškoj obrtnoj školi Gjura Berletića iz Senja izdana 15. rujna 1886. HR-DAZG-135.3.4. Pedagoška dokumentacija, svež. 64, 1886.

Biljan iz Gospića (r. 03. 12. 1874.) s dovršenim lončarsko-pečarskim obrtom dobrim uspjehom, te Vukoslav Šegavčić iz Otočca (r. 24. 08. 1871.) kao izučeni bravar s veoma dobrim uspjehom. Godine **1892.** nije zabilježen niti jedan lički maturant. Godine **1893.** za klesarskog pomoćnika položio je Teodor Nevečerel iz Gospića (r. 07. 03. 1875.).

Sljedeći upisani abiturijenti odnosno maturanti bili su **1894.** godine Danilo (Dane) Brekić iz Vrhovina (r. 01. 04. 1874.)⁴⁵ koji je završio bravarski obrt dobrim uspjehom, te Dragutin Pavelić (r. 05. 11. 1875.)⁴⁶ i Hinko Zelinka (r. 1875.)⁴⁷, obojica iz Otočca, koji su dovršili građevno i umjetno bravarstvo. Godine **1895.** zabilježen je Mile Mašić iz Škara kraj Otočca (06. – 08. 03. 1877.)⁴⁸ koji je završio za stolarskog pomoćnika.

- 45 Završio je osnovnu školu u Vrhovinama, skrbnik mu je bio Ivan Grbić potpukovnik u „Osjeku“, školarina je iznosila 200 forinti godišnje. Podatci za ovog kao i učenike koji slijede preuzeti su iz završnih svjedodžbi za različite školske godine čuvanih u pedagoškoj dokumentaciji Obrtne škole (HR-DAZG-135.3, Pedagoška dokumentacija, 3.1. Matice pitomaca Obrtne škole 1890. – 1911., 3.2. Glavni katalozi, 1882. – 1930., 3.4. Svjedodžbe i ispitni izvještaji, 1886.-1930/31.) te se kao izvor neće navoditi za svakog pojedinačno.
- 46 Završio je 4. razreda građanske škole u Otočcu, otac Antun trgovac, školarina je iznosila 200 forinti.
- 47 Majka Albertina, udova nadšumara u Zagrebu u Medulić ulici br. 7. Zelinka je prije Obrtne škole završio četiri razreda realke u Zagrebu, te nije plaćao školarinu.
- 48 Prethodno završio dva razreda drvorezbarske škole u Otočcu. Majka Milica, udova. Kao stipendista otočke imovne općine primao je stipendiju od 200 forinti godišnje.

Đuro Vidmar⁴⁹ rođen u Sv. Jurju kod Senja (23. 01. 1881.) polazio je naukovanje za bravarskog pomoćnika i u **1896.** dovršio je školovanje. Godine **1897.** klesarski obrt završavaju Ivan Stilinović iz Kaniže (r. 11. 10. 1878.)⁵⁰ te Milko Mesić iz Brinjske Kamenice (r. 04. 12. 1879.) oba vrlo dobrim uspjehom. U **1898.** godini upisan je Bogomir Valentić iz Karlobaga (r. 11. 10. 1879.)⁵¹ koji je položio kiparski obrt pohađajući „tehničko-praktični trogodišnji tečaj: kiparstvo i drvorezbarstvo“, a u **1899.** kao jedini među ličkim učenicima s odličnim uspjehom na školi, položio je Jure Mesić iz Brinja (r. 12. 04. 1881.)⁵² klesarski obrt. Na kraju samog stoljeća, **1900.** godine za klesara je školovanje dovršio i Jure Jakšić iz Lešća kraj Otočca (r. 19. 02. 1883.)⁵³, dok su kao stolarski pomoćnici upisani Ivan Mesić iz Brinjske Kamenice (r. 03. 03. 1883.)⁵⁴ i Svetozar Delić iz Vrhovina (r. 17. – 29. 08. 1884.)⁵⁵

Kao abiturijenti Kraljevske zemaljske obrtne škole u Zagrebu na početku 20. stoljeća, točnije **1901.** godine, upisani su Ladislav Bezjak iz Senja (r. 24. 04. 1884.)⁵⁶, Ilija Krmpotić iz Udbine (r. 07. 06. 1882.)⁵⁷ i Julije Zuber iz Karlobaga (29. 01. 1883.)⁵⁸ Sva trojica su uspješno stekli svjedodžbu o završnim ispitima iz bravarskog obrta. U narednoj godini, **1902.** među ličkim đacima našli su se Ivan Pađen iz Udbine (r. 02. 03. 1884.)⁵⁹ koji je s veoma dobrim uspjehom i kao „osobito marljiv“ đak dovršio trogodišnji strukovni tečaj klesarstva (uz jednogodišnji

49 Ranije dovršio 4 razreda niže pučke škole u Sv. Jurju. Otac Mate, posjednik, plaćao mu je školovanje u iznosu od 200 forinti.

50 Završio je četiri razreda niže pučke škole u Gospiću, otac Antun podvornik. Nije plaćao školarinu.

51 Valentić je dovršio višu pučku školu u Glini na kojoj mu je otac Milan bio učitelj. Bio je krajiški stipendista sa stipendijom u iznosu od 200 forinti.

52 Ranije je dovršio VII. r. pučke škole u Brinju, otac Petar, seljak po zanimanju. Bio je stipendist krajiške zaklade te mu je plaćana školarina u iznosu od 200 forinti.

53 Ranije završio 5 razreda pučke škole u Lešću. Otac Luka Jakšić, ratar u Lešću. Bio je stipendist otočke imovne općine.

54 Bio je stipendist krajiške zaklade u iznosu od 200 forinti godišnje, te oslobođen plaćanja školarine. Otac Mile Mesić živio je na adresi Brinjska Kamenica br. 10.

55 Stipendist krajiške zaklade, majka Marija udova.

56 Ranije završio 4 razreda niže pučke škole u Senju. Otac Mato Bezjak, trgovac plaćao školarinu 150 forinti.

57 Ranije završio 7 razreda više pučke škole u Karlobagu. Otac Ilija Krmpotić je bio umirovljeni financ. nadstražar u Udbini. Bio je stipendista krajiške zaklade.

58 Ranije završio II. gimnazijski razred u Zagrebu drugim redom. Otac Dragutin Zuber bio je kr. financijski činovnik u miru, živio je u Kačićevoj 18 u Zagrebu. Školarinu plaćao u iznosu od 200 forinti.

59 Završio I. gimnazijski razred u Gospiću. Sin Marije Pađen, udove učitelja u Gospiću, bio je krajiški stipendist u iznosu školarine od 200 forinti, oslobođen plaćanja školarine 1899.

opći tečaj), te Milan Radmanović iz Donjeg Lapca (r. 1. – 13. 12. 1884.)⁶⁰ koji je završio bravarski obrt. Godine **1903.** trojica Gospićana uspješno su dovršili svoje školovanje na Obrtnoj školi: za klesarskog pomoćnika izučivši klesarski obrt s dobrim uspjehom osposobljen je Ivan Dubravčić (r. 06. 02. 1887.)⁶¹, zatim Vilim Muha (r. 21. 04. 1887.) koji je „izučio propisane nauke za dekorativno slikarski obrt“ čime je osposobljen za dekorativno slikarskog pomoćnika⁶², te Miroslav Nevečerel (r. 18. 07. 1885.) koji je dovršio građevinsko i umjetničko bravarstvo s dovoljnim uspjehom.⁶³

Sljedeće, **1904.**, godine među abiturijentima nalaze se Andro Rukavina iz Sv. Juraja (r. 22. 11. 1887.)⁶⁴ koji je završio klesarski obrt dobrim uspjehom i Stjepan Vuković iz Jezerana (r. 17. 01. 1887.) bravarski obrt.⁶⁵ Za godinu **1905.** upisan je Vjekoslav Milovnik iz Udbine (r. 18. 10. 1888.)⁶⁶ koji je izučio dekorativno slikarski obrt s dobrim uspjehom i Nikola Pavlović iz Jezerana (r. 31. 5. 1887.) koji je postao bravarski pomoćnik završivši školovanje veoma dobrim uspjehom. Stjepan Ratković iz Brušana (r. 25. 11. 1888.)⁶⁷ „izučio (je) propisane nauke za stolarski obrt“ veoma dobrim uspjehom **1906.** godine za koji je bilo neophodno proći jednogodišnji općeniti tečaj na kojemu je učio bravarstvo, kovačstvo, stolarstvo, tokarstvo i klesarstvo. Prema Iskazu učenika Kraljevske zemaljske obrtne škole koji su svršili IV. razred godine **1907.** upisani su Petar Budak iz Karlobaga (r. 21. 03. 1890.)⁶⁸ i Mijat Nikšić iz

-
- 60 Polazio prvo poljeće (polugodište) prvog gimnazijskog razreda u Gospiću. Majka udova Smiljana Radmanović. Plaćao 150 forinti školarinu.
- 61 Završio je 4 razreda niže pučke škole u Gospiću. Skrbnik mu je bio Ivan Bubaš koji je živio u Gospiću na k. br. 226. Bio je stipendist krajiške zaklade sa školarinom u iznosu od 200 forinti.
- 62 Završio je prvi razred realne gimnazije u Rakovcu. Otac Vilim Muha bio je kralj. kotarski pristav u Velikoj Gorici. Plaćao je školarinu u iznosu od 150 forinti.
- 63 Završio je prvi gimnazijski razred u Gospiću. Majka Marija Nevečerel, udova. Imao je sututora gospodina Antuna Seiferta grad. tajnika u Zagrebu. Plaćao je školarinu u iznosu od 100 forinti.
- 64 Ranije je završio 4. razreda niže pučke škole na Sušaku. Bio je „sirota bez oca i majke“, stipendista krajiške zaklade. Skrbnik mu je bio Mate Fručić, lučki nadzornik na Rijeci.
- 65 Završio 4 razreda niže pučke škole u Jezeranama. Otac Ivan poljodjelac. Stipendist krajiške zaklade u iznosu od 400 forinti godišnje.
- 66 Prethodno je završio 5 razreda niže pučke škole u Zagrebu (Samostanska ulica – danas Varšavska). Majka Marija Milovnik bila je udova kr. kotarskog liječnika, živjela je u Zagrebu u Kačićevoj ulici br. 1. Bio je stipendist krajiške zaklade.
- 67 Prethodno je završio 4 razreda niže pučke škole u Brušanima. Majka Marija Ratković bila je udova pučkog učitelja u Brušanima. Bio je stipendist krajiške zaklade u iznosu od 400 kruna.
- 68 Otac Jandre Budak, mornar u Karlobagu. Bio je stipendist krajiške zaklade, te plaćao školarinu u iznosu od 400 kruna. Ranije obrazovanje nije zabilježeno. Na kraju školovanja dobio je nagradu od 55 kruna od zaklade bivšeg parobrodarskog društva u Senju. *Izvještaj kraljevske zemaljske obrtne škole i muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu koncem 1906/07., 1907.* Zagreb, 56.

Sinca (r. 25. 04. 1889.)⁶⁹ oba izučivši s veoma dobrim uspjehom za bravarskog pomoćnika. Iskaz iz sljedeće godine, 1908., navodi dva đaka: Juraja Lukšića iz Dubrave kod Otočca (r. 02. 03. 1891.)⁷⁰ koji je završio s vrlo dobrim za klesarskog pomoćnika, te Milu Sertića iz Jezerana (r. 24. 09. 1892.)⁷¹ koji je izučio za bravarskog pomoćnika s dobrim uspjehom. U 1909. godini Ivan Sarkotić iz Sinca (r. 01. 10. 1891.)⁷² bio je jedini lički đak koji je završio također dobrim uspjehom za bravarskog pomoćnika. Godine 1910. zabilježeni su s dobrim uspjehom Josip Dominez iz Karlobaga (r. 17. 03. 1894.)⁷³ – građevinsko i umjetničko bravarstvo, te Tomo Stanisavljević iz Gračaca (01. 03. 1895.)⁷⁴ – kamenokiparstvo i klesarstvo. Sljedeće, 1911. Ivan Gržetić iz Karlobaga (r. 05. 02. 1894.)⁷⁵ dovršio je za stolara dobrim uspjehom, a 1911./1912. položili su Josip Dinter iz

Broj 13

Muha Vilim iz Gospića u
Moravskoj, rođen dne 25 travnja 1889. polazio
je kr. zem. obrtnu školu u Zagrebu počam od 1. rujna 1899.
do 30. srpnja 1903. i izučio propisane nauke za *dekorativno
stolarske* obrti.

Na temelju toga izdaje mu se sljedeća svjedodžba:

Čudoredno vladanje: *vrlo*
Marljivost: *vrlo*
Obučavan je u sljedećim predmetima: DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

A. teoretičnim:

Nauku vjere, hrvatskom jeziku, njemačkom jeziku, zemljopisu i povjesti ra-
čunstvu i geometriji, naravosloju i tehnologiji, oblikih umjetnosti, knjigovodstvu, kra-
sopisu, gombanju i pjevanju s *vrlo dobrim*

B. tehničko-praktičnim:

1. U jednogodišnjem općenitom tečaju: u prostornom risanju, geomet-
rijskom risanju, modelovanju *u a dekorativnom stolarskom*
s *dobrim* uspjehom.

2. U trogodišnjem strukovnom tečaju: u strukovnom risanju, modelovanju
te u *dekorativnom stolarskom* kao glavnom, a u
kao uzgrednom predmetu s *vrlo dobrim* uspjehom.

S obzirom na taj uspjeh izjavljuje se taj naučnik u smislu ustanove § 66.
zakonskoga članka XVII: 1884. sposobnim za *dekorativno stolarsko* pomoćnika.

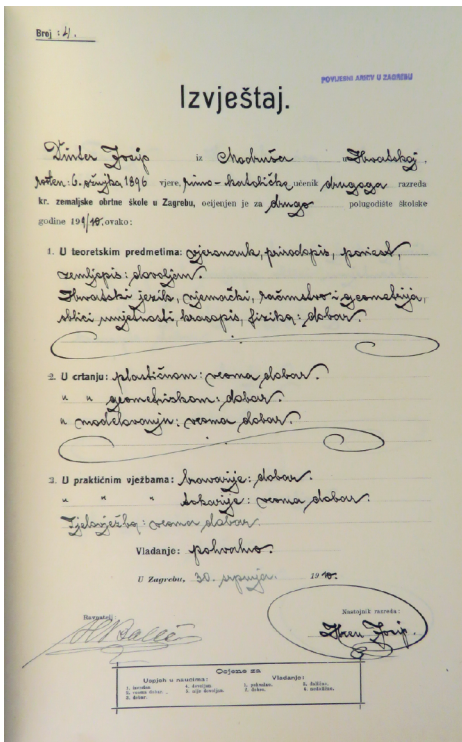
U Zagrebu, dne 30. srpnja 1903.

Ravnateljstvo kr. zem. obrtne škole,
L. S.

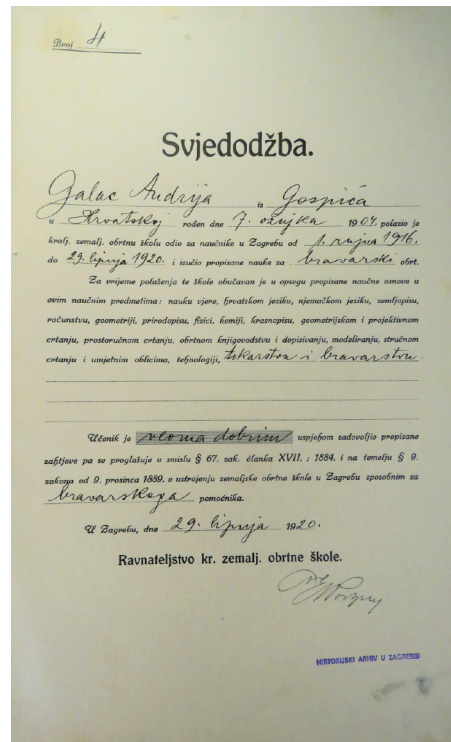
Opazka.
30. 7. 1904. godine
izdano

Slika 8. Svjedodžba o završenom školovanju na Kr. zem. muškoj obrtnoj školi Vilima Muhe iz Gospića, izdana 30. 07. 1903. HR-DAZG-135. 3.4. Pedagoška dokumentacija, svež. 40, 1903.

- 69 Otac Andrija Mikšić lugar u Sincu, živio na k. br. 290. Stipendist krajiške zaklade.
- 70 Lukšić je bio stipendist otočke imovne općine koja mu je plaćala školarinu u iznosu od 400 kruna godišnje. Završetkom školovanja primio je nagradu od 55 kruna iz zaklade bivšeg parobrodarskog društva u Senju. *Izvjestaj kraljevske zemaljske obrtne škole i muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu koncem 1907/08.* 1908. Zagreb, 54.
- 71 Ranije je završio 4 razreda niže pučke škole u Jezeranama. Otac Joso je bio kovač. Stipendirala ga je krajiška zaklada iznosom od 400 kruna.
- 72 Završio je 4 razreda niže pučke škole u Sincu, otac Mate živio je u Sincu na k. br. 209. Stipendirala ga je krajiška zaklada iznosom od 400 kruna.
- 73 Prethodno završio 5 razreda niže pučke škole u Karlobagu, otac Josip bio je mornar. Bio je stipendist krajiške zaklade.
- 74 Ranije dovršio 5 razreda niže pučke škole u Gračacu. Otac Dane je bio nadziratelj brzojavnih pruga u Gospiću. Krajiški stipendist.
- 75 Prethodno završio 5 razreda niže pučke škole u Karlobagu, otac Šime bio je mornar. Stipendist krajiške zaklade u iznosu od 400 kruna.

Slika 9. Izveštaj o završenom drugom razredu Kr. zem. obrtne škole u Zagrebu Josipa Dintera iz Modruša, 30. 07. 1910. HR-DAZG-135.3.4. Ispitni izvještaji I, II, III, IV r., svež. 65, 1909./1910.

Slika 10. Završna svjedodžba Galac Andrije iz Gospića, 29. 06. 1920. HR-DAZG-135.3.4. Svjedodžbe osposobljenja, svež. 68, 1919./20.

Modruša (r. 06. 03. 1896.)⁷⁶ za bravara i Vladimir Prpić iz Karlobaga (r. 01. 01. 1896.)⁷⁷ za stolara, oba također dobrim uspjehom. U 1912./1913. kao abiturijent opet je upisan samo jedan lički đak, Dragutin Dundović iz Cesarice (r. 28. 04. 1893.)⁷⁸ koji je završio za bravarskog pomoćnika.

- 76 Dovršio 5 razreda niže pučke škole u Modrušu, stipendist krajiške zaklade. Otac Ivan bio je poljodjelac. Koncem školske godine 1911./1912. dodijeljena mu je nagrada od 55 kruna iz zaklade bivšeg parobrodarskog društva u Senju. *Izveštaj kraljevske zemaljske obrtne škole i muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu koncem 1911/1912.* 1912. Zagreb, 56.
- 77 Dovršio 5 razreda pučke škole u Karlobagu, stipendist krajiške zaklade. Otac Ivan Prpić bio je kr. financ. pomorski priglednik u Karlobagu.
- 78 Ranije je završio dva razreda realne gimnazije u Senju gdje mu je otac Antun bio učitelj. Bio je stipendist krajiške zaklade s iznosom od 400 kruna.

Početak rata nije održana nastava: „ove godine (1. ratna godina) nije bilo obuke u obrtnoj školi.“⁷⁹ Među abiturijentima sljedeće, **1915.**, našli su se Andro Hren iz Karlobaga (r. 09. 11. 1897.)⁸⁰ koji je završio klesarski obrt s dobrim uspjehom i Mladen Kuntić iz Otočca (r. 28. 4. 1899.)⁸¹ koji je završio stolarski obrt također dobrim uspjehom.⁸² Dvije godine nakon nastava se iznova održava te Pavao Duić iz Gospića (r. 25. 01. 1900.) koji je školu upisao u jesen 1912. nakon pet godina pohađanja, zbog ratnih okolnosti, ali i lošeg vladanja, završava **1917.** dobrim uspjehom trogodišnji strukovni tečaj (nakon jednogodišnjeg općeg) građevnog i umjetnog bravarstva čime postaje bravarski pomoćnik.⁸³ U početnim ratnim godinama, odnosno školskoj godini 1914./1915. nije se upisivalo nove učenike, te posljedično nije bilo ni maturanata u 1918./1919. godini, no već je **1920.** zabilježen ranije spomenuti Andrija Galac iz Gospića⁸⁴ (r. 07. 03. 1904.) koji je upisao školu u jesen 1916. godine i izučio za bravarski obrt.⁸⁵

Prema „svjedodžbama osposobljavanja“ iz **1921.** Šime Drašković iz Perušića (25. 03. 1906.) dovršio je za bravarski obrt, a u narednoj **1922.** godini iznova nije zabilježen niti jedan učenik s područja Like. Godine **1923.** Edmund (Edo) Kovačević iz Smiljana (r. 16. 11. 1906.) postao je dekorativni slikarski pomoćnik koji se učio „plastičkoj anatomiji i aktu, perspektivi i dekorativnom slikarstvu.“⁸⁶ Sljedeće, **1924.** godine, nema upisanih učenika s područja Like koji su završili

79 U srpnju 1914. izdana je naredba na temelju koje je školske prostorije preuzelo Društvo Crvenog križa te se nastavna obuka te godine nije provodila.

80 Završio je 4 razreda niže pučke škole u Bosanskoj Dubici, bio je stipendist krajiške zaklade. Otac Ivan Hren je bio gostioničar i postolar u Hrvatskoj Dubici.

81 Ranije je završio nižu pučku školu u Bregi gdje mu je živio skrbnik, njegov djed Dragutin Kuntić, stolar i poljodjelac. Bio je stipendist krajiške zaklade i stipendija mu je iznosila 400 kruna.

82 S njima je nastavu pohađao i Petar Alivojvodić iz Korenice (Konjsko Brdo, r. 04. 09. 1898.), zabilježen upisan u prva dva razreda škole, no bez završne svjedodžbe. Moguće da nije nastavio školovanje na Obrtnoj školi nakon što je dvaput išao u drugi razred, u školskoj godini 1911./12. i šk. god. 1912./13.

83 U 3. r. za II. polugodište šk. god. 1915./1916. navedeno je kako mu je vladanje nedolično te završava razred s dovoljnim.

84 U Izvještaju I. razreda kralj. zemalj. obrtne škole u Zagrebu za drugo polugodište šk. godine 1916. – 17. preciznije se navodi „iz Žabice“, te unatoč ne visokim ocjenama ima pohvalno vladanje.

85 S Andrijom Galcem iste su godine školu upisali i Martin Franić iz Osika, te Eugen Herzog iz Gračaca no, sudeći prema nepronađenim završnim svjedodžbama, nisu je završili.

86 Svjedodžbe IV. r. II. poljeće za šk. god. 1922./3. Državna obrtna škola u Zagrebu, spis 21750.

Obrtnu školu.⁸⁷ Antun Mandić iz Senja (r. 04. 04. 1908.)⁸⁸ izučio je **1925.** godine za stolarski obrt, a u **1926.** godini Obrtnu školu iznova nije završio niti jedan lički učenik. Godine **1927.** Ivan Filičić iz Senja (r. 14. 10. 1908.)⁸⁹, Ivan Lulić iz Perušića (r. 05. 02. 1908.)⁹⁰ kao i Ivan Milinković iz Klanjca (Klanca) kod Gospića (r. 01. 10. 1909.)⁹¹ izučili su građevni i umjetno bravarski obrt. U posljednje tri godine unutar kojih je ovo istraživanje zaključeno (od 1928. do 1930.) nije bio upisan niti jedan učenik iz Like koji bi maturirao na Obrtnoj školi. Bio je ovo i najduži period u kojemu se uzastopce, tri godine za redom, nije našao nitko s ovog područja, te je time, kao i s već navedenom promjenom nazivlja škole ovo istraživanje zaključeno.

Osamostaljenje nakon školovanja

Uz imena nekih od polaznika škole naknadno je, u godinama koje su uslijedile nakon dovršetka njihova školovanja, upisana opaska o izdavanju dokumenta o potvrdi o školovanju kao dokazu prilikom zaposlenja ili možda i otvaranja vlastita obrta. Pojedini đaci po završetku škole postali su cijenjeni obrtnici, majstori u svome kraju, dok su neki nastavili svoj profesionalni razvoj u Zagrebu i dalje. No, nisu svi uspješni samostalno djelovati i iskoristiti naučena znanja.

Lički đaci nakon završene Obrtne škole često nisu, vrativši se u svoj rodni kraj, nalazili odgovarajućeg posla u struci o čemu svjedoči i kritički tekst objavljen u lokalnim novinama *Hrvat* 1904. godine: „pak ćemo često naći po kojeg – pandura, feljbabu,. financa, kelnera, pisara i slično, koji je u svoje vrieme sa uspjehom svršio nauke u obrtnoj školi zagrebačkoj. Imademo mi i mladih pregalaca, koji su nakon svršetka te škole nastavili nauke na akademiji u Monakovu (Münchenu, op. a.), pak se poslie proslavili, kistom ili dljetom, ali pošto se te umjetnine riedko zatražuju, nije tek slučaj, da je umjetnik kraj svojih slika i kipova – takodjer prazna žepa.“⁹² Svjedočanstvo je ovo sudbine nekadašnjih pitomaca nakon stečnog zvanja na Obrtnoj školi i povratka u zavičaj, kao i vapaja da se potaknu do-

87 U ovoj školskoj godini 1923. /24. u 4. razredu je zabilježen Ivan Rukavina iz Gospića čiji je otac Aleksander bio kapetan u mirovini i stanovao je u Ilici 246 u Zagrebu. Učenik je u prvom polugodištu ostao neocijenjen iz općih predmeta te je imao dosta sati izostanaka. Iako je napisano kako je uredno dovršio školovanje 16. 6. 1924. njegovu svjedodžbu nije pronađena.

88 Majka Kristina, udova poštanskog činovnika, živjela je u Zagrebu na adresi Florijanski put 7.

89 Sin Jagomira Filičića, u Katalogu I. razreda navodi se ime oca – Bogomir.

90 Sin Bože i Jelke Lulić.

91 Sin Grge Milinkovića.

92 ić. O našem obrtu. 1904. *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*, Gospić, 01. 02., br. 3, 2-3., 3.

maći obrti kojima bi se vratili domaći proizvodi.⁹³ Zanimljiv je i primjer Teodora Nevečerela koji se nakon stečenog zvanja klesarskog pomoćnika odlučio za nastavak školovanja na graditeljskom tečaju u istoj školi, no par godina nakon toga biva ispisan i zaposlen kao tehnički dnevničar kod mjerničkog odjela kr. ug. željeznica u Kutini.⁹⁴

Jedan od problema s kojima su se obrtnici susretali u npr. Gospiću, a što se zasigurno odnosilo i na mlade koji se vraćaju s izučeni obrtom, bila je činjenica da su zatvorenici iz kraljevske velike kaznionice u Gospiću u svojim radionicama izrađivali većinu obrtnih predmeta koji su bili traženi, kao i sudjelovali u lokalnim građevnim poslovima.⁹⁵ Ovo ne samo da je neke obrtnike često lišilo mogućeg posla već im je rušilo i cijenu rada na tržištu.

Unatoč svemu navedenom neki od polaznika Obrtne škole nakon dovršenog školovanja uspješno su osnovali vlastite obrte te postali cijenjeni majstori. Među njima posebno se ističu klesari Franjo Žagar u Senju i Stjepan Vukelić u Gospiću. Vukelić, koji nikada nije formalno dovršio svoje školovanje na Obrtnoj školi, u Gospiću je započeo svoje djelovanje osnivanjem „Prve ličke klesarone za gradnju i umjetnost“ u suradnji s još jednim obrtničkim pitomcem Tomom Zoricom te Josipom Beucem (vidi: Došen, 2012: 113-132). Kao i Stjepan Vukelić i Franjo Žagar otvara nakon školovanja 1900. godine svoj samostalan obrt u Senju, te je ostavio iza sebe niz nadgrobnih spomenika ne samo u Senju nego i u drugim mjestima po Lici (Došen, 2020: 35). Prema ovome, jasno je kako su oba nekadašnja obrtna

Slika 11. Oglas za kamenoklesarski obrt S. Vukelića u Gospiću. Hrvatski, 7. 7. 1905., str. 4.

93 „Imade hrvatski narod mnogo smisla za ljepotu i ljubav za usavršeni obrt i umjetnost, ta to vidimo najbolje na selima – gdje se recimo u Lici polaže mnogo mara i njege, da se našara što ljepše torba, da se ukusno izveze obuća i slično.“ Ibid.

94 HR-DAZG-135, Državna središnja obrtna škola, opći spisi, 236-653/1897, 1-350/1899, kut. 23., spis 158.

95 M. S. Dopisi. Iz Pazarišta. 1895. Hrvatski, 05. 04., 3.

Slika 12. Oglas za radionicu Franje Žagara iz Senja. Lički Hrvat, 25. 9. 1924., str. 4.

pitomca svoje djelovanje usmjerili na područje gdje su mogli imati najviše posla, a to je izrada nadgrobnih spomenika.

Istakli su se i slikari Vilim Muha kao i Edmund (Edo) Kovačević. Vilim Muha je nakon Obrtne škole nastavio s daljnjim školovanjem u privatnoj slikarskoj školi u Beču, a zatim u Pragu kao učenik jednog od najistaknutijih hrvatskih slikara na prijelazu 19. u 20. stoljeće – Vlaha Bukovca. Nakon školovanja bavio se pedagoškim radom te je ostao u školskom sustavu sve do umirovljenja 1944. godine. Njegovi slikarski radovi prepoznati su kao iznimna modernistička djela. Edo Kovačević je također nakon Obrtne škole nastavio sa školovanjem.⁹⁶ Na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu diplomirao je slikarstvo 1930. te jedno vrijeme bio likovni suradnik Muzeja za umjetnost i obrt, u istoj zgradi u kojoj je i započeo svoje umjetničko obrazovanje. Danas su djela i Vilima Muhe i Ede Kovačevića vrlo cijenjena i čuvaju se u najvećim hrvatskim muzejskim slikarskim zbirkama poput one u Nacionalnom muzeju moderne umjetnosti u Zagrebu.

Svakako su društvu doprinijeli i neki od učenika koji nisu ostali poznati do danas, ali su zahvaljujući svojoj bravarskoj, stolarskoj ili drugoj struci stečenoj na Obrtnoj školi bili važni članovi u svojim zajednicama. Unatoč njihovim kasnije nepoznatim sudbinama ostaje zabilježeno njihovo vrijeme provedeno na Obrtnoj školi i u njenom internatu.

⁹⁶ Vidi više u: Edo Kovačević. // *Leksikon Ličana*, ur. Ivica Mataija. Gospić: Državni arhiv u Gospiću, 2017., 169-170.

Zaključak

U razdoblju od 1886. kada maturira prva generacija pitomaca pa sve do 1929. godine Obrtnu školu u Zagrebu pohađalo je više od pedeset učenika iz Like. Činjenica da su i u Gospiću i u Otočcu jedno vrijeme djelovale drvorezbarska i košaračka škola (1885. – 1904./5.) nije utjecala na odabir djece da upišu Obrtnu školu u udaljenom Zagrebu. Tome je svakako pridonijela i praksa na Školi prema kojoj je bilo uobičajeno da se pitomci u praktičnom dijelu nastave aktivno uključe u neki graditeljski projekt koji je tada bio aktualan na području Zagreba, poput radova na zagrebačkoj katedrali, na glazbenom paviljonu na Zrinjevcu, interijeru Muzeja za umjetnost i obrt te mnogim drugima ranije spomenutima. Stoga nije previše za ustvrditi kako su i lički učenici jednim dijelom doprinijeli urbanom oblikovanju i vizualnom identitetu Zagreba u vrijeme pohađanja Obrtne škole. Ovakvim angažmanima učenici su stjecali prijeko potrebno iskustvo, ali i poznanstva koja su im mogla osigurati lakše pronalaženje poslova nakon završetka škole. Đaci iz udaljenih krajeva, iz mjesta do kojih je bilo potrebno putovati satima, ako ne i danima, ovisno o okolnostima, imali su pravo ravnopravnog upisa u školu i, po potrebi, smještaja u njezin internat kao i svi ostali učenici. Zasižno je ta činjenica prijednog velikog puta, u doslovnom i prenesenom smislu, bila poticaj mnogima da se zadrže na školovanju i povratkom u svoj rodni kraj zauzmu ravnopravnu poziciju u društvenom životu svoga mjesta.

Radom se željelo, ne samo ukazati na veliki broj ličkih učenika u navedenim godinama nego i dati doprinos poznavanju povijesti obrtništva na području Like te omogućiti veću informiranost svim budućim istraživačima ove teme. Zahvaljujući pomnom istraživanju arhivske građe, objedinjavanju mnogobrojnih podataka, povezivanju činjenica o različitim pojedincima i njihovim sudbinama rasvijetljene su okolnosti školovanja ličkog đaka na prvoj školi specijaliziranoj za obrt u Hrvatskoj.

Arhivski izvori

- Državni arhiv u Zagrebu
  - HR-DAZG-135. Kr. zem. obrtna škola
- Hrvatski državni arhiv
  - Fond HR-HDA-890.
- Muzej za umjetnost i obrt
  - Fototeka
  - Arhiv

Literatura

- BRATANIĆ, JAKOV. (s.a.). *Osamdeset godina bivše Obrtne škole i škole primijenjene umjetnosti u Zagrebu: 1882 – 1868.*, Zagreb.
- CUVAJ, ANTUN. 1911. *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. VII. Zagreb.
- CUVAJ, ANTUN. 1913. *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. VIII. Zagreb.
- CUVAJ, ANTUN. 1913. *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. X. Zagreb.
- *Četvrto godišnje izvješće Društva umjetnosti u Zagrebu za godinu 1882. 1883.* Zagreb.
- ČORAK, ŽELJKA. 1980. *Retrospektiva: počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*. Zagreb: Umjetnički paviljon.
- DOŠEN, ANTONIA. 2012. „Prva lička klesaoa za gradnju i umjetnost“ i rad Stjepana Vukelića u Gospiću. *Senjski zbornik*, br. 39, 113-132.
- DOŠEN, ANTONIA. 2020. *Gradsko groblje sv. Marije Magdalene u Gospiću: spomenička baština*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- Drvorezbarska škola u Otočcu. 1900. *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*, Gospić, 10. 10., br. 18., 1.
- ić. O našem obrtu. 1904. *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*, Gospić, 01. 02., br. 3, 2-3.
- *Izvjeshće kraljevske zemaljske obrtne škole i s njom spojene Građevno- stručne škole i muzeja za umjetnost i obrt koncem 1899 – 1900.* 1900. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
- *Izveštaj kraljevske zemaljske obrtne škole i muzeja za umjetnost i obrt koncem 1901/02.* 1902. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
- *Izveštaj kraljevske zemaljske obrtne škole i muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu koncem 1904/05.* 1905. Zagreb.
- *Izveštaj kraljevske zemaljske obrtne škole i muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu koncem 1907/08.* 1908. Zagreb.
- *Leksikon Ličana*, 2017., ur. Ivica Mataija. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- MILJKOVIĆ, DUBRAVKA; BATINIĆ, ŠTEFKA. 2010. Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918. – 1940. *Napredak*, br. 152(3-4), 495-520.
- M. S. Dopisi. Iz Pazarišta. 1895. *Hrvat*, 05. 04., 3.
- Oglas za kamenoklesarski obrt S. Vukelića u Gospiću. 1905. *Hrvat*, 7. 7., str. 4.
- Oglas za radionicu Franje Žagara iz Senja. 1924. *Lički Hrvat*, 25. 9., str. 4.
- *Počeci Obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*. 1980. Zagreb: Zagrebački salon.
- RAGUŽ, MIRKO. 2015/2016. Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Senjski zbornik*, br. 41-42, 465-488.

- RUKAVINA, MAJA. 2012. Povijesni pregled razvoja osnovne škole u Lici s osvrtom na grad Gospić. *Život i škola*, br. 28, 116-129.
- Sa županijske skupštine. 1904. *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku*, Gospić, 15. 01., br. 2., 2.
- STANIČIĆ, STANKO. 1982. *Keramika Obrtne škole – počeci*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt.
- *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije*. Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, sv. I., 1905.
- Ustrojni statut, naukovna osnova i školski red za žensku obrtnu školu u Zagrebu. 1885. *Službeni glasnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovje i nastavu*. Komad VI, Zagreb, 30. 06. 1885.

Pupils from Lika at the Royal Land Men's Crafts School in Zagreb in the period from the school's foundation to 1929

Abstract

The paper encompasses the research into archival materials of the former Royal Land Men's Vocational School in the period from 1882 to 1929. It was carried out in the State Archives in Zagreb and it resulted in discovery of names of more than fifty Lika pupils who attended the school. Documentation on the work of the institution as well as pedagogical documentation (Class books, School Diaries, Directories, Certificates) is interpreted in the paper. Official School Reports, not only list the names of the students, but also record details from the time of their education and reduced circumstances in which some of them lived. By using the synthesis method, numerous data were combined and important facts about the education of pupils from Lika in Zagreb were highlighted. The development of vocational or apprenticeship schools in Lika at the end of the 19th and the beginning of the 20th century is also presented. The education system at the Crafts School in Zagreb is described, as well as the life of pupils who lived in its boarding school. The paper contributes and encourages research into the history of craftsmen in the Lika area.

Key words: Lika, education, pupils, Royal Land Men's Crafts School, Zagreb

Filip Pavelić
CTA komunikacije d.o.o.
HR 10 000 Zagreb
Filippavelic1@gmail.com

Prethodno priopćenje
(primljeno 7. 12. 2022.)
UDK 338.124.4(497.562) "17/18"
631:364.662(497.562) "17/18"

GLADI U SREDNJOJ LICI U DRUGOJ POLOVICI 18. I PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA – EKOLOŠKI I GOSPODARSKI ČIMBENICI, SPOSOBNOST SUOČAVANJA I STRATEGIJE ADAPTACIJE

Sažetak

Lika povijesno nosi reputaciju prostora obilježenog siromaštvom i neugodnim vremenskim uvjetima. Ovaj rad analizira sve faktore koji su gurali društvo Srednje Like preko granice gladi. Niske temperature i obilne padaline (posebice snijeg) zimi te dugi periodi suše ljeti u prošlim su vremenima poljoprivredu činili nezahvalnom, pogotovo u okviru ekonomije temeljene na preživljavanju iz godine u godinu kakva je dominirala u 18. i 19. stoljeću. U korelaciji s lošom kvalitetom tla i širokim spektrom demografskih, ekonomskih i društvenih faktora, svi navedeni čimbenici doprinijeli su gladi u Srednjoj Lici u navedenom razdoblju. Državna politika i specifična struktura Vojne krajine također su ograničavali razvoj Like. Stanovništvo Like ipak je uspješno iskoristavalo neke svoje kvalitete kako bi preživjelo periode gladi te je pokazalo i mogućnost adaptacije kako bi se prevenirale gladi u godinama koje su bile pred njima. Fokusiranje na stočni fond, razvoj zadruga i implementaciju krumpira kao važne poljoprivredne kulture pomogli su u preživljavanju stanovnika Like 18. i 19. stoljeća.

Glavne riječi: društveni čimbenici gladi, ekohistorija, ekološki čimbenici gladi

Ovaj članak skraćena je verzija diplomskog rada „Ekološki čimbenici gladi u Srednjoj Lici u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća“ obranjenog u rujnu 2020. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Diplomski rad nagrađen je nagradom „Ferdo Šišić“ za najbolji diplomski rad na području povijesti u 2020. godini.

Uvod

Usprkos svim njenim prirodnim ljepotama, Lika je povijesno poznata kao kraj u kojem je život težak. Povijesno, jedni od izazova stanovništva Like bili su glad i oskudica. Na primjeru druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća proučit će se fenomen gladi te pokušati odgovoriti na pitanje koji su čimbenici doveli do njene pojave. Također, istražiti će se i načini na koje su ondašnji žitelji preživljavali u kriznim godinama te koje su strategije adaptacije primjenjivali kako im se «gladne godine» ne bi događale.

Prema *Hrvatskoj enciklopediji* pojam glad označava: „Organski osjet složena karaktera, praćen obično osjećajem neugode. Osjet gladi u samom početku nije neugodan; poslije se pojavljuju povremeni grčevi želuca, mučnina, glavobolja, opća slabost i psihička uzbuđenost“ (*Hrvatska enciklopedija*, Glad, 2023.). Kod gladovanja koje traje određeno vrijeme počinju se javljati ozbiljni zdravstveni problemi – edemi, opća slabost, propadanje organizma, anemija, sniženje krvnoga tlaka i tjelesne temperature, mentalna depresija te različiti poremećaji zbog manjka vitamina (*Hrvatska enciklopedija*, Gladovanje, 2023.). Ukoliko pojedinac i preživi ovakvu glad, ona na tijelo ostavlja i dugotrajan učinak.

Glad kao društveni fenomen predstavlja manifestaciju fizičkog osjeta na određenu zajednicu. Najčešće se kao uzroci gladi kroz povijest javljaju elementarne nepogode (poplave, suše, erupcije vulkana, najezde kukaca), ratovi te različite epidemije ljudi, biljaka ili životinja kojima se ljudi hrane (*Hrvatska enciklopedija*, Glad, 2023.). U mnogim slučajevima različiti uzroci se isprepliću i nadopunjavaju te krizu stanovništva tjeraju iz lošeg u gore. Socioekonomski aspekt gladi također uključuje i posljedice koje ona uzrokuje u društvu koje je njome pogođeno.

Prilikom istraživanja povijesnih gladi nužno je spomenuti dva kapitalna pristupa temi. Prvi se temelji na razmišljanjima engleskog ekonomista i demografa Thomasa Malthusa koji tvrdi da je pojava gladi svojevrsni obrambeni mehanizam okoliša koji više ne može proizvoditi dovoljnu količinu hrane kako bi prehranio rastuće stanovništvo. Glad nastupa u trenutku kada društvo fokusirano na subzistencijalnu poljoprivrednu politiku potroši svoje postojeće zalihe hrane. Teorija koju Malthus zastupa naziva se i „*Food Availability Decline*“ (FAD) (Watkins, Menken, 1985: 647-648). Drugi smjer u istraživanju gladi razvio je indijski ekonomist Amartya Sen. On je razvio teoriju o «dostupnosti» hrane koja tvrdi kako pojava gladi nije nužno isključivo problem propale žetve ili nedovoljne proizvodnje hrane za potrebe stanovništva već važnu ulogu igra i društve-

na raspodjela hrane. Ova teorija naziva se i „*Food Entitlement Decline*“ (FED) (Ravallion, 1996: 5). Kako niti Malthusov „FAD“ pristup, niti Senov „FED“ pristup ne pružaju potpuno objašnjenje pojave gladi, pojavljuje se i treći pristup koji tvrdi kako između klime i gladi postoji korelacija, koju ipak nije moguće izjednačiti s kauzalnošću. U tom pristupu klimatske anomalije služe kao pokretač gladi kroz smanjenje dostupne hrane, ali razloge poniranja društva od nestašice do gladi treba tražiti unutar samog društva (Slavin, 2016: 439). Drugim riječima: „Klimatski faktori mogu dovesti do ‘FAD-a’, ali ljudi su ti koji tu situaciju dovode do gladi, čineći ‘FED’ stvarnim“ (Slavin, 2016: 443). Uzevši u obzir sve navedeno, smatramo da najbolju definiciju gladi donosi Steven Engler: „Ekstremni manjak hrane ili pad prava na razmjenu na određenom području kroz višegodišnji period koji ugrožava način života već ranjive populacije i često dovodi do povećanog mortaliteta“ (Engler et al., 2014: 3).

Što se povijesnih izvora tiče, ovaj rad fokusirat će se primarno na narativne izvore koji su nastajali u vremenskom rasponu od 1764. do 1830. godine. Od neobjavljenih izvora izdvajaju se ljetopis nepoznatog sastavljača koji donosi kratku povijest Like od 1683. do 1813. godine, te kronika događaja od naseljavanja Karlobaga i osvajanja Like i Krbave 1687. godine, također nepoznatog sastavljača. Od objavljenih izvora konzultirani su dokumenti nastali prilikom prvog stručnog opisa ličkih šuma 1764. godine koje je objavio Bogoslav Kosović, *Zemljopisni i povijesni novi opis Karlovačkog generalata u Kraljevini Hrvatskoj* Ivana Dominika Vukasovića, *Dnevnik Josipa II. O prilikama u Hrvatskoj i na jadranskoj obali godine 1775.* kojeg je objavio Ivan Erceg, građa za povijest kantonske reorganizacije Vojne krajine koju je objavio Alexander Buczynski, statističke analize Johanna Andreasa Demiana i Carla Bernharda Hietzingera iz 1804. i 1817., te *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine* koju je napisao Franz de Paula Julius Fras.

Ovaj rad fokusirat će se na prostor Srednje Like, geografskog pojma koji nema potpuno definirane granice. Za tu priliku iskoristit ćemo razmišljanja Dane Pejnovića koji je definira kao prostor Ličkog polja uz dodatak Perušićkog, Kosinjskog i Lipovog polja na sjeveru te njihov orografski okvir (Pejnović, 1985: 17-18). Prateći tu definiciju možemo reći da je Srednja Lika fluvio-krška zavala između Velebita i Ličkog Sredogorja koja se prostire na 1.400 km² te se pruža u smjeru sjeverozapad-jugoistok prateći dinaridske formacije, u dužini od 50 do 55 km i širini od 12 do 18 km, s Donjim Kosinjom i Radučem kao krajnjim točkama na sjeveru i jugu. Iznad zavale čija se nadmorska visina kreće od 480 do 600 metara nadvili su se sredogorski vrhovi te velebitski vrhovi (Pejnović, 1985: 17).

Gladne godine u Lici u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća

Sudeći prema spomenutim izvorima, na prostoru Like teško je pričati o pojedinačnim gladnim godinama. Demian izričito kaže kako stanovnici Karlovačkog generalata nikada ne uspijevaju proizvesti dovoljno žitarica za cijelu godinu (Demian, 1804: 93), a Vukasović tvrdi da bi puno više ljudi umiralo od gladi da se u proljeće ne održavaju na životu mlijekom i sirom (Vukasović, 2005: 153). Hietzinger prilikom navođenja gladi 1808. godine piše kako je područje Karlovačkog generalata već po običaju pogodila glad (Hietzinger, 1817, sv. 1: 239). Međutim, Lika nikako nije bila izolirani slučaj jer se radi o gotovo univerzalnoj realnosti planinskih predjela Sredozemlja. Poljoprivredni prinosi sredozemnih planina mogli su namiriti potrebe stanovništva samo šest do osam mjeseci, negdje čak i manje (McNeill, 1992: 115).

U gruboj realnosti ondašnje Like ipak su se neke godine izdvojile kao pogotovo teške. Narativni izvori koji su obrađeni navode kako su najteže gladne godine u Karlovačkom generalatu bile 1762., 1764., 1774., 1784., 1785., 1802., 1803., 1808., 1815. i 1816. (Demian, 1804: 93; Hietzinger, 1817, sv. 1: 104). *Hrvatska enciklopedija* u kasnijem razdoblju navodi još dvije gladi – 1828./1829. i 1848. godine (*Hrvatska enciklopedija*, Glad, 2023.).

Najčešće navedeni uzroci tih gladi, ali i mnogih manjih koje su se između njih događale gotovo redovno, bili su ekstremni vremenski uvjeti (najčešće suše i snijeg) te ratovi. Kada piše o Vojnoj krajini Hietzinger navodi kako je od svih provincija najsiroviji upravo Karlovački generalat, posebice u prostoru kojeg okružuju Velebit, Kapela i Plješivica (Hietzinger, 1817, sv. 1: 111). On donosi možda i najdetaljniji opis vremenskih prilika u Lici: „Proljeće nastupa ovdje početkom svibnja, jesen već u prvim danima rujna: ljeto je nenasno vruće, zima je prisutna često u listopadu, uobičajeno s početkom studenog, gotovo uvijek oštra i hladna, snijeg je čest u tom godišnjem dobu, kao i promjenjivo nevrijeme i iznenadni mrazovi. Češća i opasnija od ljetnih su zimska nevremena, pogotovo duž Velebita, prije svega u Lici. Ako ljeti i divljaju tuča i olujna nevremena, rijetko stradavaju veće površine. Proljeće i jesen su kišoviti, vjetroviti, mrazovi i magle štete biljkama“ (Hietzinger, 1817, sv. 1: 111). Utjecaj na ličke uvjete života imali su i snažni vjetrovi. Demian i Hietzinger često spominju buru i jugo za koje kažu da znaju puhati takvom jačinom da odnose krovove kuća i ruše drveće (Hietzinger, 1817, sv. 1: 111). Demian još tvrdi kako najsilovitiji vjetrovi u Srednjoj Lici pušu na polju Rudajica

između Ploča, Mogorića i Metka, dakle jugozapadnom dijelu promatranog prostora Srednje Like. Vjetar je navodno tamo tako silovit da je nemoguće graditi kuće ili baviti se ikakvom zemljoradnjom (Demian, 1804: 21).

Osim nepovoljnih vremenskih uvjeta, Lika se nije mogla pohvaliti niti kvaliteta tla. Demian navodi kako je tlo u Ličkom polju najgore u čitavom Karlovačkom generalatu – uglavnom pjeskovito, kameno i neplodno (Demian, 1804: 21). Kako zapaža na drugom mjestu, obradivo tlo u Lici debelo je svega nekoliko centimetara i uglavnom leži na vapnencu koje jako loše zadržava vlažnost te se brzo suši u nedostatku kiše (Demian, 1804: 39). Zbog toga što je tako tanak sloj obradivog tla ono se prilikom priprema za sjetvu ore samo jednom – pretjerano oranje samo bi pospješilo sušenje tla (Demian, 1804: 86). Car Josip II. u svojem je dnevniku zapisao kako je tlo u gospićkom polju crvenkaste boje i puno kamenja koje otežava poljoprivredu (Erceg, 1966: 247). Ovdje se može spomenuti i pismo maršala Marmonta francuskom ministru rata u kojem piše kako Lička regimenta ima 72.000 jutara zapuštene zemlje. Ona se ne obrađuje zbog manjka ljudstva koje je potrebno vojnim strukturama i zbog njene neplodnosti – pošto se zemlja slabo gnoji ostaje na ugaru i po deset godina (Roksandić, 1988: 74).

Prva glad koju izvori navode, 1762. i 1764. godine, djelomično je pokrenuta ratom. Tokom Sedmogodišnjeg rata, u kojem su lički krajišnici imali zapaženu ulogu, opadao je broj obrađenih oranica što je negativno utjecalo i na količinu poljoprivrednih proizvoda (Kaser, 1997: 11; 97). Kada su se na to nadovezale dugotrajna suša i kuga u Bosni zbog koje je došlo do obustave trgovine, glad je žestoko pogodila ličko društvo (Kaser, 1997: 105). Suša se ponovila 1768. i 1769. godine kada je došlo do nestašice žita i krme (Balić, 2019: 238). Između navedenih godina, situaciju su otežale tuča 1765. godine koja je uništila dio ljetine te najezda miševa glodara 1766. godine (Kaser, 1997: 97).

Glad iz 1774. i 1775. godine također je inicijalno pokrenuta sušom. Oba promatrana ljetopisa za 1774. godinu navode veliku sušu, rukopis 76 za 1775. godinu navodi manjak krmne hrane. S druge strane, rukopis 614 spominje veliku poplavu u proljeće 1775. godine (HR-HDA-881-ZR, 76, 7v; HR-HDA-881-ZR, 614, 9r). Već 1774. godine nerodica i glad tjeraju ljude na emigraciju, a ista situacija nastavlja se i sljedeće godine (Erceg, 1966: 226). General-bojnik Martin barun Knežević u pismu od 29. ožujka 1775. godine piše dvorskom tajniku Styberu kako su se svi krajišnici na potezu između Senja i Gračaca žalili na glad te su skladišta prazna i nedostaje žita za jelo, ali i za sjetvu (Buczynski, 2011: 25). O ovoj gladi piše i Josip II. u svojem dnevniku – navodi kako je u Ličkoj i Otočkoj pukovniji uginulo preko

70.000 grla sitne i krupne stoke, a za prostor Gospića navodi kako cijelo područje pati od gladi i siromaštva (Erceg, 1966: 243-247). Iako narativni izvori ne spominju glad te godine, valja spomenuti i veliku sušu u Lici 1779. godine kada od veljače do svibnja nije uopće bilo padalina, a tokom ljeta jako malo kiše. Te godine presušila je rijeka Lika kod Budaka, što je bio događaj koji se nije dogodio cijelo 18. stoljeće (HR-HDA-881-ZR, 76, 8r; HR-HDA-881-ZR, 614, 10v).

Osamdesete godine 18. stoljeća za Srednju Liku bile su izrazito teške. Godinu 1782. obilježilo je dugotrajno zimsko vrijeme u kojem su snijeg i kiša padali sve do svibnja zbog čega je kasnila sjetva (Kaser, 1997: 98). Na nju se nadovezala teška suša što je dovelo do pojave gladi (Balić, 2019: 282). Sljedeće 1783. godine Liku je ponovno zadesila suša da bi se na ljeto pojavili do tada neviđeni uvjeti: „1783. je bila velika suša i skoro cijelo ljeto veliki dim/smog u gorju (čađa)“ (HR-HDA-881-ZR, 614, 11v). Godina 1784. je prema rukopisima ostala zapamćena kao jedna od najgorih godina u povijesti Like – prvo je snijeg padao sve do svibnja (što je moralo prouzročiti veliko kašnjenje svih poljoprivrednih radova), a potom je ljeto bilo izrazito sušno. Jedan zapis iz Gospića navodi: „U letu 1784. bist velika suša da se izreći ne može, i ništo niti žita niti sena ne bist po svie orsazie“ (Stipetić, 1976: 121) te je prva kiša pala tek na blagdan Velike Gospe. Nevoljama ovdje nije bio kraj jer su ubrzo krenuli velika hladnoća i snijeg. Sve to prouzročilo je nestašicu kruha i sijena, posljedično i veliki pomor ljudi i iseljavanja čitavih obitelji u Slavoniju (HR-HDA-881-ZR, 614, 11v). I sljedeća 1785. godina bila je teška jer je zima bila neuobičajeno duga te je još u travnju bilo preko metar snijega (Buczynski, 2011: 53). Dodelo je to do značajnog smanjenja stočnog fonda – uginulo je 42.209 grla stoke što je rezultiralo sadnjom samo pola ionako siromašnih obradivih površina (Kaser, 1997: 98). Glad koja je vladala Likom osamdesetih godina 18. stoljeća može se povezati s događanjima u gotovo cijeloj Europi čiji se uzrok pronalazi u erupciji vulkana Laki na Islandu koja se dogodila 9. lipnja 1783. godine (Thordarson, Self, 2003: 17). Zapisi o čađi, stavljani uz bok usporednim zapisima iz Makarske, Živogošća i Osijeka, potencijalno ukazuju da su se posljedice erupcije vulkana Laki osjetili u Lici (Kužić, 2006: 9-12).

O težini situacije tih godina u cijelom Karlovačkom generalatu govori i činjenica da je prilikom priprema za Austrijsko-turski rat (1788. – 1791.) došla naredba da se krajišnike s tog područja što više poštedi od rata zbog gladi koja je vladala prethodnih godina (Rothenberg, 1966: 71). Međutim, rat je donio samo nove nevolje – i prije službenog početka započele su provale i pljačkanja Like od strane bosanskih skupina. Usprkos naredbi, već krajem 1787. godine lički bojni batalju-

ni stavljani su u stanje pripravnosti. Glavno oružje obje zaraćene strane bili su pljačkaški pohodi koji su pridonosili opskrbi jedne i osiromašivali drugu stranu (Balić, 2019: 303). Lička pukovnija ističe se velikim brojem dezertiranja, koje se uglavnom povezuje s manjkom živežnih namirnica (Balić, 2019: 308). Tijekom rata Karlovački generalat primio je i veliki broj doseljenika koji su iz Bosne ili Dalmacije prešli na prostor Like i Krbave (Rothenberg, 1966: 84). Općenito su sve pukovnije južno od Save teško podnijele rat jer su se njima kretale velike vojne snage koje je bilo teško opskrbiti, a posljedice su bile zapuštenost obradivog tla i pomor stoke (Roksandić, 1988: 75).

Idući zapisi o gladnim godinama vode nas na početak 19. stoljeća gdje su kao posebno teške ostale zapamćene 1802. i 1803. kada je Liku ponovno pogodila teška suša – u mnogim selima od svibnja do listopada 1802. nije pala niti kap kiše zbog čega je sve izgorjelo (iz rukopisa nije jasno radi li se o požarima ili su poljoprivredne kulture spaljene manjkom vode). Velebit su poharali požari te je u njima nastradao velik dio planine iznad Rizvanuše i Brušana. Suša je bila toliko jaka da su graničari iz Mogorića morali sa svojom stokom hodati na pojilo sve do Počitelja na suprotnoj strani Ličkog polja (HR-HDA-881-ZR, 614, 17v). I sljedeća godina je posljedično bila nemilosrdna, spominje se velika nestašica kruha i krmne hrane zbog čega su patili i ljudi i stoka (HR-HDA-881-ZR, 617, fol. 48). Sljedeće teške godine bile su 1807. i 1808. Iz Like se 1807. piše kako nema ni „kupusa ni graha“ i da je glad dostojna plaća (Stipetić, 1976: 122). O gladi 1808. godine imamo samo spomen, bez pojedinosti (Hietzinger, 1817, sv. 1: 289).

U ratu Pete koalicije iz 1809. godine, odmah pri početku sukoba, u dogovoru s Francuzima, na teritorij Karlovačkog generalata upadaju pljačkaške skupine iz osmanske Bosne koje osiromašuju područje, a prijete čak i Gospiću i Otočcu (Tominac, 2011: 171-172). Nakon Napoleonove pobjede u ratu Lika je pripala Napoleonu, odnosno Ilirskim pokrajinama (Rothenberg, 1966: 71). Lika je prilikom prelaska u francuske ruke bila u izuzetno teškoj situaciji, pogođena glađu i nestašicom. Osim Osmanlija, za potrebe svoje opskrbe popljačkali su je i Francuzi, pogotovo skladišta sa žitom (Roksandić, 1988: 75). Primarni problem državne pomoći protiv gladi, sada u francuskoj ingerenciji, bio je u nepromijenjenom opskrbnom pravcu – žito za Karlovački generalat i dalje je dolazilo iz Ugarske, što je Habsburškoj monarhiji omogućavalo ucjenjivanje i demonstraciju moći u pogledu zaustavljanja opskrbnih lađa (Roksandić, 1988: 236-240).

Desetljeće od 1810. do 1819. godine smatra se najhladnijim desetljećem na sjevernoj hemisferi u posljednjih 500 godina što se povezuje s dvije vulkanske erupcije

– onom nepoznatog vulkana 1808./1809. godine i vulkana Tambora 1815. godine koja se smatra najjačom u zapisanoj povijesti, obje s dovoljno snage da izbace čestice u stratosferu (Guevara-Murua, 2014). Hietzinger zapisuje kako je pet vlažnih godina pogodilo čitavu Europu od 1812. do 1817. godine. Loši uvjeti tih su godina vladali i u Vojnoj krajini, ali zanimljivo je da ne navodi izriječom Karlovački generalat – već da su teški uvjeti vladali u Banskoj krajini, Transilvaniji te Gradiškoj i Vlaško-ilirskoj pukovniji koje su se iz teške situacije izvukle samo zbog državne pomoći (Hietzinger, 1817, sv. 1: 180).

Nakon toga u Lici je sve manje zapisa o gladi. Ipak, do polovice 19. stoljeća još se dva razdoblja pokazuju kriznima – 1828./1829. i 1848. godina. U prvom periodu vlada teška glad prouzročena sušom zabilježenom i u Dalmaciji, u kojoj navodno nije pala niti kap kiše deset mjeseci. S obzirom na to da je ljetina 1828. godine potpuno podbacila glad se nastavila sve do jeseni 1829. godine (Peričić, 1980: 6). O gladi 1848. godine imamo nešto više zapisa, prije svega zahvaljujući putopisu Britanca Andrewa Archibalda Patona istočnojadranskom obalom. Na putu od Zadra do Rijeke on prolazi Likom i zapisuje svoja zapažanja. Prije svega, iz razgovora s vlasnikom poštanske kuće dobiva informaciju kako je u prošloj, 1847. godini, urod žita izostao pa su ljudi preživjeli samo zahvaljujući krumpiru i sjemenu predviđenom za sijanje naredne godine (Lokmer, 2018: 359). Naredna godina bila je pogođena lošim urodom kukuruza i velikim truljenjem krumpira iz nepoznatih razloga pa su krajiške vlasti veoma brzo dogovorile trgovinu s Bosnom u kojoj je godina ipak bila uspješna (Lokmer, 2018: 365-369).

Društveni čimbenici gladi

Stanovništvo

Od 1746. godine do 1815. godine broj stanovnika Karlovačkog generalata raste s 93.978 u periodu Hildburghausenovih reformi na 190.299 u zatišju Napoleonskih ratova. Nažalost, za razdoblja prije 1830. godine ne zna se broj stanovnika po kompanijama što onemogućuje i procjenu broja stanovnika Srednje Like. Godine 1830., sudeći prema Frasu (1988: 151-173), Srednja Lika ima oko 38.000 stanovnika. Usporedbe radi, cijela Ličko-senjska županija 2021. godine imala je 42.983 stanovnika (Državni zavod za statistiku, 2023.)

Onodobno stanovništvo Srednje Like gotovo je u potpunosti bilo ruralno. Osim Gospića koji je bio upravno središte Ličke pukovnije (1830. godine je imao 1050 stanovnika), ostatak naselja bio je striktno seoskog karaktera (Fras, 1988: 98-99, 124).

Uz veća sela poput Kaniže, Bilaja, Perušića ili Kvarti, Srednja Lika bila je uglavnom sastavljena od manjih sela s mnogobrojnim razbacanim kućama koje su vlastima predstavljale problem zbog udaljenosti i nepristupačnosti (Kaser, 1997: 56-59). Svoju ulogu u takvoj urbanističkoj slici odigrala je ovisnost velikog broja stanovnika o stočarstvu i dominantno zadružni oblik kućanstva koji je pod jednim krovom okupljao više desetaka duša (Kaser, 1997: 130). Za vojne vlasti zadruga je bila bitna jer je rješavala pitanje nasljedstva i parcelizacije zemljišta, a istodobno je predstavljala i zalihu sposobnih ljudi koji su se mogli koristiti u vojne svrhe bez da čitava seljačka zajednica zbog toga pati. Poljoprivredni prinosi su zbog toga u zadrugama bili sigurniji i redovitiji nego u slučaju manjih obitelji koje obrađuju svoje čestice zemlje, te se poticala njihova samodostatnost (Blanc, 2003: 150-151).

S obzirom na teške uvjete u kojima je živjelo stanovništvo i činjenicu da je ekonomija društva bila primarno subzistencijalnog tipa, Habsburška monarhija, odnosno Vojna krajina kao njen manji segment nužno je morala imati razrađene određene mehanizme potpore i pomoći (Kaser, 1997: 98). Na prostor Ličke i Otočke pukovnije nakon Sedmogodišnjeg rata dostavljeno je skoro 170.000 litara žitarica kako bi se olakšale muke stanovništva (Kaser, 1997: 98). Pogled u gladnu 1782. godinu ukazuje i na ostale mehanizme kojima su se vlasti služile kako bi pomogle stanovništvu: krajišnici su za vrijeme oranja bili potpuno oslobođeni tlake, upućeni su da prodaju svoju lošu stoku kako bi postali likvidni na tržištu s Osmanskim carstvom (zamjene soli iz Karlobaga za žito iz Bosne), olakšan je uvoz žitarica iz Bosne te je krajišnicima izdan veliki broj propusnica za civilno područje radi lakše nabavke hrane. Otočkoj pukovniji je od 1781. do 1785. godine isporučeno gotovine i žitarica u vrijednosti od 140.660 guldena (Kaser, 1997: 98). Kontinuirana i pouzdana opskrba hranom u kriznim situacijama bila je jedan od razloga privrženosti stanovništva krajiškom statusu (Kaser, 1997: 75). Valja spomenuti kako je grof Colloredo 70-ih godina 18. stoljeća u svojem izvješću caru Josipu pisao da su avansi u obliku žita kontraproduktivni – mnogi krajišnici nemaju konja da otiđu po žito sve do Karlovca (a ako bi otišao ne bi ga bilo doma više od tjedan dana), a neki krajišnici su pokupljeno žito odmah prodali kako bi dobili gotovinu. Prema njegovom mišljenju česta državna pomoć omogućila je krajišnicima da zanemare ratarstvo te su sami krivi za nestašicu (Buczynski, 2011: 83).

Ekonomija

U kontekstu širih ekonomskih gibanja druge polovice 18. i početka 19. stoljeća na bečkom dvoru postavljalo se pitanje – što s Vojnom krajinom? Nepostojanje dadžbina trebalo je omogućiti krajišnicima, slobodnim seljacima, da stvaraju

poljoprivredne viškove. Tim poljoprivrednim viškovima krajišnici su trebali trgovati i time generirati novac osiguravajući tako samodostatnost. U stvarnosti to nije bilo provedivo – poljoprivrednih viškova nije bilo, a infrastruktura Vojne krajine nije dozvoljavala trgovačke procese. Zbog toga su u Vojnoj krajini, posebice u Karlovačkom generalatu, prirodna privreda i robna razmjena dugo držale primat nad novčanom (Kaser, 1997: 65-69).

U inače siromašnom Karlovačkom generalatu najgorima su se smatrali krajevi s «one strane Kapele», dakle Lička i Otočka pukovnija. Komparativno gore ekološke karakteristike u odnosu na neke druge dijelove Krajine utjecale su na ekonomske prilike naroda, odnosno izrazito siromaštvo koje je postalo dio ličkog identiteta (Marković, 2001: 118). Hrane nije bilo u izobilju niti dobrih godina, a svaka loša žetva tjerala je krajišnike da nužne žitarice kupuju ili razmjenom dobara ili gotovinom koje nije bilo. Glavni uzroci siromaštva u Lici bili su loša kvaliteta zemljišta, nedostatak tehničkog oruđa za obradu zemlje, prenapučenost područja i loša opskrba (Kaser, 1997: 95-96). Kako bi olakšali svoju situaciju krajišnici su sve više tražili alternativne mogućnosti zarade – već od sredine 18. stoljeća pojedinim krajišnicima se dopuštalo da odu van granica Vojne krajine potražiti zaposlenje. To je, međutim, uzrokovalo čitav niz socijalnih problema pa su krajiške vlasti pokušale omogućiti određene načine zarade u samoj Krajini. Primarno se radilo o trgovini solju ili trgovini i obradi drva (Kaser, 1997: 100).

Najvažniji artikli robnih razmjena stanovnika Srednje Like bili su drvo, sol, žito, stoka i vino, te u manjoj mjeri med i duhan. Krajišnici su uglavnom izvozili stoku i drvenu građu, jedine profitabilne prirodne resurse onodobne Like, na obali su za tu robu dobivali sol i vino, rjeđe novac. Sol su potom prevozili do granice s Osmanskim carstvom kako bi je opet mijenjali za prehrambene artikle: stoku i žito. Demian navodi najvažnije trgovačke procese ličkog tržišta:

1. Drvo se iz Like prevozi u Karlobag i Senj gdje ga kupuju mletački trgovci.
2. Graničari u Karlobagu kupuju sol, ulje, vino i ribu te robu odnose do turske granice gdje ih mijenjaju za stoku, žito, slaninu i željezo.
3. Iz Karlobaga (i Senja) izvozi se med u Veneciju i Messinu te vosak prema Levantu (Demian, 1804: 135).

Vaniček i Fras naglašavaju važnost baruna Becka, zapovjednika Karlovačkog generalata od 1763. do 1766. godine, za izgradnju nužne infrastrukture. Za vrijeme njegovog službovanja radilo se na osnivanju skladišta za žito, a u Srednjoj Lici posebno se izdvaja ono u Brušanima sagrađeno 1765. godine (Vaniček, 1875, sv.

2: 595). Uz njega postojalo je i manje skladište u Ploči (Vaniček, 1875, sv. 3: 133). Demian navodi kako u Karlovačkom generalatu postoji 19 pilana, od čega četiri u Ličkoj pukovniji i sedam u Otočkoj pukovniji (Demian, 1804: 130) – u Srednjoj Lici poznate su pilane u Pazarištima, Brušanima te na Novčici kraj Gospića koju su srušili Francuzi jer je kroz nasip voda poplavljivala polja i livade (Vaniček, 1875, sv. 2: 613; Fras, 1988: 124). Osim toga, navodi se kako u Ličkoj pukovniji postoji 183, a u Otočkoj pukovniji 257 mlinova za žito – oni su bili funkcionalni samo par mjeseci u godini zbog velikih oscilacija u vodotocima ličkih tekućica (Demian, 1804: 130; Hietzinger, 1817, sv. 1: 286).

Agrikulturalne navike

Posljednja skupina čimbenika gladi koju ćemo analizirati su agrikulturne navike stanovništva Srednje Like. Rad, tlo i voda najvažniji su faktori u poljoprivrednoj proizvodnji, stočarskoj ili ratarskoj (Winiwarter, 2014: 57). Agrarna kriza je realnost gotovo cijelog Karlovačkog generalata kroz čitavo 18. i 19. stoljeće, a temeljena je na već spomenutim razlozima – niskoj kvaliteti zemljišnih posjeda, nedostatku tehničkog oruđa, prenapučenosti, manjku radne snage i lošoj opskrbi (Kaser, 1997: 96). Naime, porast broja stanovnika na prostoru Karlovačkog generalata nije pratila i veća efikasnost obrađivanja zemljišta što je navedeno društvo, a unutar njega i Srednju Liku, dovodilo do vrlo osjetljivog odnosa između proizvodnih rezultata i potreba stanovništva. Loše godine u poljoprivrednom smislu dovodile su do povećane potrebe nabave žita iz drugih krajeva, ali su istodobno činile štetu i stočnom fondu ličkih krajišnika, jednom od rijetkih proizvoda koji su bili krajiški kapital u uobičajenoj robnoj razmjeni (Kaser, 1997: 95).

Na području Ličke i Otočke pukovnije polovicom 18. stoljeća dominirala je proizvodnja zobi, a slijedila je proizvodnja prosa i ječma. Pšenica je u Lici rjeđa, prije svega zbog njenih loših karakteristika na krškom tlu kojeg dodatno osiromašuje zbog velike količine nutrijenata koje crpi iz tla. Umjesto nje sadila se raž koja se osim za ljudsku prehranu koristi i za stočnu hranu te pokrivanje krovova. Treba spomenuti i pir, biljku srodnu pšenici slabije kvalitete, ali otpornu na hladnoću i vrućinu čime se na prostoru Like izdvaja svojom pouzdanošću (Blanc, 2003: 224-225). Kukuruz, koji se pokazao jako važnom kulturom diljem Vojne krajine, u Lici nikada nije u potpunosti prihvaćen zbog njegove osjetljivosti na hladnoću (Demian, 1804: 96).

Osim navedenih sorti žitarica koje su činile osnovu prehrane u Srednjoj Lici, graničari su u svojim vrtovima (potkućnicama) sadili i druge biljne vrste za

prehranu. Uz krumpir koji je postao neizostavan dio prehrane krajem 18. i početkom 19. stoljeća, najzastupljenije je bilo zelje koje se kiselo kao zimnica, grah i ponekad leća (Demian, 1804: 85, 101). Osim njih, sadili su se još crveni i bijeli luk te kelj u glavicama (Jurišić, 2003: 282). U 1801. godini, u Ličkoj i Otočkoj pukovnici zasadeni su 21.287, odnosno 17.899 požunskih vagana krumpira¹, heljde, graha i leće, a prinosi su iznosili 53.323, odnosno 84.417 požunskih vagana (Demian, 1804: 101).

Baveći se gospodarstvom Karlovačkog generalata Pidoll zu Quintenbach kumulativno je naveo razloge loših uroda na navedenom prostoru koji se tiču i Srednje Like – duge i hladne zime, padaline u proljeće, kasni mrazovi u proljeće i rani mrazovi na jesen, proljetne poplave, ljetne suše, loša kvaliteta tla, jaki vjetrovi koji pušu, požari, kašnjenje sjetve i žetve te napadi kukaca, bolesti i gljivica koji uništavaju bilje (Quintenbach, 1844: 64-65). Osim problema ekološke prirode poljodjelstvo je u Lici, kao i u mnogim drugim planinskim krajevima Sredozemlja, patilo zbog nedostatka kvalitetnih tehničkih oruđa, parcelizacije i neravnoteže u opsegu poslova prema godišnjim dobima (McNeill, 1992: 3; 107).

Što se poljoprivrednih alata tiče, u Lici je nedostajalo osnovnih oruđa – motika, štihaca, trnokopa, drljača sa željeznim zupcima, željezom pojačanih plugova (Kaser, 1997: 97). Plugovi kojih je bilo premalo bili su loše izrađeni, drveni, teški i lošeg oblika (Hietzinger, 1817, sv. 2: 232). Iako se u usporedbi s ostatkom Vojne krajine zemlja s južne strane Kapele zbog slabe kvalitete i manjka vlage orala površinski neposredno prije sjetve, taj posao bio je i dalje izrazito težak, pogotovo s obzirom na pothranjenu tegleću marvu u slučaju duge zime – Demian piše kako je za oranje jednog jutra zemlje potrebno šest do osam volova i četiri do pet ljudi koji taj posao obavljaju dva dana (Demian, 1804: 89-90).

Parcelizacija, odnosno usitnjavanje zemljišta i njegova disperzija, negativno je utjecala na poljoprivredu Like. Neki krajišnici imali su zemljišta udaljena i po šest sati hoda od kuće tako da bi ljudi i životinje već bili umorni kad bi došli na polje što je opet umanjivalo njihovu radnu sposobnost (Demian, 1804: 87-88). Zbog toga su udaljena polja često ostajala zanemarena i slabo obrađena – vrtovi uz kuću i zemljišta u blizini bili su kultivirani najbolje što su krajišnici mogli, ali dalja su nerijetko zarastala u korov i gubila kvalitetu jer nije bilo »ni ruku ni vremena« za njihovu obradu (Hietzinger, 1817, sv. 2: 30).

---

1 Požunski vagan predstavlja staru domaću mjernu jedinicu koja je iznosila otprilike 62,5 litara, a upotrebljavala se za mjerenje poljoprivrednih proizvoda (*Hrvatska enciklopedija*, Vagan, 2023.).

Gnojenje tla također nije bilo dobro, prije svega zbog manjka gnojiva. Pošto je stoka čitavo ljeto provodila na pašnjacima (često upravo onim udaljenim poljima koja se nisu mogla efikasno obrađivati), gnojivo se nije adekvatno skupljalo. I ono gnojivo što bi se skupilo ostavljalo bi se na otvorenom gdje bi bilo izloženo vremenskim uvjetima – suncu koje bi ga sušilo, kiši koja bi ga ispirala. U zimskim mjesecima kada bi stoka bila u zatvorenom, njena ishrana je bila toliko loša da ni gnojivo nije moglo biti dobro. Stoga su se gnojili najčešće samo vrtovi oko kuća i bliža polja (Fras, 1988: 69).

Usprkos nizu nepovoljnih agrikulturnih čimbenika, lički prostor ipak je imao jedan adut: koji je njegovom stanovništvu omogućavao da se nosi s nestašicama hrane – stočni fond. S obzirom na to da ratarstvom nije bilo moguće osigurati dovoljne prinose hrane, krajišnici su se nakon zime često pouzdali u mlijeko i sir koji su dobivali od svojih životinja (Vukasović, 2005: 153).

Koze i ovce imale su dominantnu ulogu u stočnom fondu ličkih krajišnika. Krške dinarske planine mogu se samo naoko doimati bogate pašnjacima, ali u stvari se radi o pašnjacima s travama niske nutritivne vrijednosti – dominiraju biljne asocijacije tvrdih trava koje pogoduju uzgoju stoke sitnog zuba (Šarić, 2010: 71-72). U takvim se uvjetima ovce i koze puno bolje snalaze od goveda jer su manje izbirljive, lakše podnose napore i oskudnu ispašu, te su jednostavnije za uzgoj (Šarić, 2010: 71). Bolesti su povremeno žestoko pogađale stočni fond – Josip II. piše kako 1775. godine u Ličkoj i Otočkoj pukovnji umire preko 70.000 grla stoke, odnosno više od trećine sve stoke (Erceg, 1966: 243). Deset godina kasnije od gladi i hladnoće umire 42.209 grla stoke (Kaser, 1997: 98).

Iako je stoka bila od velike važnosti, izvori se slažu kako se ljudi o njoj brinu izrazito loše. Primarni problem ondašnjeg stočarstva bila je loša infrastruktura, odnosno manjak kvalitetnih štala. Iako Hietzinger spominje da je 1817. godine u Karlovačkom generalatu bilo 12.500 štala, njihova loša kvaliteta činila ih je gotovo beznačajnim (Hietzinger, 1817, sv. 2: 150). Životinje su gotovo cijelu godinu boravile na otvorenom, izložene vremenskim uvjetima te su ulazile u štale (ako ih je bilo) tek kada bi napadalo toliko snijega da nisu mogle više doći do hrane (Hietzinger, 1817, sv. 2: 179). Osim hladnih zima kojima su često bile izložene, domaće životinje u Lici patile su i zbog teških suša u ljetnim mjesecima. Zbog manjka vode napajale su se iz blatnih lokvi ili su do pojilišta morale hodati više od tri sata po najjačem suncu (Demian, 1804: 112). Zbog loših uvjeta u kojem su živjele i loše hrane koje su jele, životinje su početak proljeća obično dočekale oslabjele i izglednije. Zbog slabosti nisu mogle davati onoliko mlijeka koliko su sposobne

u naponu snage, što je također povoljno utjecalo na pojavu gladi u Lici. Polja koja bi inače četiri zdrava vola mogla uzorati u Lici je oralo šest, osam ili čak dvanaest volova (Demian, 1804: 112).

Sposobnost suočavanja i adaptacija na glad

Hrana ličkih krajišnika i u vremenima bez gladi bila je siromašna. Glavna prehrambena namirnica bio je kruh, kod bogatijih krajišnika od pšeničnog brašna s kvascem, kod siromašnijih od drugih žitarica i bez kvasca (Jurišić, 2003: 279). Osim kruha, česte su bile i kaše od različitih žitarica, koje su već bile dostupne. Jedno od najdražih jela bila je palenta od kukuruznog brašna koja se jela polivena mašću, uljem, kiselim mlijekom ili vrhnjem (Hietzinger, 1817, sv. 1: 214). Osim toga, često se jelo i kiselo zelje, grah, krumpir. Meso se jelo veoma rijetko, samo u posebnim prilikama (blagdani, vjenčanja) – rijetko kuhano, gotovo uvijek pečeno (Demian, 1804: 57). Međutim, što kada dođe period gladi i uobičajena prehrana više nije moguća?

Prije svega dolazi do smanjenja unosa hrane, kojeg lički krajišnici izgleda relativno dobro podnose. Vukasović piše kako stanovnici Karlovačkog generalata mogu mnogo jesti kada si to mogu priuštiti, ali istodobno u nedostatku hrane mogu podnositi glad i više dana izdržati s malim komadićem kruha (Vukasović, 2005: 153; 180). Hietzinger pišući o gladi 1806. godine navodi kako su stanovnici Karlovačkog generalata miješali kruh od kore drveta, slamnate pljeve i vinskog kvasca kako bi prevarili glad. On navodi i da su u razdobljima gladi krajišnici u svojoj prehrani koristili medvjedi luk u velikim količinama (Hietzinger, 1817, sv. 2: 95).

Česti mehanizam suočavanja s glađu bile su i kratkotrajne migracije u potrazi za poslom i alternativnim načinima zarade kapitala koji je mogao biti utrošen na kupovinu žitarica. S obzirom na to da su te migracije često bilo neuspješne i gurale su krajišnike u dugove umjesto da im omoguće dodatni kapital, vojnokrajiška uprava pokušala je naći načine da krajišnici novac zarade unutar Krajine. U Karlovačkom generalatu najčešće se radilo o trgovini solju iz Karlobaga ili Senja u Bansku, Slavonsku ili Varaždinsku krajinu, iako se nije radilo o pretjerano profitabilnoj opciji s obzirom na to da je put bio težak i dalek. Mogućnost je bila i trgovina solju s bosanskim prostorom, ali ona je bila opterećena visokim uvoznim i izvoznim carinama. Nemali broj krajišnika odlučivao se i za ilegalnu trgovinu, šverc robe. Sudeći prema izvještaju general-bojnika Geneynea, vojne vlasti su se trudile «izmišljati» poslove za stanovništvo i tako im pružiti

mogućnost zarade jer su u suprotnom česti bili slučajevi odmetništva i razbojništva (Buczynski, 2011: 54).

Na kraju, iako nije uobičajeni mehanizam suočavanja s gladi, valja reći da i Vukasović i Demian spominju kako stanovnici Karlovačkog generalata imaju naviku pomaganja drugome, pogotovo osobi u nevolji, te su iznimno dobri prema prijateljima i gostima, što je karakteristika koja je mogla pomoći stanovnicima da lakše prebrode gladni period (Vukasović, 2005: 179).

Tijekom i nakon proživljene gladi društvo prolazi kroz proces učenja i promjena u svrhu obrane od budućih potencijalnih gladi. Dok se sposobnost suočavanja manifestira kroz različite kratkoročne odluke čija je svrha preživljavanje trenutne krizne situacije, adaptacija predstavlja sve one promjene koje društvo čini kako bi smanjilo svoju ranjivost prema budućim gladima.

Jedna od strategija adaptacije primjetna unutar proučavanog razdoblja je uvođenje novih kultura koje su trebale smanjiti ovisnost o žitaricama u Karlovačkom generalatu. Najvažnija biljna vrsta uvedena na prostor Like u promatranom periodu svakako je krumpir koji se danas često smatra jednim od ličkih simbola. Činjenica da se jestivi dio biljke nalazi ispod zemlje pozitivna je za njegov uzgoj – gomolj je zaštićen od vremenskih nepogoda, pogotovo mraza koji je česta pojava u Lici i koji nanosi velike štete žitaricama poput pšenice. On podnosi niže temperature od žitarica te uspjeva i u slučaju manjka nutrijenata, što omogućuje njegov uzgoj i na siromašnim tlima poput ličkog (Glendinning, 1983: 480-481).

Vaniček navodi kako su prve krumpire u Liku donijeli krajišnici koji su se vratili iz Češke 60-ih godina 18. stoljeća po završetku Sedmogodišnjeg rata, ali u početku, usprkos trudu vojnokrajiških vlasti, nije bilo većeg interesa za njegovom sadnjom (Vaniček, 1875, sv. 2: 599). Pravo iskorištavanje krumpira započinje tek nakon Rata za bavarsko nasljeđe (1778. – 1779.) kada su lički krajišnici, ponovno u Češkoj i Šleskoj, svjedočili koristi koju krumpir donosi stanovništvu (Hietzinger, 1817, sv. 2: 63). Hietzinger navodi kako je krumpiru kojim bi se nahranila jedna obitelj s osmero djece dovoljna samo četvrtina površine potrebna da se obitelj iste veličine nahrani žitaricama (Hietzinger, 1817, sv. 1: 214-215). O važnosti krumpira u Karlovačkom generalatu, a time posredno i u Srednjoj Lici, govore statistički podatci – u teškim godinama 1816., 1817. i 1818. u Karlovačkom generalatu uzgojeno je 320.149, 484.311 i 568.645 vagana krumpira. Usporedbe radi, istih godina u Banskoj, Varaždinskoj, Slavonskoj i Banatskoj krajini je sveukupno uzgojeno 201.266, 498.556 i 622.847 vagana krumpira (Hietzinger, 1817, sv. 2: 64-65). Osim krumpira, nakon teških 1784. i 1785. godine u Lici se počinju

u većoj mjeri saditi ječam i kukuruz. Ječam se pokazao kao bolji izbor te je veoma brzo po prinosima u Ličkoj i Otočkoj pukovniji postao druga najvažnija žitarica nakon zobi (Kaser, 1997: 116).

S adaptacijom možemo povezati i tendenciju za povećanjem obradivih površina koja je pratila porast broja stanovnika. Do sredine 18. stoljeća u Lici se do novih obradivih površina dolazilo prije svega krčenjem šuma. Posljednja velika krčenja u Srednjoj Lici mogla su se dogoditi taman u razdoblju donošenja šumskog reda, nakon Sedmogodišnjeg rata kada je veliki broj zemljišta zarastao u korov i šikaru. Prilikom čišćenja tih obradivih površina iskorištena je prilika da se zemljišta donekle povećaju. Osim zabranama prestanak krčenja šuma postignut je i raspisivanjem zemljarine, poreza koji je ovisio o veličini zemljišta. Iako je on u Karlovačkom generalatu bio najmanji u odnosu na ostale dijelove Vojne krajine i dalje je bio težak udarac na siromašno stanovništvo Like. To je poljoprivredu preusmjerilo s ekstenzivne na intenzivnu što je u kombinaciji s kontinuiranim porastom stanovnika dovelo do pretjeranog iskorištavanja ionako siromašnog tla.

Ipak, mijenjanje kvalitete i svrhe zemljišta daje uvid u neke druge potencijalne načine adaptacije. U prvom desetljeću 19. stoljeća koje su lički krajišnici proveli na nizu ratišta diljem Europe dolazi do pada broja jutara obradivih površina i livada te istodobnom povećanju jutara pašnjaka (Roksandić, 1988: 80-84). Istodobno dolazi do zamjetnog porasta broja volova, krava i koza, pogotovo u Ličkoj pukovniji, ali i pada broja ovaca. Ovo potencijalno ukazuje na promjenu fokusa društva i stavljanje većeg naglaska na stočarstvo kako bi se preživjelo teška vremena.

Još jedan vid adaptacije koji je proveden u proučavanom razdoblju predstavlja gradnje skladišta za čuvanje žitarica pri čemu se posebno istaknuo barun Beck (Vaniček, 1875, sv. 3: 133). Devedesetih godina 18. stoljeća nastavilo se s podizanjem skladišta u većim selima. Skladišta su krajišnike trebala potaknuti da proizvedu viškove žitarica i deponiraju ih kako bi bili iskoristivi u teškim godinama (Kaser, 1997: 99).

I institucionalizaciju zadruga od strane vojnokrajiških vlasti moguće je promatrati kao način adaptacije u svrhu obrane od gladi. S obzirom na realnost Karlovačkog generalata, problemi u osiguravanju dovoljne količine hrane potaknule su vlasti da prihvate zadrugu kao optimalnu strukturu proširene obitelji. Ona je predstavljala zalihu sposobnih ljudi koji su mogli poslužiti kao bazen za regrutaciju bez da zbog toga pati poljoprivreda društva što je lekcija naučena iz gladi koja je uslijedila nakon Sedmogodišnjeg rata (Kaser, 1997: 97; Blanc, 2003: 150).

Kao konačni mehanizam adaptacije ističu se trajne migracije stanovništva potaknute ekonomskim prilikama, odnosno glađu. Tokom čitavog 18. stoljeća prostor Karlovačkog generalata podložan je konstantnim useljavanjima i iseljavanjima. Ipak, velika iseljavanja čitavih obitelji i naselja iz Like u promatranom razdoblju postala su rijetkost. Stjepan Pavičić zaključuje kako u periodu od prve polovice 18. stoljeća do 1870. godine nije bilo većeg raseljavanja osim jedne situacije u kojoj su vojnokrajiske vlasti 1770. organizirale seobu oko 400 obitelji na prostor Srijema oko današnjeg Petrovaradina (Pavičić, 1962: 265). Također, izvori spominju dvije teške godine, 1774. i 1784. u kojima je dio obitelji odlučio migrirati iz Like u druge krajeve – najčešće Slavoniju (HR-HDA-881-ZR, 614, 11v.; Erceg, 1966: 226). Izgleda da u to vrijeme iseljavanja nisu bila većeg opsega, stoga ne možemo govoriti o velikim migracijama stanovništva s prostora Srednje Like u proučavanom razdoblju kao mehanizmu adaptacije na glad.

Zaključak

Cijeli Karlovački generalat, a posebice Lička i Otočka pukovnija, kojima pripada i Srednja Lika u 18. i 19. stoljeću poimane su kao najsiromašniji dijelovi Vojne krajine. Iz svega što nam donose onodobni izvori, možemo zaključiti kako je takva percepcija itekako imala uporište u realnom stanju stvari i uvjetima života ličkog stanovništva.

Siromaštvo Like inicijalno je bilo izravna posljedica specifičnih ekoloških uvjeta koji su bili teško povezivi s ekonomijom baziranom na poljoprivredi. Hladnoća, padaline, suše i krško tlo onemogućavali su kontinuirano ostvarivanje poljoprivrednih proizvodnih troškova, a vojnokrajiski sustav također nije bio od pomoći. Ideja seljaka-vojnika koji će služiti u ratovima, a u mirnom dobu osiguravati svoju egzistenciju u zatvorenom, gotovo autarkičnom tržištu nije bila provediva zbog svoje izrazite ranjivosti. Jedna godina nepovoljnih meteoroloških uvjeta, određeni negativan vanjskopolitički utjecaj ili samo promašene unutarnje reforme mogle su društvo Like gurnuti prema oskudici ili gladi.

Ipak, kao i sva društva izložena gladi diljem svijeta i tijekom vremena, i ličko društvo imalo je određene mehanizme suočavanja i adaptacije. Možda i najvažniji mehanizmi adaptacije bili su okrupnjivanje obitelji u zadruge koje su zatim služile stanovništvu kao svojevrsna «sigurnosna mreža» koja može pomoći u teškim situacijama te stavljanje većeg naglaska na stočarsku komponentu ekonomije. Usprkos siromašnim krškim pašnjacima i manjku adekvatnih uvjeta za brigu o

životinjama, ličke su se koze, ovce, djelomično i krave, pokazale čvrstima i izdržljivima, sposobnima za pronalazak hrane i preživljavanje. Upravo je uz pomoć njihovih proizvoda – sira i mlijeka, lički krajišnik imao bolje šanse za preživljavanjem. Dolazak krumpira također se pokazao izrazito važnim jer je uspješno zaobišao jedan od najvećih izazova ličke meteorološke slike – duge zime karakterizirane mrazovima i kasnim snjegovima. Zanimljiva je i korelacija u kojoj je vidljivo da je nedugo po prihvaćanju krumpira od strane ličkog stanovništva došlo do zamjetnog pada broja i žestine gladnih godina.

U konačnici, gladne godine Srednje Like objašnjive su uz pomoć kombiniranog znanstvenog pristupa gladi. Ekološki faktori dovodili su do kriznih situacija koje su onda bivale pojačane demografskim, ekonomskim i agrikulturalnim faktorima. Zajedno su često rezultirali glađu, koju su Ličanke i Ličani, podnosili hrabro, na divljenje mnogih onodobnih statističara.

Literatura

- BALIĆ, JURAJ. 2019. *Lička krajiška pješačka pukovnija u razdoblju od 1736. do 1809. godine*. Doktorski rad. Zagreb: Hrvatski studiji.
- BIĆANIĆ, RUDOLF. 1936. *Kako živi narod*. Život u pasivnim krajevima. Zagreb: Tisak Tipografija.
- BLANC, ANDRE. 2003. *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*. Zagreb: Prosvjeta.
- COTTS WATKINS, SUSAN; MENKEN, JANE. 1985. Famines in Historical Perspective. *Population and Development Review*, 11 – 4, New York, 647– 675.
- ENGLER, STEVEN; KÖSTER, JOHANNES; SIEBERT, ANNE. 2014. Farmers Food Insecurity Monitoring. Identifying situations of food insecurity and famine. *IFHV Working Paper*, 4 – 3, Bochum, 1– 27.
- Glad. // *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. www.enciklopedija.hr (20. 3. 2023.)
- Gladovanje. // *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. www.enciklopedija.hr (20. 3. 2023.)
- GLENDINNING, DUNCAN. 1983. Potato introductions and breeding up to the early 20th century. *The New Phytologist*, 94, Bailrigg, 479-505.
- GUEVARA-MURUA, ALVARO [et al.]. 2014. Observations of a stratospheric aerosol veil from a tropical volcanic eruption in December 1808: is this the Unknown ~ 1809 eruption? *Climate of the Past*, 10-5, München, 1707-1722.
- HALLDÓRSSON, EYÞÓR. 2013. *The Dry Fog of 1783: Environmental Impact and Human Reaction to the Lakagígar Eruption*. Magistarski rad. Beč: Wiener Universität.

- JURIŠIĆ, IVAN. 2003. Jela i pića Karlovačkog generalata u 18. stoljeću. // *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*. / Roksandić, Drago et al. (ur.). Split-Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 279-289.
- KUŽIĆ, KREŠIMIR. 2006. Atmosferski utjecaj erupcije vulkana Lakija na hrvatsku 1783. godine. *Geoadria*, 11-1, Zadar, 3-15.
- LOKMER, JURAJ. 2018. Andrew Archibald Paton: Lika i Senj u putopisu iz 1849. godine. *Senjski zbornik*, 45-1, Senj, 345-428.
- MARKOVIĆ, MIRKO. 2001. *Ličani kroz prošlost*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- McNEILL, JOHN ROBERT. *The Mountains of the Mediterranean World. An Environmental History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEJNOVIĆ, DANE. 1985. *Srednja Lika: Socijalnogeografska transformacija*. Gospić: Centar za kulturu – Muzej Like.
- PERIČIĆ, ŠIME. 1980. Oskudica i glad u Dalmaciji u 19. i početkom 20. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 13-1, Zagreb, 1-32.
- RAVALLION, MARTIN. 1996. *Famines and Economics*. World Bank Policy Research Working Paper, Washington: World Bank.
- ROKSANDIĆ, DRAGO. 1988. *Vojna Hrvatska I.*, Zagreb: Školska knjiga.
- ROTHENBERGH, GUNTHER ERICH. 1966. *The Military Border in Croatia 1740-1881. A Study of an Imperial Institution*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- SLAVIN, PHILIP. 2016. Climate and famines: a historical reassessment. *WIREs Climate Change*, 7, London, 433-447.
- STIPETIĆ, VLADIMIR. 1976. *Prijeti li glad? Naše i svjetske rezerve hrane do 1985. Svjetska prehrambena kriza i jugoslavenska agrarna politika*. Zagreb: Globus.
- ŠARIĆ, MARKO. 2010. Planine i morlački svijet u Dalmaciji: Ekohistorijski osvrt. *Ekonomska i ekohistorija*, 6-1, Zagreb, 55-94.
- THORDARSON, THORVALDUR; SELF, STEPHEN. 2003. Atmospheric and environmental effects of the 1783 – 1784 Laki eruption: A review and reassessment. *Journal of geophysical research*, 108 – D1, Washington, 1-29.
- VANIČEK, FRANZ. 1875. *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei.
- VERENA WINIWARTER. 2014. Land Use and Agrarian Knowledge as Topics of Early-Modern Environmental History. // *An Environmental History of the Early Modern Period* / Knoll, Martin; Reith Reinhold (ur.). Berlin: LIT Verlag, 57-71.

Izvori

Neobjavljeni izvori:

Hrvatski državni arhiv:

Zbirka rukopisa:

- HR-HDA-881-ZR, inv. br. 76: *Geschichten welche seit Ansiedlung der Stadt Carlobago und seit Eroberungs der Licca und Kerbavia ob anno 1687 merkwürdig geschehen*
- HR-HDA-881-ZR, inv. br. 614: *Vormerkung mehrerer Geschichten von der Licca, die sich seit ihrer Eroberung von di Türken von Zeit zu Zeit merkwürdig ereignet haben*
- HR-HDA-881-ZR, inv. br. 617: *Vor-Brouillon der Liccaner Regiments-geschichte*

Objavljeni izvori:

- BUCZYNSKI, ALEXANDER. 2011. *Pa to su samo Hrvati! Građa za povijest kantonske reorganizacije Vojne krajine 1787. godine*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- DEMIAN, JOHANN ANDREAS. 1804. – 1807. *Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen: Theil 4 – Militärgrenze in Slavonien und Ungarn*. Beč.
- ERCEG, IVAN. 1966. Dnevnik Josipa II o prilikama u Hrvatskoj i na jadranskoj obali god. 1775. *Starine*, 53. Zagreb, 223-262.
- FRAS, FRANZ DE PAULA JULIUS. 1988. *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*. Gospić: Biblioteka Ličke župe.
- HIETZINGER, CARL BENHARD. 1817-1823. *Versuch einer Statistik der k. K. Militärgrenze des österreichischen Kaiserstaates*. Beč.
- KOSOVIĆ, BOGOSLAV. 2015. *Prvi šumarski stručni opis i nacrt šuma na Velebitu i Velikoj Kapeli od Dalmatinske međe do Mrkoplja i Ogulina*. Zagreb: Hrvatsko šumarsko društvo.
- PIDOLL ZU QUINTENBACH, CARL. 1844. *Einige Worte über die Wirthschaft der Karlstädter Grenzer*. Beč.
- VUKASOVIĆ, IVAN DOMINIK. 2005. *Zemljopisni i povijesni novi opis Karlovačkog generalata u Kraljevini Hrvatskoj (1777)*. Gospić: Državni arhiv.

Famine in the Middle Lika in the second half of the 18th and the first half of the 19th century – environmental and societal factors, facing capacity and adaptation strategies

Abstract

Historically, Lika has a reputation of an area marked by poverty and unpleasant meteorological conditions. Low temperatures and abundance of precipitation (especially snow) on one hand, as well as prolonged periods of drought on the other has made agriculture difficult, especially in the subsistential economy of the 18th and 19th century. This, in correlation with poor soil quality and a wide spectre of demographic, economic and agricultural factors, often pushed the society of Middle Lika towards famine. State politics and specific organisation of Habsburg Military Frontier present in the area also served as a factor that stumped the development of the society. As contemporary sources state, food scarcity and famine were a regular occurrence in Lika. However, people from Lika were able to use some of their societies inner qualities to overcome the famines, as well as to adapt to prevent the occurrence of the future famines. Putting greater focus on the livestock, integrating wider families under one household and implementing potato as a primary culture helped the survival of the hardy people of Lika.

Key words: Ecological famine factors, Environmental history, Societal famine factors

Davor Šarić
HR 10 000 Zagreb
davor.saric1@gmail.com

Prethodno priopćenje
(primljeno 5. 12. 2022.)
UDK 656.81(497.562)(091) "18"

CRTICE IZ ORGANIZIRANOG POŠTANSKOG PROMETA U LICI: PRIMJER POŠTE NA MALOM (H)ALANU I PISMA IZ 1873.

Sažetak

Povijest organiziranog poštanskog prometa u Lici, a tako i u lovinačkom kraju, usko je vezana uz Vojnu krajinu te su poštanski uredi bili smješteni u mjestima koja su odgovarala vojnim potrebama. U radu se predstavljaju rjeđi filatelistički objekti iz poštanske povijesti lovinačkog kraja u 19. stoljeću. Prvi poštanski uredi na lovinačkom području koji su bili korišteni i za vojnu i za civilnu poštu bili su Mali Halan¹ i Sveti Rok, a kako su oba zatvorena do 1894. godine, rijetki pisani tragovi njihovog postojanja pružaju uvid u tadašnje funkcioniranje pošte kao i neke društvene običaje i procese.

Ključne riječi: Lovinac, Mali Halan, pošta, Sveti Rok, Vojna krajina

Organizirani poštanski promet u Lici do 1918. godine je do sada bio obrađen gotovo isključivo u knjigama koje su izdane u tadašnjoj Austro-Ugarskoj ili Kraljevini Italiji², budući da su njihovi definirani poštanski putevi u to doba prolazili i kroz Liku. Za izvor pisanih informacija o poštanskom prometu tog vremena služe nam statistički godišnjaci ili zbirke službenih dokumenata koji su sačuvani u arhivima

- 1 Na novijim topografskim kartama ovaj se prijevaj navodi s nazivom Mali Alan, no na starim kartama se navodi isključivo kao Mali Halan (Mali Hallan), s naseljima Podprag, dolinom Veliki Halan (ljetno stanište pastira) te najvažnije naselje Mali Halan u kojem su bile službene zgrade – carinarnica, pošta i žandarmerijska postaja. (Černički i Forenbauer, 2016: 196).
- 2 Vidi: *Itinerario delle poste e stazioni militari per le provincie d'Italia tanti austriache che estere con parte de'paesi limitrofi*. 1820. Milano: Imperial regia stamp.; *Almanacco della Damazia per l'anno 1833, 1833*. Zadar; RAFFELSBERGER, FRANZ. 1834. *Poststraßenbuch oder Wegweiser durch Europa, mit besonderer Berücksichtigung auf den österreichischen Kaiserstaat*. Beč: J. D. Solinger.

nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, a doneseni su od strane njenih vojnih ili poštanskih uprava, kao i kasnije nastali zbornici ili katalogi filatelističkih objekata/predmeta (maraka, žigova, pisama) (Ferchenbauer, 2018; Ryan, 1980). U svim filatelističkim katalogima i zbirkama, objekti s područja Like do 1918. godine atribuirani su uz povijest austrijske ili mađarske filatelije. No, poštanski promet na teritoriju Hrvatske u 19. stoljeću, pa tako i u Lici, proučava se i u domaćoj literaturi.³

Cilj ovog rada je prikazati rijedak primjer sačuvanog filatelističkog objekta, pisma poslanog iz Malog Halana, preko Svetog Roka u Lovinac i kasnije u Gračac 1873. godine. Pismo je kupljeno na *online* aukciji od prodavatelja iz Beča i nalazi se u vlasništvu autora teksta. Papir ovog pisma je svijetlo-oker boje pri čemu je na vanjskim (recto) stranicama nešto tamnije nijanse što se zasigurno može pripisati utjecaju svjetla i oksidaciji. Samo pismo je nastalo vještijim savijanjem papira veličine 29 × 41 cm u omotnicu veličine 15 × 9 cm koja je na poleđini bila zapečaćena. Žigovi su vrlo lijepo otisnuti i nedvosmisleno čitljivi dok je rukopis vrlo kitnjast i prilično teško čitljiv. Provedenom filatelističkom analizom utvrđeno je o kakvom je objektu riječ te koji mu je značaj za povijest poštanskog prometa na lovinačkom području.

Pošte u mjestima Mali Halan i Sveti Rok zatvorene su prije 1892. godine, a naselje Mali Halan (na Majstorskoj cesti⁴ preko velebitskog prijevoja Mali Halan) napušteno je prije više od 50 godina pa time i raste značaj očuvanja filatelističkih objekata iz tog vremena.

Počeci poštanskog prometa na području Like i lovinačkog kraja

Počeci organiziranog poštanskog prometa na području Like vezani su uz vojno-krajišku potrebu za organiziranjem poštanskog prometa, ponajprije za vojne potrebe, a zatim i za civilne (pretežno upravne). Vojna krajina je od 1798. godine

3 Vidi: RUKAVINA, NIKOLA. 1944. *Hrvatska – Priručnik žigova predfilatelističkog i filatelističkog doba – signete – biljezi*. Zagreb: naklada autora, kao i povremeni članci raznih autora u časopisima *Hrvatska filatelija*, Zagreb: časopis Hrvatskog filatelističkog saveza.

4 Majstorska cesta preko Velebita, koja povezuje Zadar i Liku trasom Obrovac – Podprag – Mali (H)alan – Sveti Rok, građena je u razdoblju od 1825. do 1832. i smatra se prvom suvremenom prometnicom koja je povezala kontinentalnu Hrvatsku i Dalmaciju. Gradio ju je poznati graditelj hrvatskih cesta onog vremena, graničarski časnik Josip Kajetan Knežić. Upravo zbog velike kvalitete projektiranja i građenja prozvana je „Majstorskom cestom“. Majstorska cesta je 2007. stavljena na Listu zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske i jedna je od rijetkih starih hrvatskih cesta koja je sačuvala svoj izvoran oblik.

organizirana u područja pod inženjeringom 17 pukovnija. U Gospiću se nalazilo sjedište 1. pukovnije nazvane Lička krajiška pješačka pukovnija. U njenom sastavu bila je 8. Lovinačka satnija (*kumpanija*) koja je obuhvaćala naselja Cerje, Kik, Lovinac, Ploče, Ričice, Smokrić, Sveti Rok i Vranik. Najstarija pošta s područja Lovinca bila je vojna pošta u današnjem Ličkom Cerju (tada

Slika 1. Prikaz naselja Mali Halan na topografskoj karti Austro-Ugarske (Izvor: TK 1)

Czerje), kako je navedeno u knjizi *Topographisches Post Lexicon aller Ortschaften der k.k. Erbländer* (Crusius, 1828: 37), koju je vodila obitelj Šulentić i koja je u Ličkom Cerju djelovala sve do 1834. i otvaranja Majstorske ceste preko Velebita kada je pošta preseljena u Sveti Rok (Čeranički i Forenbaher, 2016: 74; izvor: RK1).

Razvojem gospodarskih aktivnosti, pojavila se potreba da se poštanskim uslugama koristi i civilno stanovništvo pa su otvarane redovne pošte na mjestima dotadašnjih vojnih pošta. Na području 1. pukovnije bilo je 11 redovnih pošta, a prema

POST-BUCH		Von Wien, de Vienne		191
für		425) nach Warschau, à Varsovie		
CENTRAL - EUROPA.		bis Krakau n. No. 116 d. Meil. 62½		
H. Europe, Central.		jusq. Cracovie v. m. d'All.		
ENTHALTEND:		Wilczkowice 3		
Die Poststrassen durch Deutschland und die Hauptstrassenzüge durch Europa.		Miechów 3½		
Die wichtigsten Bemerkungen für Extrapostreise.		Zarnowice 2½		
Notizen über die Dampfschiffahrten und Eisenbahn-Verbindungen.		Siensko 3		
Vergleichungen der Münzen und der Meilenmaasse, so wie diese.		Naglowis 1½		
Anhang mit den neuesten Bestimmungen über Distanzen und Extrapost-Taxen in Frankreich.		Malogoszez 2½		
MIT EINER ÜBERSICHTS-KARTE.		Lopuszno 3		
FRANKFURT 'M.		Radoszyce 3		
VERLEGT BEI CARL JÜGEL.		Ronskie 3		
1840.		Opoczno 3		
		Drazewica 3		
		Nowemiesto 3		
		Mogilnica 2		
		Belek 2½		
		Grojec . . . . . ½		
		Tarczyn 2		
		Janick 2½		
		Warschau, Varsovie 1½		
		108		
		426) nach } Zara		
		à }		
		Lachsenburg . . . . . d. Meil. 2		
		Wimpassing . . . . . m. d'All. 3		
		G. Hessein 2		
		Oedenburg 2½		
		9½		
		Gross-Warasdorf . . . . . d. Meil. 2½		
		Güns . . . . . m. d'All. 2		
		Steinamanger 2½		
		Kormend 3½		
		Levoe 2½		
		Bakos 2		
		O. Leudra 2½		
		Csakatura 2½		
		Warasdin 2		
		31½		
		Osztricza 2		
		Breznicza 2		
		Sz. Ivan 2		
		Popovecz 2		
		Agram 2		
		41½		
		Rakov Potok 2½		
		Jaszka 2		
		Karlstadt 3		
		49		
		Generalszky 3½		
		Josephsthal 2½		
		Jeszzerana 2		
		4		
		Kutaloga 2		
		Ottochacz 2		
		Perussich 4		
		Gorzpich 2		
		Medak 2		
		St. Roch 2		
		Mali Hallan 2		
		Obbrovazzo 3		
		Smiltich 3½		
		Zara 3		
		84½		

Slika 2. Post-Buch für Central-Europa... Mit einer Übersichts-Karte, Frankfurt a/M, 1840., Preslik naslovnice i str. 191. s opisom poštanske rute Beč – Zadar preko postaja Sveti Rok (St. Roch) i Mali Halan

Računskoj knjizi „Poštari 1804-1910“ bile su otvorene u mjestima: Bruvno 8. kolovoza 1869. godine, Karlobag 1. siječnja 1835., Gospić 24. veljače 1798., Gračac 15. prosinca 1849., **Mali Halan** otvorena 2. svibnja 1838. (zatvorena 12. kolovoza 1894.), Medak 1816., Srb 1. siječnja 1867., **St. Roch (Sveti Rok)** 1838. (zatvorena u rujnu 1892. te preseljena u Lovinac), Udbina 10. studenoga 1861., Donji Lapac 16. kolovoza 1864., Zrmanja (Vrelo) 1784. godine.

Zanimljivo je bilo pravilo u tadašnjoj organizaciji poštanskog prometa kojim je definirano kako razmak između poštanskih ureda/postaja ne smije biti veći od 4 sata hoda.

Na topografskoj karti iz druge polovine 19. stoljeća (izvor: TK1) prikazano je mjesto Mali Halan s piktogramom pisma ispod naziva mjesta (slika 1.) što je znak postojanja poštanskog ureda u tom mjestu.

U knjizi *Post-Buch für Central-Europa... Mit einer Übersichts-Karte* izdanoj u Frankfurtu a/M (1840.), opisana je između ostalih i poštanska ruta Beč-Zadar s poštanskim postajama i udaljenostima među njima u poštanskim miljama.⁵ Na navedenoj ruti spominju se pošte Sveti Rok i Mali Halan (slika 2).

Žig pošte Mali Halan iz 1860. – 1861.

O postojanju pošte na Malom Halanu svjedoči i sačuvan stariji vrlo rijedak primjer vodornog žiga pošte Mali Halan (*tekst na žigu: Mali Hallan*) iz 1860./1861. koji je sačuvan na isječku pisma (slika 3). Sigurni smo kako je pismo žigosano 14. ožujka, ali kako tadašnji žigovi nisu bilježili godinu, razdoblje od dvije godine je pretpostavljeno prema periodu uporabe ove marke i tadašnjem iznosu poštarine. Marka od 15 krajcara je u to doba bila poštarina za pismo koje se šalje na ciljno odredište udaljenosti veće od 20 poštanskih milja (tj. više od 150 km) pa je takvo pismo vjerojatno poslano na neko udalje-

Slika 3. Isječak pisma sa žigom pošte Mali Halan iz 1860. – 1861. Privatno vlasništvo⁶

5 U 19. stoljeću austrijska milja je predstavljala duljinu od otprilike 7,53 kilometra. Bila je poznata i kao *Postmeile* (poštanska milja) i koristila se za mjerenje i označavanje udaljenosti na cestama sve do 1918. godine.

nije odredište (Karlovac, Zagreb ili čak Beč?). Mali Halan je u to doba imao zabilježeno svega 12 stanovnika (Ryan, 1980: 878).

Pismo poslano iz Malog Halana, preko Svetog Roka u Lovinac i Gračac 1873.

Na slikama 4., 5. i 6. nalazi se preslik pisma koje je napisano 2. 7. 1873. i preporučeno poslano iz pošte Mali Halan (datum žiga 3. 7. 1873.), preko pošte Sveti Rok (datum žiga 3. 7. 1873.) Carsko-kraljevskom općinskom uredu u Lovincu, a na kraju je završilo u Carsko-kraljevskom poreznom uredu u Gračacu.

Filatelističkom analizom pisma uočava se kako:

- nije korištena poštanska marka za naplatu poštarine, što znači da je ovo bilo službeno pismo (koje je bilo oslobođeno plaćanja poštarine), a isto je navedeno i u adresi;
- pošiljatelj je za ovo pismo tražio preporučeno (pažljivo) rukovanje (rukom upisan redni broj preporuke 138) što je i razlog zbog kojeg je pismo žigosano u svim poštanskim uredima kroz koje je prošlo i zapisano u knjigama prolazne pošte;
- na okruglim poštanskim žigovima koji su tada bili u uporabi lako se mogu očitati i datum i godina po čemu se zna kako je isti dan kada je pismo otpremljeno iz pošte Mali Halan ono bilo i zaprimljeno u pošti Sveti Rok;
- kako tada nije postojala pošta u Lovincu (bit će otvorena u jesen 1892.)⁷ dostava je izvršena iz pošte Sveti Rok krajnjem primatelju Carsko-kraljevskom općinskom uredu u Lovincu, a kasnije je, pretpostavka je, po službenom kuriru budući da nema žigova prolaska kroz poštanske urede, poslano u Gračac.

Iz transkripata i prijevoda⁸ moguće je rekonstruirati sljedeće:

- Lazo Omčikus (u to vrijeme voditelj poštanskog ureda u Malom Halanu – pošmajstor) napisao je 2. 7. 1873. i poslao 3. 7. 1873. pismo iz „Br. 7. Kraljevska

6 Ovaj isječak je prodan na aukciji „Christie’s“ u Ženevi 1995. godine.

7 Prvi voditelj poštanskog ureda u Lovincu bio je Nikola Omčikus, brat Laze Omčikusa, voditelja poštanskog ureda na Malom Halanu, za što je uplatio polog od 800 kruna, a poštanski ured u Lovincu je otvoren 16. 9. 1892. (Japunčić, 2000: 107).

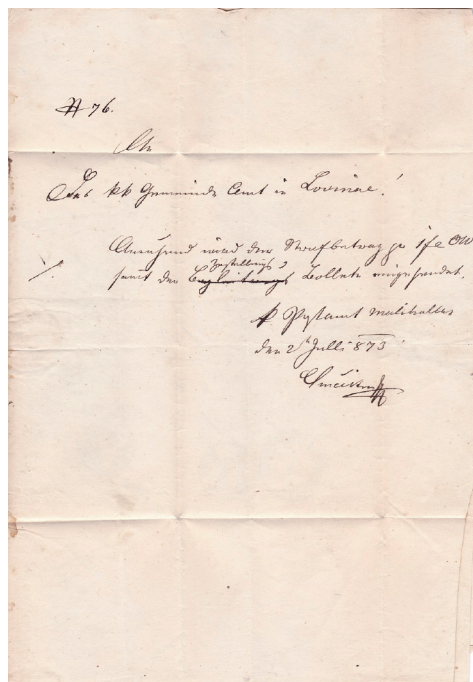
8 U cilju sadržajne analize, prvo je provedena transkripcija teksta za koju zahvaljujem kolegama s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu dr. sc. Filipu Šimetinu Šegviću, dr. sc. Tomislavu Galoviću i Dejanu Zadri, a kasnije je i prevoditeljica Ivana Šarić pomogla u dodatnom iščitavanju i prijevodu njemačkog teksta.

Slika 4. Zatvoreno pismo iz 1873. Zbirka D. Šarić

Slika 5. Vanjska strana pisma iz 1873. Zbirka D. Šarić

Slika 6. Unutarnja strana pisma iz 1873. Zbirka D. Šarić

pošta Mali Halan“, naslovljeno na Carsko-kraljevski općinski ured u Lovincu s porukom: „Iznos kazne od 1 Forinte u austrijskoj valuti poslan je zajedno s potvrdom isporuke.“ („./.“. znak upućuje na postojanje dodatnog priloga ovom dokumentu koji je zagubljen → moguće da je bila riječ upravo o novčanici od 1 forinte).

- Dana 14. 7. 1873. ovo pismo je zavedeno pod brojem 1253 u općinskom uredu u Lovincu s naznakom „1 F. (forinta) kod mene“ (potpis nije sasvim čitak, moguće Pešut).
- Zatim je ovo pismo proslijeđeno na Carsko-kraljevski porezni ured u Gračacu s porukom: „Molimo prijenos položene svote od 1 For. nakon potvrde primitka. Lovinjac 24. srpnja 1873.“ (potpis identičan kao kod prethodne bilješke) – ime naselja je navedeno kao „Lovinjac“.
- Nakon toga je ovo pismo zavedeno u Gračacu pod brojem 674, dana 2. kolovoza 1873., s porukom „Potvrdio sam primitak od 1 fr. osobno. Carsko-kraljevski Porezni ured Gračac. 2/8 1873“ (potpis nije čitak u potpunosti – moguće Zastavniković).

Sagledavši ove podatke u cjelini, od službenog pisma na relaciji Mali Halan – Lovinac, ovaj dokument je postao službeni dopis između Carsko-kraljevskih ureda i završio u Carsko-kraljevskom poreznom uredu u Gračacu na koji nije bio inicijalno naslovljen.

Za razumijevanje iznosa kazne o kojoj je u pismu/dopisu riječ, spomenimo kako je u to doba valuta bila forinta (mađ.) koje se dijelila na krajcare (1 forinta = 60 krajcara). Mjesečna plaća u lovinačkoj satniji u to doba bila je za narednika 6 forinti i 15 krajcara, a običnog vojnika 3 forinte (Pavičić, 1987: 85), što ovaj iznos čini gotovo pa 10-dnevnom plaćom običnog vojnika.

Potpisnik i pošiljatelj izvorne poruke u ovom pismu, Lazo Omčikus, *pošmajstor* na Malom Halanu, bio je osebujna osoba koja je bila poznata u društvenom životu tog doba kao „kralj“ Plavordenkora (Petrović-Leš 2022: 165-168), neformalnog muškog hedonističkog društva (članovi su trebali biti dobro situirani gazde, veseljaci koji su mogli puno i dobro popiti i kartati) nastalog sredinom 19. stoljeća, koje je održano sve do 30-ih godina 20. stoljeća na širem lovinačkom području. Lazo Omčikus je također bio i pasionirani sakupljač starina po Lici i surađivao je s Mijatom Sabljaram i prof. Josipom Brunšmidom (Brunšmid, 1899: 181).

Zaključak

Značaj ovog pisma svakako leži u činjenici da se radi o materijalnom tragu postojanja pošta u mjestima Mali Halan i Sveti Rok koje ne postoje od 1894. godine, a činjenica kako je riječ o malim mjestima, pri čemu je Mali Halan napušten, daje dodatnu važnost očuvanju filatelističkih objekata iz tog vremena. Transkripcija i prijevod sadržaja pisma pružaju nam i uvid u tadašnje funkcioniranje pošte kao i u neke društvene običaje i procese. Osim toga, pismo je i svjedočanstvo rukopisa Laze Omčikusa, voditelja poštanskog ureda na Malom Halanu koje je na ovaj način očuvano.

Literatura

- CRUSIUS, CHRISTIAN II. 1828. *Topographisches Post Lexicon aller Ortschaften der k.k. Erbländer*. Beč: Joh. Carl Schuender.
- ČERNIČKI, LANA; FORENBAHER, STAŠO. 2016. *Starim cestama preko Velebita*. Zagreb: Libricon.
- DEMIAN, JOHANN ANDREAS. 1806. *Darstellung der oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen: Statistische Beschreibung der Militär-Gränze; Bd. 1, welcher die Militär-Gränze in Kroatien enthält*. Beč.
- FERCHENBAUER, ULRICH. 2018: *Österreich 1867-1918, Handbuch und Spezialkatalog, 7. auflage*. Beč: naklada autora.
- JAPUNČIĆ, MILE. 2000. *Lovinački kraj: vrijeme i ljudi*. Zagreb: naklada autora.
- PAVIČIĆ, LUKA i sur. 1987. *Lovinac*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- PETROVIĆ-LEŠ, TIHANA. 2022. *Mjesta sjećanja: Sveti Rok i Lovinac*. Zagreb: Srednja Europa.
- *Post-Buch für Central-Europa. ... Mit einer Übersichts-Karte*. 1840. Frankfurt a/M: Carl Jügel.
- RYAN, G. S. 1980. *The Cancellations of Hungarian Post Offices on the First Issues of Austrian Stamps 1850-67 during the Austrian Administration*. London: The Royal Philatelic Society.

Izvori

- RK1 = *Računska knjiga „Poštari 1804-1910“*. Zagreb: Arhiv HT Muzeja.
- TK1 = Habsburg Empire (1869-1887) – Third Military Survey (1:25000), <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/?layers=129&bbox=1738948.9005871976%2C5508723.779238445%2C1748040.1296388658%2C5512626.844995257> (12. 3. 2023.)
- BRUNŠMID, JOSIP. 1899. Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije: II. Dalmatia, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, N.s. (1898), 150-205.

A piece of history from organized postal traffic in Lika: Mali Halan post office and a letter sent in 1873

Abstract

The history of organized postal traffic in Lika; as well as in the Lovinac region; is closely related to the *Vojna krajina*, as post offices were primarily established according to military needs. This paper presents rare philatelic objects from the postal history of the *Vojna krajina* region (Military Frontier) in the 19th century. The first post offices used for both military and civilian postal services in the Lovinac area were *Mali Halan* and *Sveti Rok*, both of which were closed more than 125 years ago, meaning that the rare written traces of their existence not only provide an insight into certain social processes, but also show the way the post functioned at that time.

Key words: Lovinac, Mali Halan, post, Sveti Rok, Vojna krajina

Vladimir Šulentić
HR – 53 000 Gospić
vladimir.sulentific@gmail.com

Pregledni članak
(primljeno 28. 11. 2022.)
UDK 725.95(282 Lika)(091) "17/18"

POVIJEST GRAĐENJA BUDAČKOG MOSTA

Premoštenje rijeke Like u Budaku u Gospiću za domicilno stanovništvo se vremenom pokazalo iznimno bitnim, a za graditelje budućeg mosta velikim izazovom. U ovom tekstu kronološki su prikazane radnje i događaji usko vezane za navedeni most kroz razdoblje od sredine 18. stoljeća, pa do današnjih dana s posebnim osvrtom na njegov neizostavni prometni značaj za Gospić i okolicu. Zbog svog smještaja na administrativnom području sela Budak, lokalno stanovništvo prozvalo ga je Budačkim mostom, a kroz povijest je zajedno s ribničkim, bilajskim, kaluđerovačkim i kosinjskim mostovima činio jedan od ključnih prijelaza preko najveće ličke rijeke Like. Prva saznanja o mostu na ovoj lokaciji vezana su za grafičke izvore odnosno vojne karte iz 18. stoljeća, a od druge polovice 19. stoljeća detaljnija proučavanja moguća su zahvaljujući sačuvanoj pisanoj i slikovnoj građi kao i projektnoj dokumentaciji. Važnost mosta je u najvećoj mjeri u tome što se nalazio na najznačajnijoj prometnici za gospićko okružje kojom se Gospić povezivao u smjeru sjevera te smjeru istoka odnosno graničnog područja s Bosnom kod Petrova Sela. Mostom su bosanski trgovci iz bihačke doline dopremali neophodne živežne namirnice, uglavnom žitarice i kukuruz i spašavali Ličane od gladi. Iz tog razloga nije se smio dopustiti prekid u prometu, pa je sredinom 19. stoljeća izgrađen kvalitetan i čvrst kameni most, koji je Gospićanima pouzdano služio više od osamdeset godina. Da je most imao kvalitetnu osnovu svjedoče i nosivi elementi tj. temelji koji su se u izvornom obliku sačuvali do današnjih dana i kasnije bili glavni oslonac drugim podignutim mostovima.

Ključne riječi: Budak, Kappner, Lika, most, mostograditelj

Uvod

U kontekstu općenitog značaja mostova, potrebno je istaknuti neke osnovne podatke iz prošlosti prometne povezanosti Like, posebno Gospića s ostalim dijelovima države. Godine 1746. preustrojem Karlovačkog generalata, na području Like i Krbave stvorena je pukovnija, a zahvaljujući geografskom položaju u središtu ličkog polja, znatnim količinama pitke vode, obradivih površina te prometnom položaju, sjedištem odnosno stožernim mjestom postao je Gospić (Holjevac 2002: 21-24). Kako bi se ostvarila bolja povezanost novog središta sa susjednim regijama valjalo je pristupiti obnovi i gradnji novih prometnih pravaca. Jedan od osnovnih trgovačkih puteva Gospić – Karlobag tzv. Karolinska cesta bio je u vrlo lošem stanju, pa je kroz Velebit građena i do 1786. godine dovršena nova cesta nazvana Terezijana. Drugi pravac, koji je također zahtijevao rekonstrukciju bio je u smjeru sjevera, a njim se Gospić trebao kvalitetnije povezati s prethodno izgrađenom Jozefinskom cestom koja je spajala Karlovac sa Senjom. Bila je to dionica već postojeće ceste od Žute Lokve, preko Otočca, Gospića, Gračaca, doline rijeke Zrmanje, Knina i do Zadra, koju je trebalo obnoviti što je i učinjeno u razdoblju 1787. – 1789., te je prozvana Dalmatinska cesta (Horvat 1941: 85-86). Ovakvom prometnom organizacijom, dragocjena roba koja je pristizala brodovima u glavne podvelebitske luke, Senj i Karlobag od sada se znatno brže i lakše prebacivala do Gospića. Na ovako važnim prometnicama valjalo je podignuti i druge cestovne objekte, koji će služiti neometanom prometu, a sukladno onome vremenu među njima svakako su najvažniji mostovi.

Prvi most

Na udaljenosti 4 km od središta mjesta, na dijelu *weg nach Carlstadt* (Mataija 2014: 146), kod naselja Budak nalazila se velika prirodna zapreka, vodotok rijeke Like.¹ Navedena rijeka izvire petnaestak kilometara južno od Gospića kod sela Medak, zasetak Kukljic i dužinom od 78 kilometara je najveća i najduža lička rijeka. U smjeru Gospića, prolazi kroz mjesta Medak, Počitelj i Ribnik gdje krivudavši u vidu ovećeg potoka protječe ravničarskim krajem. Primivši dotad pritoke Glamočnicu i Počiteljicu, kod sela Bilaj, uslijed tvrdih obalnih stijena korito u odnosu na okol-

1 Njemački izraz *weg nach Carlstadt* preveden bi glasio *put prema Karlovcu*, a u naravi za Gospićane je to bila cesta u smjeru Ličkog Osika. Spomenuta dionica ceste od 4 km ustvari je današnja Budačka ulica, pa se s pravom smatra najdužom gospićkom ulicom.

ni teren postaje sve dublje, a nakon utoka Jadove kod sela Kulice obale su joj sve strmije. Dalje niz tok, na lokaciji Sastavci rijeka Lika iz smjera Gospića, prima svoju najveću lijevu pritoku, rijeku Novčicu, a 2,5 km nizvodno oblikuje korito široko šezdesetak i na mjestima duboko i preko dvadeset metara.² Ovdje su obalne stijene izrazito strme, uglavnom nepristupačne i mjestimično gotovo okomite prema vodotoku te se može zaključiti da korito kod sela Budaka po-

Slika 1. Isječak iz karte Prve vojne izmjere s detaljem mosta i stražarnice (Izvor: URL 1)

činje poprimati oblike kanjona.³ Terenskim obilascima obale primjetno je da su navedene strme obale na određenim lokacijama imale duboke rasjede koje su stanovništvu služile za prilaz rijeci, pa su preko rijeke na takvim mjestima najčešće građene masivne i čvrste ustave slaganjem prirodnog kamena tzv. *bentovi*⁴. Bentovi su imali izrazit značaj zbog raznih uloga, od one osnovne zaustavljanja i usmjeravanja vode prema kotačima mlinica podignutih pored njih, do blagodati uzvodno nakupljene vode koja je tijekom sušnog razdoblja svakodnevno služila stanovništvu, kao i za napajanje stoke. U blizini spomenute lokacije kod mjesta Budak, gdje trasa ceste od Gospića prema Ličkom Osiku dolazi do strmih obala Like postoji više rasjeda kojima se zaprežnim kolima može prići do korita i prijeći ga, a na jednom od njih podignut je i bent, pa je za pretpostaviti da je služio u navedene svrhe. Osim zaustavljanja vode, ali samo u kratkom razdoblju niskog vodostaja kada voda nije prelazila preko njih, bentovi su služili i za prijelaz s jedne na drugu obalu. Međutim, lički geografsko-klimatski uvjeti, čije su značajke izrazite zimske oborine i gomilanje velikih količina snijega u obližnjem gorju Velebit, uvjetuju da proljetno razdoblje pokazuje sasvim drugu narav rijeke Like. Naime, uslijed naglog topljenja snijega, na Velebitu se stvaraju bujične vode koje završavaju pod zemljom i u podnožju se javljaju kao

- 2 Podatci o koritu prikupljeni su na osnovu topografskih karata i terenskim istraživanjem odnosno obilascima riječne obale u navedenim mjestima.
- 3 Rijeka Lika doista i poprima oblik kanjona nizvodno kod sela Kaluderovac, pa sve do akumulacijskog jezera Kruščica što je posebno vidljivo u vrijeme niskog vodostaja.
- 4 Riječ *bent* ima značenje brana, ustava, nasip (vidi: bënt tur. *bend*, KLAIĆ 1974: 112). Na spomenutoj rijeci Lici bilo je više desetaka bentova, a sredinom 1960-ih kroz izgradnju akumulacijskog jezera Kruščica u najvećem dijelu su uništeni.

mnogobrojni izvori često nemjerljive izdašnosti. Tu oblikuju potoke koji se u, prije navedenom ravničarskom dijelu Medka, Počitelja i Ribnika razlijevaju izvan korita i plave okolne obale, a od Bilaja prema Gospiću se zadržavaju unutar korita. S druge strane, dva najizdašnija pritoka rijeke Like – Novčica i Otešica, lijevi su pritoci jer teku iz smjera Velebita i u proljeće nose ogromne količine vode.⁵ Spomenute rijeke ulijevaju se u rijeku Liku na međusobnom razmaku od 7 km, Novčica južno, a Otešica sjeverno od sela Budak. Ovakve nagle i dugotrajne oscilacije u vodostaju tražile su na mjestu prijelaza državne ceste preko Like kvalitetnije rješenje premoštenja od postojećih kolskih prijelaza i bentova, što je jedino mogao biti most. Kao najstarija poznata godina gradnje mosta spominje se 1746. godina kada „(...) pod caricom Marijom Terezijom napravi vojna uprava kod ustrojenja vojne krajine, te uređenja selah u kumpanije i oficirske štacije u Budaku drveni most preko rieke Like (...)“⁶

Most kod Budaka spominje i Julije Fras u svojoj *Topografiji* u kojoj osim datacije da je izgrađen 1771. godine nema drugih podataka (Fras 1835: 160).⁷ O kakvom se mostu radilo kod Frasa zasad nema saznanja, osim što stručna literatura (Radić 2002: 503) i ranija periodika navode da je bio drveni. Na kartama Prve vojne izmjere, koje su za ličko područje izrađivane u razdoblju 1774. – 1775. godine, prijelaz preko vode prikazan je kartografskim simbolom koji predstavlja „branu s prohodnim nasipom“, što upućuje na to da u vrijeme prikupljanja terenskih informacija za izradu karte „klasičnog“ mosta još uvijek nije bilo. Pored simbola brane upisana je riječ *wachthaus* (vidi Sl. 1) što predstavlja prizemnu stražarnicu za 10 do 18 ljudi (Štefanec 2011: 294-302).⁸ Smještaj stražarnice u neposrednoj blizini prijelaza svjedoči o iznimnoj važnosti lokacije što zahtjeva stalni nadzor većeg broja vojnika. Da se tih godina most gradi ili planira graditi potvrđuje i Franz

5 „(...) Ličani se g. 1811. uvelike začudiše, kad su opazili, da rijeka Lika teče uzvodu mjesto nizvodu (...) do blizu 'budačkog mosta'. Uzrokom toga događaja bijaše prolom oblaka u Pazarištu. Tamo je naime pala tolika količina vode, da je naglo nabujao potok Otešica. (...) Tu je voda udarila teći natrag prema selu Budaku, jer usko i visoko korito Like nije moglo brzo progutati silnu količinu bujice (...)“ (Horvat, 1941: 60-61)

6 (-). Zaapšeno propelo. *Hrvat* br. 58., 4. kolovoz 1905., str. 3.

7 Isti podatak objavio je 1940. i Rudolf Horvat, vjerojatno preuzet od Frasa (op.a.)

8 „(...) uz drveni most sagrađi vojna uprava zidanu stražarnicu u kojoj stražiše 5-6 krajiških vojska (...) radi javne sigurnosti i čuvanja drvenog mosta (...)“ (-). Zaapšeno propelo. *Hrvat*, br. 58., 4. kolovoz 1905., str. 3. Na karti Druge vojne izmjere koja je izrađivana u razdoblju od 1865. do 1869. vidljivo je da je stražarnica izmještena s gospičke na budačku stranu na lokaciju današnje kuće obitelji Jamičić dok je na kasnijim kartama više nema što je i logično obzirom na to da je promijenjen dotadašnji ustroj odnosno sustav razvojačen. Kuća Jamičićevih je, idući od Gospića prema Ličkom Osiku, prva s lijeve strane nakon mosta.

Bach u svojoj knjizi u kojoj navodi kako Pazariška kumpanija ima određene prohtjeve u vidu mostogradnje, ali im je dekretom od 8. srpnja 1770. godine odgovoreno da se to ne može učiniti, jer još nije izgrađen ni most Budak (Bach 2010: 57). Iz Bachovog zapisa se vidi kako vojna uprava lokaciju kod Budaka stavlja ispred drugih, a sljedeći zapis osim što potvrđuje važnost ovog mosta, donosi i spoznaju da je prvi, drveni most izgrađen prije 1840. godine.⁹ Osim prometne važnosti, Budački most je za neke čak smatran graničnom točkom u kojoj, ovisno dolazi li se ili odlazi iz Gospića, prava Lika počinje ili završava (Erzherzog 1902: 372).¹⁰ Daljnja spominjanja mosta kroz literaturu su vrlo štura odnosno samo usputna, poput tekstova vezanih za vojne, taktičke opise poznate bitke kod Bilaja 1809. godine (Schutz 1827: 308) i slično.

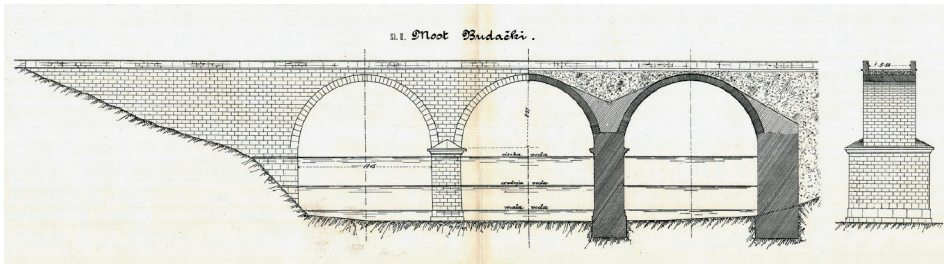
Velebni kameni most

Kao i prije, i sredinom 19. stoljeća stanovništvo Vojne krajine pratilo su loše gospodarske prilike, nepismenost, neimaština, zarazne bolesti, a uslijed sušnih godina koje su uzrokovala slabe žetve redovito se javljala masovna glad. Zbog navedenih životnih uvjeta, svaka krajiška obitelj imala je samo skromne, najosnovnije potrebe koje su zadovoljavali dobavom određenih roba iz Karlobaga, te žitarica iz Bosne. Tako u jednom dopisu iz Like pisac navodi „(...) nami nije stalo ni do vaših parobrodah i željeznih cestah (...) jer mi iz njih nikakvu korist nećemo vući (...) da bi se nami zatvorilo more i Turska, polag svega Banata na skoro bi pojeli i ovo kore s dervah (...)“.¹¹ Iako su malobrojni, obrazovaniji Ličani pratili što se događa na europskom trgovačkom polju i znali kakve blagodati donosi moderni transport roba, bili su svjesni svoje podaničke uloge i politike bečkog dvora da je u svakoj razdiobi, krajišniku namijenjen najmanji udio. Iako je takva politika strateški bila usmjerena zapadnim zemljama, austrougarske vlasti nastojale su uvijek trgovati i s Bosnom, a slijedom političkog ustroja, veza se ostvarivala preko graničnih područja Vojne krajine (Valentić 1978: 58-59). Uz sve prije spomenute cestovne veze Gospića, došao je trenutak na modernizaciju dijela ceste u smjeru istoka koji će se očitovati kroz gradnju modernog mosta što je stanovništvo zdušno podržalo

9 „(...) sante od leda razoriše malo ne sve vodenice na Liki i Jadavi, i 8 stupovah na glavnom mostu u Budaku (...)“ (-). Dopis iz Gospića. *Ilirske narodne novine* br. 5., 16. siječanj 1841., str. 1.

10 „(...) u stvarnu Liku, kako se shvaćala od davnina (...), ulazi se, dolazeći sa sjevera preko Perušića prema Gospiću, mostom koji kod Budaka u velikom luku preko rijeke Like (...)“; (prev. a.)

11 (-). Iz Like. *Narodne novine* br. 183., 11. kolovoz 1852., str. 1.

Slika 2. Nacrt Budačkog mosta – bočni pogled i poprečni presjek
(Izvor: *Viesti društva inženira i arhitekta*, br. 5., 15. 12. 1892., list br. 11.)

riječima „(...) drago mi je, što vam mogu odovuda jednu radostnu viest javiti (...) da se gradi Budački most (...) ovo je od velike koristi za Liku (...)“¹²

Iako je u Gospiću i okolici već bio izgrađen niz kamenih mostova¹³, projektne nacrti budućeg mosta preko Like jasno su pokazivali da se za tadašnje ličke prilike radi o monumentalnoj građevini. Općenito, osnovna svrha svakog mosta je zadovoljiti ljudske potrebe sigurnog prijelaza s jedne na drugu obalu kao i omogućiti prometnici svladavanje prirodne prepreke, ali od 18. stoljeća pri gradnji mostova sve više se počinje obraćati pozornost i na estetiku. Naime, školovani graditelji¹⁴ počinju graditi mostove koji su lijepi, skladni i dobro uklopljeni, u ovom slučaju u prekrasnom okolišu rijeke Like (Radić 2002: 470). Naravno, uz sve ovo trebalo je ispoštovati gospodarske zahtjeve, a na to je najviše utjecaja imao odabir materijala. U ono vrijeme to je u pravilu bio onaj materijal koji je bio raspoloživ u gradilišnom okruženju, a koji je onda i određivao način gradnje. Iako nema fotografija gradnje mosta, prema načinu izvođenja i korištenom materijalu građenja kao i referentnoj literaturi radi se o tzv. građenju u mjestu.¹⁵ Karakteristike ovakvog načina su takve da se cijeli radni proces odvija na samom gradilištu ili u neposrednoj blizini mosta, a u ovom slučaju sastoji se od iskopa kamenih blokova, njihove obrade klesanjem i konačno ugradnje u tijelo mosta. Konstrukcijski gledano, most je na obalama imao masivne upornja-

12 (-). Isto.

13 Horvat navodi da je most u Gospiću preko Novčice podignut 1804. (prema nekim izvorima 1830.), u Kaluderovcu preko Like 1836., u Medku preko Glamočnice 1840. godine.

14 „(...) pa je u Parizu 1747. godine osnovana prva posebna tehnička škola u svijetu – Škola za mostove i ceste važan događaj utemeljenje 1716. g. Odjela za mostove i ceste („Ecole des Pont et Chaussees“) (...)“ (RADIĆ 2002: 470)

15 Za razliku od ovog načina, postoji i takav gdje se dio konstruktivnih elemenata izvodi na udaljenoj lokaciji te se doprema i montira, ali se to isključivo odnosi na mostove novijeg doba čije su konstrukcije armirano-betonske ili metalne.

ke, a u koritu rijeke dva također masivna, puna nosiva stupa.

Upornjaci su prema koritu bili podzidani punim zidom te su imali zidane bočne, krilne zidove u odnosu na tlo položene pod blagim kutom. Radi estetike, trupovi upornjaka vanjskom stranom prema rijeci oblikovani su identično poput dva središnja nosiva stupa s prstenasto ispupčenim završetkom i kapom na vrhu. U smislu širine mosta, nosivi stupovi bili su znatno širi od čeonih zidova i imali su oblik pravokutnika zaobljenih uglova i na uzvodnoj i na nizvodnoj strani. Uloga zaobljenja je razbijanje od-

nosno osiguravanje manje otpora vodenog vala dok je niveleta mosta postavljena na takvu visinu da u slučaju najvišeg vodostaja rijeke Like do sredine svodova ostane 8,57 m. Široko korito rijeke premošteno je s tri svodena, jednaka otvora, svaki raspona po 17,15 m. Na starim fotografijama vidi se kako su vanjski zidovi svodova u gornjem dijelu, a u odnosu na tjeme obostrano bili dodatno ojačani i ukrućeni pomoću metalnih spona ili stega. Kolnik za prometovanje na mostu bio je širok 5,53 m omeđen kamenom ogradom debljine 60 cm (Chvala 1892: 11). Prema sačuvanim fotografijama, između svodova na čeonim zidovima vidljivi su istaci, a radi se o klesanim kamenim izljevnim kanalicama kojima se s mosta odvodila oborinska i procjedna voda.

U kolovozu 2015. prilikom dugotrajne suše kada je rijeka ispod mosta u potpunosti presušila u koritu je pronađeno mnogobrojno klesano kamene mosta, a među njima i spomenute kanalice. Također, na zidu istočnog upornjaka prekrivenog debljim naslagama suhog blata pronađen je i jedan „finije“ klesani kamen na kojemu se nakon čišćenja razotkrila godina – 1853. Sukladno uklesanoj 1853.

Slika 3. Most na prijelazu 19. u 20. stoljeće, fotografirano s nizvodne strane (Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, IEG razgl 719)

Slika 4. Budački most 1907., fotografirano s uzvodne strane od mlinice (Izvor: Šekarić, B., str. 340.)

godini na temeljima upornjaka i navodima lokalne periodike onog vremena može se potvrditi kako je most građen 1853./1854. godine.¹⁶

U dosad objavlivanoj stručnoj literaturi najcjelovitiji prikaz mostogradnje i mostova u Lici priredio je u časopisu *Viesti društva inženira i arhitekta* građevinski inženjer Josip Chvála koji je djelovao na području Like na prijelazu 19. u 20. stoljeće.¹⁷ Njegov tekst dodatno je obogaćen nacrtima i poprečnim presjecima obrađenih mostova, ali je u članku izostalo ime graditelja odnosno navedeno je kako je Budački most podigao isti graditelj koji je petnaestak godina prije gradio i Kaluđerovački most. Iz Chválinog teksta, o graditelju se još saznaje da je tijekom gradnje Kaluđerovačkog mosta bilo velikih problema i da je „(...) graditelj veoma stradao pače materijalno propao (...)“. Kako bi se utvrdilo ime graditelja konzultirali su se arhivski izvori te su pronađena dva relevantna dokumenta. Prvi, iz 1838. godine donosi prijepor u kojem Otočka pukovnija ima novčana potraživanja od izvođača radova Franza Kappnera vezanih za gradnju mosta na rijeci Lici, a na cesti „(...) prema Pazarištu preko Klanca (...) na području otočke pukovnije“.¹⁸ Drugi dokument datiran 1839. godinom donosi iscrpno izvješće o stanju mosta kod Klanca nakon terenskog pregleda stručnjaka. Zaključak komisije je da je most izveden od neujednačenih kamenih blokova, međusobno loše povezanih s upozorenjem da bi mogao pasti te u konačnici kako „(...) stoga nema sumnje da je poduzetnik Kappner napravio veliku pogrešku (...)“.¹⁹ Da se u oba navedena dokumenta radi o Kaluđerovačkom mostu potvrđuje tadašnji ustroj Vojne krajine, prema kojem je lokacija mosta na dodiru Pazariške i Perušićke kumpanije, a obje su potpadale pod Otočku pukovniciju (Fras 1835: 162-169). Arhivski dokumenti jasno svjedoče tko je graditelj mosta kod Kaluđerovca, a uzme li se u obzir tekst inženjera Chvále onda se sa sigurnošću može reći kako je spomenuti Franz Kappner graditelj ne samo Kaluđerovačkog, već i nešto kasnije podignutog Budačkog mosta. Dodatna potvrda prije navedenog navodi se i u još nekim periodičkim publi-

16 U novijoj literaturi kao godina gradnje navodi se 1852. ali se evidentno radi o pogrešnom podatku.

17 CHVÁLA, JOSIP. (Jince, Češka, 1848. – Zagreb, 1937.); građevinski inženjer. Radio kao *kr. tehn. nadinženir i savjetnik*, od 1875. boravio u Gospiću na dužnosti predstojnika građevnog ureda te je kroz gotovo dva desetljeća u Lici projektirao i podigao brojne javne zgrade, ceste, mostove, vodovode. Među njima treba istaknuti kompleks zgrade suda i kaznionice u Gospiću i vodovod iz Brušana. Iz Gospića je otišao u Zagreb gdje je do mirovine radio kao nadsavjetnik i graditelj. URL 5. *Hrvatski biografski leksikon* – mrežno izdanje (pristupljeno 3. 3. 2023.).

18 HR-DAZG, 1, Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog Grada Zagreba, 2010/1838.

19 HDA, fond 426, 1839-R-14-630.

Slika 5. Uklesana godina na zapadnom upornjaku
(do Gospića) (Foto V. Šulentić 11. 8. 2015.)

kacijama i knjigama. U jednom feljtonu o osičkoj općini iz 1905. godine navodi se „(...) godine 1854. sagradi vojna uprava novi zidani visoki most, iz klesanog tvrdog kamena na tri okna. Poduzetnik Kapner, rodom iz Karlovca prenese propelo sa starog mosta na novi zidani most (...)“.²⁰ Značajan podatak naknadno je pronađen i u knjizi *Povijest otočke pukovnije* gdje autor navodi „(...) poduzetnik Kapner je 1836. godine sagradio veliki most sa svodovima kod Kaluđerovca na putu za Klanac (...)“.

Istražujući nadalje spomenutog poduzetnika, nailazi se na poznate graditelje sredine 19. stoljeća, braću Franza i Ludviga Kappnera, porijeklom iz Kalinjingrada, koji se nalaze u Zagrebu 1836. godine gdje nekoliko godina djeluju zajedno, a onda se razilaze (Dobronić 1971: 57-58). Stariji Franz, pod domaćim imenom Franjo ostaje u Zagrebu²¹, a Ludvig desetak godina kasnije u Karlovcu s hrvatskom inačicom imena Ljudevit 1853. godine gradi veliku ustavu na Korani za potrebe mlina.²² Biografski zapis za Franju navodi „(...) pretpostavlja se da je nakon 1847, kada se

20 (-). Zaapšeno propelo. *Hrvat* br. 58., 4. kolovoz 1905., str. 3.

21 Godine 1841. nudili su projektna rješenja za rekonstrukciju Kamenitih vrata u Zagrebu, a 1845. surađivali su na gradnji zgrade danas poznate kao Palajnovka. (DOBRONIĆ 1971: 57-59)

22 „(...) gosp. Ljudevita Kapnera. Dodajemo još jedino to, da je on jur 10 godinah u našoj zemlji nastanjen i kao ozemljačen i da si je po vojničkoj krajini u poslu gradjenja drumovah i zidanja sgradah pribavio pohvalni glas i stekao pošteno ime (...)“ *Narodne novine*, br. 245., 24. listopada 1851., str. 1. Ljudevit je kasnije surađivao s najeksponiranijim karlovačkim graditeljem Ernestom Mühlbauerom, a najznačajniji zajednički projekt im je gradnja karlovačke sinagoge 1870. godine. Njegov sin bio je Alfred Kappner (1854. – 1922.), inžinir kr. zem. vlade, najzaslužniji za urbaništko uređenje Karlovca na prijelazu 19. u 20. stoljeće.

Podpisani priporuča se kao načinitelj nastrojah (ma- kinah) i tvorilah (modelah) svake vërste, i kao vësti gradi- lac svih pod područje gradilstva spadajućih predmetah, ka- ko kod poljodëlstva, tako i kod vodnoga, razkošnoga i po- manjega gradjenja, pripravan takodjer budući, svakë vër- ste okolice narisati i sve neravnosti makar koje zemlje izmëriti. Obećava takodjer, da je pripravan izraditi i na- činiti sve moguće osnove, i na se uzeti svaki posao il dëlo, što rečena osnova iziskuje, da se sasvim i u svih svojih dëlih privede u dëlo; i starat će se vazda, da svaki posao il dëlo, što mu se izruči, pošteno i kako va- lja, obav i dovërši, te tako će gledati, da steče pouzda- nje štovanih zaštitnikah.

Franjo Kappner,
gradjanski gradilac.

Slika 6. Oglas Franje Kappnera iz 1844.
(Izvor: List mesečni Horvatsko-slavonskoga
gospodarskoga društva, br. 3., 1. 3. 1844., str. 49.)

Slika 7. Raspelo na mostu, fotografija
prof. Ivana Rubčića, pol. 1930-ih
(Izvor: Hrvatski školski muzej, SN-489)

na području Like vršene u razdoblju 1869. – 1887., a na kojoj je raspelo prikazano topografskim znakom križa.²⁵ Navedene 1890. godine, poznati gospićki poduzet- nik Lovre Pavelić²⁶ na most je postavio novi betonski križ s likom Spasitelja, a sta- ro, dotrajalo drveno raspelo došlo je u posjed istaknutog Osičanina, umirovljenog

prilikom plaćanja cehovske pri- stojbe posljednji put spominje u Zagrebu, nastavio djelatnost na po- dručju Vojne krajine (...).²³ Slično navodi i Dobronić koja tvrdi kako je Franjo Kappner ipak najviše ra- dio za Vojnu krajinu gdje je izme- đu ostalog bio u poslovnoj vezi s Otočkom pukovnijom.

Jedno dugogodišnje obilježje mosta kao njegovog sastavnog di- jela je i raspelo Spasitelja koje je, od postavljanja 1746. godine pri gradnji prvog drvenog mosta, na ovoj loka- ciji stajalo gotovo punih dvije stotine godina.²⁴ Raspelo je bilo na drvenom križu, postavljeno tako da je pred- njom stranom usmjereno prema za- padu te je, kako navodi lokalna peri- odika, bilo „čudotvorno“. Nakon što je izgrađen kameni most, propelo je preneseno na njega i tamo se nala- zilo do 1890. godine kada je zami- jenjeno novim. Potvrda postojanja propela na mostu pronalazi se i u kartama Treće vojne izmjere koje su

23 URL 4. *Hrvatski biografski leksikon* – mrežno izdanje (pristupljeno 3. 11. 2021.)

24 (-). Zaapšeno propelo. *Hrvat*, br. 58., 4. kolovoz 1905., str. 3.

25 Izvor: URL 2.

26 Za više podataka o Lovri Paveliću vidjeti u *Leksikon Ličana*, 2017., ur. Ivica Mataija, Gospić: Državni arhiv u Gospiću, str. 223.

kapetana Butkovića.²⁷ Butković je raspelo obnovio i postavio u svoju privatnu kapelicu²⁸ u ogradi svog stana na Ličkom Osiku, a 1899. godine premjestio ga je uz glavnu cestu na novouređeni predjel znan kao „Krst“. Raspelo podignuto na kamenom mostu bilo je, dolazeći iz smjera Gospića, postavljeno na početku mosta, uz zaštitnu ogradu s lijeve strane (sl. 4. i sl. 9.).

Od oštećenja do rušenja

Niti dvadeset godina od gradnje, 1873., most je počeo pokazivati naznake propadanja. Godine 1886. uočena su oštećenja na čeonim zidovima što je dosta tipično za kamene mostove (Radić 2002: 503-504). Prema Juri Radiću do takvih oštećenja dolazi uslijed djelovanja vode tj. začepljenja procjednih kanala pa se voda s kolničke konstrukcije razlijeva u tijelo mosta, što dovodi do ispiranja nasutog materijala unutar mosta. Ovakvi procesi uvelike su pojačani tijekom zime kada se zadržana voda unutar tijela mosta smrzava i led svojim širenjem dovodi do pomicanja kamenih blokova. Zahvaljujući lokalnom tisku koji je u nekoliko uzastopnih brojeva pratio događanja s mostom, saznaje se kako je promet privremeno zatvoren, preusmjeren na Klanac i kako je započeo popravak.²⁹ Iako nema vijesti o završetku radova, a znajući da je most bio i dalje u upotrebi, pretpostavlja se kako je oštećenje kvalitetno sanirano. Znatno kasnije, most je ipak popustio, pa opisujući tadašnju situaciju u Gospiću, novine između ostalog donose vijest da „(...) most od kamena zvan „Budački most“, koji je vodio preko Like (...) i služio cestovnom prometu preko 80 godina srušio se je uslijed trošnosti 10. novembra 1933. godine, radi čega je Gospić ostao odcijepljen od mnogih svojih okolnih mesta, za koja je važio kao centar (...) što predstavlja za taj svijet vrlo velike teškoće u pogledu snabdij-

27 Butković „Mile“ Mihovil (Lički Osik, 1828. – Lički Osik, 1907.); posjednik ratne kolajne i vojničkog križa za zasluge, načelnik osičke općine, županijski zastupnik, posjednik. Izvori za biografiju prikupljeni iščitavanjem lokalne periodike i usmenom predajom pok. Mile Šušića „Tute“ tijekom 2006. godine.

28 Podignuta godine 1888. na predjelu „Dudina ograda“ iznad obiteljske grobnice Butković kao kapela-mauzolej, otprilike 150 m iza stare općinske zgrade tzv. „kapetanov stan“ u Starom Ličkom Osiku. Na prednjoj strani zvonika, iznad ulaznih vrata nalazi se očuvan natpis „*Na čast Isusa krista sagradio Mile Butković c.kr. satnik 1888*“. Sve do današnjih dana ostala je izrazito dobro očuvana, ali nažalost bez unutarnjeg inventara. Podatci o kapelici zabilježeni terenskim obilaskom te razgovorom s pok. Milom Šušićem „Tutom“ tijekom 2006. godine.

29 (-). Promet izmedju Gospića i Perušića prekinut. *Ličanin*, 1. ožujak 1886., str. 4.

Slika 8. Urušeni čeonni zid na
uzvodnoj strani mosta
(Institut za etnologiju i folkloristiku u
Zagrebu, IEF razgl 718, foto Verzon, Gospić)

vanja i rješavanja pitanja, koja se samo u Gospiću mogu riješiti (...)“³⁰

Most se ipak nije u potpunosti srušio već se samo urušio čeonni zid iznad jednog nosivog stupa, ali u dovoljnoj mjeri da bude neprohodan (sl. 7). Kameni materijal iz urušenog dijela je uklonjen i napravljena je nosiva konstrukcija od drvenih greda, te su na njoj s gornje strane položene mosnice³¹ kako bi se dobila puna širina kolnika i omogućio promet. Državne vlasti su shvaćale da je most dotrajavao i planirale su na istom mjestu raditi most sličnog oblikovanja, ali, sukladno potrebama modernijeg prometovanja, većih dimenzija. Tako se navodi da je postojeći „(...) most preko rijeke Like kod Budaka oštećen (...) most će se graditi od kamena sa tri polukružna svoda

od 23m (...) i širinom 8m između parapeta (...)“³² Iz periodike 1941. saznaje se kako se nije niti gradio novi niti popravio postojeći most: „(...) već lijepi broj godina stoji Budački most provaljen i onako okrpljen ugrožava tolike živote putnika (...) i niko se ne miče da se pravi novi most (...)“³³ Očigledno zbog napetosti uoči nadolazećeg ratnog sukoba nikome više nije bilo stalo do obnove, a kamoli gradnje novog mosta.

Zbog svog položaja most je tijekom Drugog svjetskog rata imao značajnu ulogu za suprotstavljene strane. Za ratna događanja oko Gospića u proljeće 1943. godine povjesničari navode „(...) partizani su u tom razdoblju zauzeli cijeli kotar Perušić, dvije općine gospićkog kotara i to Lički Osik i Medak te sela Široka Kula (...)“ (Kovačić 2013: 199-214) što zemljopisno gledano govori o tome da je rijeka Lika bila linija razdvajanja. Obzirom na strme obale i proljetnu količinu vode u

30 (-). Ličkom željeznicom kroz Liku. *Lička sloga*, 24. ožujak 1934., str. 3.

31 Dugačke debele daske kojima se kod provizornih drvenih ili metalnih konstrukcija izvode vozne površine. U građevinskom žargonu često se nazivaju i talpe.

32 *Godišnjak banske vlasti* 1940., str. 170.

33 (-). Budački most preko Like još nije sasvim srušen. *Lička sloga*, br. 3-4., 9. ožujak 1941., str. 3.

Slika 9. Oštećenje čeonog zida sanirano drvenom konstrukcijom, fotografija prof. Ivana Rubčića, druga pol. 1930-ih (Izvor: Hrvatski školski muzej, SN-480)

koritu, most je svima bio jedini smjer za napad ili za povlačenje. Partizanske snage su postavile mine na most i tijekom noći 12./13. lipnja 1943. godine došlo je do sukoba u kojem je Budački most eksplozivom „do temelja srušen“.³⁴ Isti izvor u kasnijim izvještajima navodi kako je rušenje mosta izvršeno neplanirano te se dogodilo uslijed brzopletosti i nesnalaženja posade koja je postavila mine. Treba napomenuti da je spomenuta fraza iz izvješća kako je most srušen do temelja navedena u smislu da je most potpuno neupotrebljiv jer su bili srušeni svi svodovi, ali masivni stupovi i zidani prilazi su ostali gotovo neoštećeni (Radić, 2003: 171) što potvrđuje i način obnove koji je uslijedio nakon rata. Zbog važnosti prometovanja „(...) pored porušenog visokog kamenog mosta, neprijatelj je pristupio brzom izgradnji niskog drvenog mosta i uređenju prilaza k njemu (...)“ (Kleut 1970: 63), a taj privremeni most bit će još nekoliko godina jedina veza dviju obala.³⁵

34 Izvještaj Štaba šeste divizije od 13. lipnja 1943. god. Štabu prvog korpusa NOV i PO Hrvatske o blokadi Gospića. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Tom V, knjiga 16, str. 170.

35 Kameno-betonski temelji ovog privremenog, drvenog mosta, jasno se vide tijekom ljetnih mjeseci i niskog vodostaja dvadesetak metara nizvodno od glavnog mosta. Već prije spomenute 2015. kada je korito presušilo, bile su vidljive kvadratne udubine na temeljima u koje su se umetale

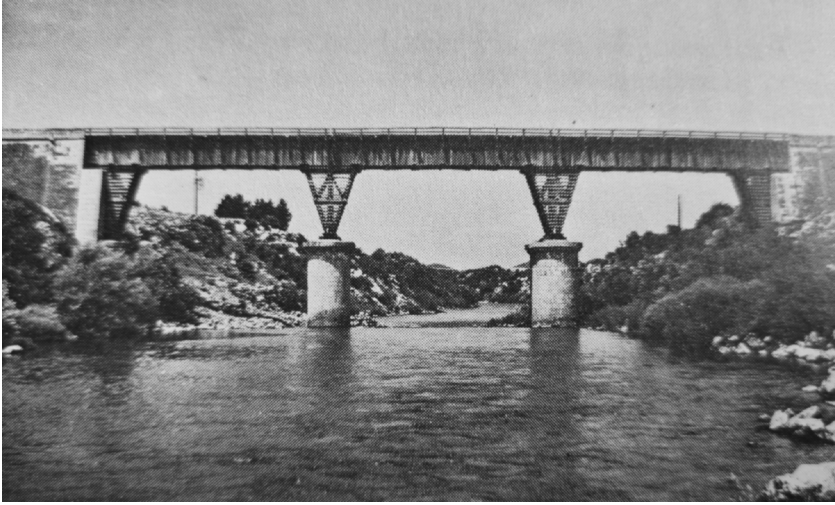
Drveni i betonski mostovi sredine 20. stoljeća

Najveći prilog važnosti mosta je u planiranju njegove obnove. Naime, iz sačuvane dokumentacije vidljivo je da je u poslovima oko pripreme izgradnje odnosno projektiranja tih godina bio angažiran naš vodeći mostograditelj Frković.³⁶ Njegovi nacrti iz 1945. godine jasno pokazuju kako je most trebao izgledati odnosno kakve je Frković imao zamisli. Kao graditelj „starog kova“, Frković je ostao odan kamenu, a na ličkom području je mogao lako nabaviti kvalitetan materijal i velik broj pomoćne radne snage za gradnju dotad najimpozantnijeg kamenog mosta na ovim prostorima (Tonković, 1953: 212-216). Kako se vidi iz nacrtu, most se trebao oslanjati na dva masivna stupa preko kojih bi se nadvijao ogromni polukružni svod raspona 35 m, te na bočnim stranama imati štedne otvore³⁷, svaki širine 7 metara. Frkovićeva smrt gurnula je u stranu njegov grandiozni projekt te po pitanju obnove mosta u prvi plan stavila njegovog učenika Krunu Tonkovića³⁸, koji će, sukladno lošim prilikama poratnog stanja, za premoštenje Like izabrati sasvim drugo rješenje. Naime, Tonković je izradio idejni projekt kojim je za izgradnju iskoristio sačuvane upornjake i stupove i na njima predvidio most na nosivoj drvenoj konstrukciji od hrastove građe međusobno povezane tokarenim trnovima. Kompletnu drvenu građu izradilo je zagrebačko poduzeće „Puhlovski“, montaža završena 1950. godine, a nakon prosušenosti cijela konstrukcija zaštićena je premazom. Ovakvo rješenje Tonković je obrazložio mnogo godina kasnije rekavši „(...) unatoč teškom stanju smatrali smo da s gradnjom stalnih mostova ne valja

---

vertikalne, nosive drvene grede. U nekim od udubina ostali su solidno očuvani dijelovi greda, zahvaljujući tome što su ostatci gotovo tijekom cijele godine pod vodom.

- 36 Frković Milivoj (Petrinja, 1887. – Zagreb, 1946.); hrvatski inženjer graditeljstva, projektant i graditelj kamenih mostova i svodnih mostova od opeke. Najpoznatija djela su mu svodeni most od opeke u Sisku na rijeci Kupi, kameni most u Kosinju preko Like te u Crikvenici na rijeci Dubračini. Izvor za biografiju: URL 3. *Hrvatski biografski leksikon*-mrežno izdanje (pristupljeno 21. 11. 2021.).
- 37 Štedni otvori su namijenjeni težinskom olakšavanju cijele mostovne konstrukcije, a ujedno i većoj propusnosti vodenog vala. Kod nas je po štednim otvorima najpoznatiji Kosinjski most.
- 38 Tonković Krunoslav „Kruno“ (Novska, 1911. – Zagreb, 1989.); hrvatski inženjer građevinarstva, redoviti profesor Građevinskog fakulteta u Zagrebu, projektirao i gradio mostove u kamenu, betonu, armiranom betonu, čeliku i drvu. Po brojnosti i kvaliteti mostova koji su prema njegovim projektima izgrađeni, te općem doprinosu domaćoj i svjetskoj mostogradnji, smatra ga se najvećim hrvatskim mostograditeljem. Izvor: URL 6. TONKOVIĆ, KRUNOSLAV. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2021. Pristupljeno 26. 6. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61754> (pristupljeno 16. 11. 2021.)

Slika 10. Drveni Budački most 1952.
(Izvor: *Ceste i mostovi*, 1985., str. 114.)

suviše hitati, pa su na nekim mjestima građeni polustalni drveni i slični mostovi koji su na gradnju definitivnih mogli čekati desetljećima (...).³⁹ Iako će daljnji tekst pokazati da se drveni most nije dugo zadržao, posebnost ove konstrukcije i trideset godina nakon gradnje privlačila je pozornost ne samo domaće struke nego i one izvan granica tadašnje države.⁴⁰

Nakon poratne obnove željeznice te elektrifikacije većeg dijela gospićkog okruženja u pedesetim godinama prošlog stoljeća kao primarne infrastrukture, u šezdesetima se pristupilo modernizaciji cestovnog prometa. Uslijed pojave sve većeg broja motornih vozila, dotadašnje makadamske ceste zahtijevale su prijeko potrebne rekonstrukcije u smislu poboljšanja voznih uvjeta, a najznačajnije je bilo asfaltiranje. Inženjerija tadašnje vojske je 1968. godine završila rekonstrukciju cestovnog pravca Gospić-Karlobag te cestu asfaltirala, a u isto vrijeme drugi izvođači asfaltirali su cestu od Gospića prema Otočcu (Dubravica 2013: 222). Zahvaljujući prometnicama presvučenim asfaltnim slojem, konačno je kroz Liku ostvarena moderna prometna povezanost od smjera Otočca preko Gospića s Karlobagom, a trebalo je još samo odraditi jedan zahvat. Bila je to zamjena postojećeg Budačkog drvenog, novim be-

39 *Ceste i mostovi u Hrvatskoj 1945. – 1985.*, Zagreb, 1985., str. 110-112.

40 Tonkovićev projekt bio je jedna od tema međunarodnog skupa u Beču 1980. godine, te je kroz nekoliko fotografija predstavljen u referentnom zborniku IABSE (*International Association for Bridge and Structural Engineering*). Izvor: 11th IABSE Congress 1980., str. 427.

Slika 11. Betonski most osamdesetih godina prošlog stoljeća (Izvor: Radić, J., 2003., str. 174.)

tonskim mostom, čije je izvođenje usprkos osiguranim sredstvima od strane HE „Senj“ i Republičkog fonda za putove znatno kasnilo.⁴¹ Isti izvor navodi kako je dogovoreno da će radove izvoditi zagrebačka „Hidroelektra“. Most jest gradilo zagrebačko poduzeće, ali ne navedeno već „Jugomont-Jugobeton“.⁴² Kao pripremne radnje trebalo je najprije podići provizorni most koji bi služio prometu u vrijeme gradnje novog mosta što je i učinjeno na način da su u koritu betonirane stope i u njima ugrađena lagana, nosiva konstrukcija. Pomoćni most je služio isključivo za prijelaz lakih vozila i pješaka, teretni promet odvijao se drugim pravcima, a autobusni na način da su putnici na mostu izlazili iz autobusa, prelazili pješice i na drugoj strani se ukrcavali u drugi autobus.⁴³

Glavni radovi su započeli tako što je Tonkovićev drveni most rastavljen, a kao i prilikom njegove gradnje i ovaj put su za gradnju novog iskorišteni postojeći, masivni stupovi i upornjaci nekadašnjeg kamenog mosta. Na završetku svakog od spomenutih stupova podignuta su po dva vitka betonska stupa kružnog presjeka, s proširenjem od vrha prema dnu. Preko njih su položene grede od prednapregnutog betona i na njima kolnik te obostrano nogostup sa zaštitnom metalnom ogradom obojenom u žuto. Nakon nešto više od godinu dana radova i ugradnje asfaltnog sloja, prva vozila su preko mosta prešla 15. listopada 1969. godine.⁴⁴ Kolnik na mostu je bio širine 7 metara s obostranim jednometarskim nogostupima, ukupne širine 9 metara, nosivosti

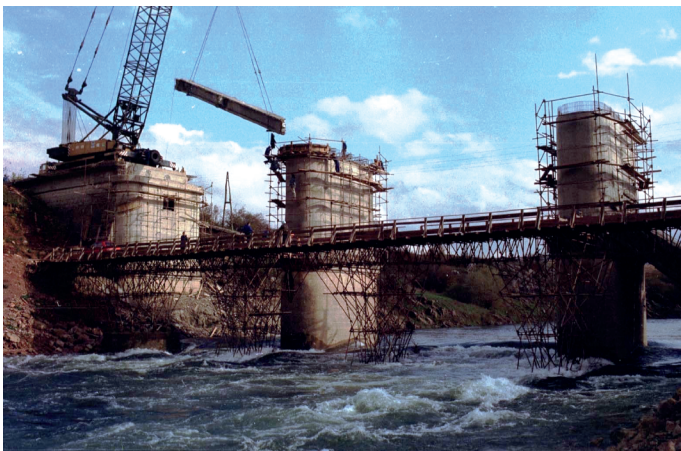
41 *Ličke novine*, 15. veljače 1968., br. 4 (356), str. 7.

42 Prema kazivanju Jose Šulentića, nekadašnjeg voditelja radne grupe u Poduzeću za ceste Gospić, koja je u jesen 1968. sudjelovala u odvozu drvene građe starog mosta odnosno čišćenju gradilišta. (Razgovor vođen dana 15. listopada 2021.). Potvrdu ovih navoda donosi i tadašnja lokalna periodika.

43 (-). Novi objekti u Lici. *Ličke novine*, br. 31 (397), 1. studeni 1969., str. 3.

44 Isto.

83 tone, u promet je službeno pušten 7. prosinca 1969. godine (Čuljat 1999: 156). U arhitektonskom smislu, nova građevina nije naišla na odobravanje struke, a posebno je Tonković bio nezadovoljan izvedenim rješenjem jer je smatrao da je izgradnjom čvrstog mosta zauvijek uništena zamisao o realizaciji velebnog projekta, poput onoga njegovog učitelja Frkovića (Radić 2003: 174). Bez obzira na svoje estetske nedostatke, most je besprijekorno odrađivao svoju funkciju sve do Domovinskog rata, točnije druge polovice rujna 1991. godine kada su avioni jugoslavenske vojske „(...) mitraljiranjem aktivirali mine postavljene u komore mosta i tako srušili Budački most“ (Borić-Fundurulja 1993: 275). Kao i u prošlom ratu, i ovaj put je trebalo podići provizorni most što je i učinjeno na nizvodnoj strani srušenog mosta u rekordnom roku od samo dvanaest dana, a čemu su uvelike pripomogle očuvane betonske stope od prijašnjeg pomoćnog mosta. Niveleta ovog mosta je bila nešto manje od 10 m iznad korita rijeke, pa je na obje obale trebalo izgraditi nove prilazne ceste, od kojih je ona na budačkoj strani vodila kroz privatno dvorište obitelji Jamičić. Nosiva, rešetkasta konstrukcija je izgrađena od metalnih elemenata cijevne, fasadne skele, a kolnička od drvenih mosnica s ogradom od drvenih dasaka. Zbog širine kolnika od samo 3 m, ali i nosivosti od 3 tone mostom se prometovalo naizmjenično uz stalni policijski nadzor. Već u rano proljeće sljedeće godine, izvođač radova „Industrogradnja“ intenzivno je krenula s uklanjanjem srušenih dijelova betonskog mosta i pripremnim radnjama za novi most, a radovi na konstrukciji mosta započeli su 20. srpnja. Opet su za gradnju kao polazna točka iskorišteni oni isti masivni stupovi, izgrađeni prilikom prve gradnje prvog mosta sredinom 19. stoljeća.

*Slika 12. Gradnja drugog betonskog mosta u jesen 1992.,
u prvom planu provizorni most
(Izvor: Čuljat, Marko. Lika priča ljepotom. 2000.)*

Slika 13. Budački most – pogled s lijeve obale na uzvodnoj strani (Foto V. Šulentić, 19. 11. 2021.)

Postojeći kameni stupovi su iznad kape nadograđeni u istom profilu, pravokutnika sa zaobljenim uglovima, ali samo u šupljoj armirano-betonskoj konstrukciji. Na njihove završetke položeni su armirano-betonski gredni nosači koji nose kolničku konstrukciju. Na obje strane kolnika izveden je nogostup prema van omeđen gotovom betonskom ogradom. Za razliku od prethodnika, novi most je bio znatno širi (ukupno 9,7 m) i u nogostupima su ugrađene kanalice za smještaj instalacija tako da je u sklopu gradnje mosta položen energetska i telekomunikacijski kabel, kao i vodoopskrbni cjevovod, koji je do tada išao koritom rijeke Like.⁴⁵ Iako pod stalnom prijetnjom neprijateljskog topništva⁴⁶, radovi su se odvijali neprekidno pod nadzorom inženjera Zdravka Rajkovića i dovršeni su do kraja studenog 1992. godine u samo 105 radnih dana.⁴⁷ Kroz sljedeća desetljeća, kolnička voda, a pogotovo sol za posi-

45 Tada ugrađene vodovodne cijevi i ostale instalacije zamijenjene su novima tijekom posljednje detaljne rekonstrukcije 2019. godine. (Autor kao zaposlenik lokalnog komunalnog poduzeća sudjelovao je u pripremi i izvođenju radova).

46 Tijekom radova u jesen 1992. zrakoplov JNA izvršio je zračni napad na gradilište prilikom čega je jedna od raketa pogodila provizorni most, ali zahvaljujući rešetkastoj konstrukciji pogodak je prouzročio samo oštećenje nekoliko cijevi koje su zamijenjene te je most i dalje normalno funkcionirao. (Zabilježeno usmenom predajom Jose Šulentića 15. 10. 2021.)

47 (-). Most prije roka. *Večernji list*, 24. studeni 1992., str. 6.

panje u zimskim uvjetima, zahvaljujući propusnosti asfaltnog sloja kontinuirano su ispirali beton i nagrizali armaturu te doveli do znatnih oštećenja. Tijekom proljeća 2019. godine nadležna uprava Hrvatskih cesta u suradnji sa stručnim izvođačima izvršila je uklanjanje asfalta, ograde, rubnjaka te obavila uklanjanje oštećenog betona i hrđe postupkom hidrodemoliranja. Nakon provedene zaštite, zamijenjena je prije navedena infrastruktura u samome mostu, postavljeni su nova metalna ograda i na kraju asfaltni sloj čime je mostu znatno produžen vijek trajanja.

Zaključak

Prometna povezanost je kroz prošlost za čovjeka imala neprocjenjivu važnost, a pogotovo u izoliranom ličkom kraju gdje je svaki oblik modernizacije cestovnih pravaca bio dobrodošao. Jedan od njih bio je i gradnja mostova, pa je godine 1853. preko rijeke Like kod Budaka, podignut dotad najveći lički most nazvan Budački most. Osim dojmljivom veličinom ovaj kameni most je i u estetskom smislu zračio ljepotom jer se savršeno uklopio u grandiozni krajolik tog dijela rijeke Like. Ovim radom se kronološki prikazala gradnja svih mostova na ovoj lokaciji kroz prošlost, a poseban osvrt usmjeren je na kameni most. Zahvaljujući dostupnoj literaturi, terenskom proučavanju te istraženju arhivskoj građi, zaključeno je da je, osim Kaluđerovačkog, Franjo Kappner graditelj i Budačkog mosta. Dosad pretpostavljena datacija mosta čvrsto je potvrđena terenskim istraživanjima i pronađenom uklesanom godinom na temeljima mosta. Ovim saznanjima, upotpunjenim po prvi put objavljenim fotografijama mosta prof. Ivana Rubčića, kao i prije navedenim tehničkim opisima i nacrtima Josipa Chvále ostvaren je znatan doprinos poznavanju baštine mostogradnje u Lici.

Zahvala

Zbog posljedica potresa, posljednje dvije godine nerijetko je otežan pristup arhivskoj građi zagrebačkih arhiva i muzeja, pa stoga svaka pomoć ima znatno veći značaj nego u „normalnim“ vremenima. Vezano za to, posebno se zahvaljujem iznimno susretljivim i ljubaznim osobama, dr. sc. Antoniji Došen iz Muzeja za umjetnost i obrt, mr. sc. Ani Antolković iz Instituta za etnologiju i folkloristiku te dipl. povj. Aniti Zlomisljić, ravnateljici i muzejskoj savjetnici Elizabeti Serdar iz Hrvatskog školskog muzeja, na pruženim informacijama i dostavljenim materijalima.

Izvori

- Digitalni repozitorij Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Fond: Fototeka i dijateka.
- Državni arhiv u Zagrebu
- Hrvatski državni arhiv
- Hrvatski školski muzej – Zbirka fotografija prof. Ivana Rubčića
- *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku* (Gospić, 1895. – 1911.)
- *Ilirske narodne novine* 1836. – 1843.
- *Ličanin: časopis za pučku prosvjetu, gospodarstvo i zabavu* (Gospić, 1886. – 1897.)
- *Lička sloga: novine za gospodarstvo i prosvjetu* (Zagreb, 1934. – 1941.)
- *Ličke novine: organ socijalističkog saveza radnog naroda kotara Gospić, Otočac, Gračac, Titova Korenica i Donji Lapac* (Gospić, 1953. – 1976.)
- *List mesečni Horvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva* (Zagreb, 1842. – 1849.)
- *Narodne novine* (Zagreb, 1843. –)
- *Narodne novine* (Zagreb, 1849. –)
- *Večernji list*
- *Zbornik sa simpozija 11th IABSE Congress* 1980.

Literatura

- BACH, FRANZ. 2010. *Povijest otočke pukovnije*. Hrvatski institut za povijest, Katedra čakavskog sabora pokrajine Gacke, Zagreb-Otočac.
- BORIĆ-FUNDURULJA, SELMA. 1993. *Peti most. Lika – hrvatska dika (Lički kalendar za 1994. godinu)*. Zagreb.
- *Ceste i mostovi u Hrvatskoj 1945-1985*. 1985. Zagreb.
- CHVÁLA, JOSIP. 1892. Mostovi u županiji ličko-krbavskoj. *Viesti društva inženira i arhitekta*. (Svezak V., god. XIII). Zagreb.
- ČULJAT, MARKO. 1999. *Lika priča ljepotom*. Gospić.
- ERZHERZOG, RUDOLF. 1902. *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Wien.
- DOBRONIĆ, LELJA. 1971. *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegovog doba*. Zagreb.
- DUBRAVICA, BRANKO. 2013. Gospić u socijalističkom razdoblju. // *Gospić: grad, ljudi, identitet* / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić. 215-230.
- FRAS, FRANJO JULIJE. 1835. *Topografija karlovačke Vojne krajine*. (pretisak Gospić, 1988.)
- *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939. – 1940*. Zagreb.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2002. *Gospić u Vojnoj krajini*. Zagreb.
- HORVAT, RUDOLF. 1941. *Lika i Krbava I*. Zagreb.

- KLAIĆ, VJEKOSLAV. 1974. *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*. Zagreb
- KLEUT, PETAR. 1970. *35. lička divizija*. Vojnoizdavački zavod, Beograd.
- KOVAČIĆ, DRAGO. 2013. *Drugi svjetski rat na području Gospića. // Gospić: grad, ljudi, identitet / Holjevac Željko (ur.)*. Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić. 199-214.
- *Leksikon Ličana*, 2017., ur. Ivica Mataija. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- MATAIJA, IVICA. 2014. Gospićka hodonimija. *Folia onomastica Croatica* No. 23.
- RADIĆ, JURE. 2002. *Mostovi. Dom i svijet*, Zagreb.
- RADIĆ, JURE. 2003. *Pontifex maximus. Dom i svijet*, Građevinski fakultet, Jadring. Zagreb
- SCHUTZ, FRIEDRICH WILHELM; SCHULZ, CARL GUSTAV. 1827. *Geschichte der Kriege in Europa seit dem Jahre 1792 (Folgen der Staatsveränderung in Frankreich unter König Ludwig XVI)*. Leipzig.
- ŠEKARIĆ, BOGDAN. 2019. *Fotografije dr. Radivoja Simonovića, knjiga druga – Velebit*. Novi Sad.
- ŠTEFANEC, NATAŠA. 2011. *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb.
- TONKOVIĆ, KRUNO. 1953. *Posljednja godina inženjera Frkovića. Građevinar*. Zagreb.
- VALENTIĆ, MIRKO. 1978. *Vojna krajina u austrijskoj politici 1848. – 1860. Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 10 No. 2, Zagreb.
- *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*. Tom V, knjiga 16.

Mrežni izvori

- URL 1. <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-karlovac/?layers=146&bbox=1710376.9205547362%2C5554446.190293492%2C1717633.6609275602%2C5557092.822397866> (pristup 1. 11. 2021.)
- URL 2. <https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1712203.8174887626%2C5555457.603811493%2C1715240.9950345312%2C5556274.524551291> (pristup 30. 10. 2021.)
- URL 3. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=9649> Hrvatski biografski leksikon – mrežno izdanje (pristup 21. 11. 2021.)
- URL 4. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6423> Hrvatski biografski leksikon – mrežno izdanje (pristup 3. 11. 2021.)
- URL 5. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3542> Hrvatski biografski leksikon – mrežno izdanje (pristup 3. 3. 2023.)
- URL 6. TONKOVIĆ, KRUNOSLAV. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 26. 6. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61754>

The history of the building of the Budak bridge

Abstract

Over the centuries, the bridging of the Lika River at the mentioned location proved to be indispensable for the resident population, and the greatest challenge for the builders. In order to provide answers to these claims, the following text chronologically presents the actions and events closely related to the mentioned bridge from the middle of the 18th century to the present day, with special reference to its irreplaceable traffic significance for Gospić and its surroundings. Due to its location in the administrative area of the village of Budak, among the local population it is consistently referred to as the adjective “Budački”, and throughout history, together with the bridges of Ribnik, Bilaj, Kaluđerovac and Kosinjski, it has been the key crossing point of the largest Lika river. The first knowledge about the bridge at this location is related to graphic sources – military maps of the time, and from the second half of the 19th century, more detailed studies are possible thanks to preserved written and pictorial materials, and project documentation also. The importance of the bridge is to the greatest extent that it was located on the most important road for the Gospić area, which connected Gospić in direction of north and in direction of the border area with Bosnia near Petrovo Selo. Bosnian merchants from the Bihać valley used the bridge to deliver essential food, mainly cereals and corn, and saved the people of Lika from starvation. The people of Gospić knew all this very well and simply could not afford a traffic interruption, so in the middle of the 19th century they built a high-quality and solid stone bridge, which served them reliably for more than eighty years. That the bridge had a quality foundation is also evidenced by the load-bearing elements – foundations, which have been preserved in their original form to the present day and were the main support of every bridge built later.

Key words: Budak, Kappner, Lika, bridge, bridge builder

Sanja Vrcić-Mataija

Odjel za nastavničke studije u Gospiću

Sveučilište u Zadru

HR – 53 000 Gospić

smataija@unizd.hr

Izvorni znanstveni članak

(primljeno: 11. 8. 2022.)

UDK 821.163.42.09 Rupčić, G.

POETIKA ZAVIČAJA GRGE RUPČIĆA

Sažetak

U radu se uspostavlja zavičajna poetika jednog od najpoznatijih suvremenih gospićkih pjesnika – Grge Rupčića. Uz biografski i autobiografski kontekst ličkog – rastočkog prostora, životu i djelu Grge Rupčića pristupa se pregledno i analitički, uzimajući u obzir raznolikost autorova književnog (pjesničkog i proznog) te publicističkog opusa. Stilistička analiza Rupčićeve poezije, obilježene emocionalnim i refleksivnim lirskim senzibilitetom, u znaku je prosvjetnog poziva, zavičajnog krajolika i ljudi. Autorov prozni književno-publicistički opus, u kojemu progovara o ličkoj društvenoj i kulturnoj zbilji, kroničarskog je karaktera te satirično-humoristične intonacije. Književno-kritičarski autorov rad usmjeren je književnicima zavičajne provenijencije. Poetski, pjesnički i prozni, esejistički i književnokritički, kao i kroničarski opus Grge Rupčića u znaku je kulturnog, povijesnog, prosvjetnog i književnog imaginarija zavičajnog prostora, a njegova topoanaliza, u znaku poetiziranja zavičaja. Zavičajni kulturirani lirski subjekt, istovjetan autorskom, obilježenom nostalgijom, uspomenama i sjećanjima, u cjelovitom je svom bogatom opusu upisao u voljeni prostor ljudsku vrijednost pretajući njegovu stvarnosnu u poetsko-mitsku dimenziju, ostavljajući neizbrisiv trag u književnom i kulturnom životu Like i Gospića.

Ključne riječi: Grga Rupčić, poezija, poetika zavičaja, Lika

Zavičaj i prosvjetni poziv – Rupčićev biografski imaginarij

„Tu se odvijalo moje djetinjstvo. Tu su njive i oranice, gajevi hrastova i breza i nekoliko žuborećih potoka. Jedan je nedaleko od rodne mi kuće. Izvire iz živopisne pećine i hita, uz sam rub Jaginjice, do zaseoka Obljajca, spaja se s nekoliko drugih manjih potočića do uvira u samu Otešicu. Premošćivali su ih `prilazi` (nekoliko krupnijih kamena) `stine` (kamenje i daske na njima). Na početku potoka kočoperio se (i danas postoji) mlin. Ovjekovječio ga je svojom slikarskom paletom ugledni slikar Luka Rupčić, rođen u neposrednoj blizini. Podsjećam, Rupčići su starinom podrijetlom od uskoka.“

(Rupčić 2005: 257)

Iznikao na rastočkim obroncima Velebita, uronjen u bogatstvo slojevitosti zavičajne sredine, kao izniman baštinik svekolike semantičke polifonije rodnoga kraja, Grga Rupčić (1932. – 2008.), gospički pjesnik, esejist, kritičar i besprijekoran kroničar ličkog kulturnog života, izgradio je prepoznatljiv autorski identitet zaljubljenika u krajolik, ali i ličkog čovjeka, velikog u svojoj običnosti, posebnog u svakodnevicu obilježenoj surovim, bremenitim, životu nesklonim okolnostima. Život i djelo Grge Rupčića na specifičan je način obilježio živote brojnih generacija gospičkih srednjoškolaca, ali i živote mnogih Gospićana koji su se desetljećima nadahnjivali napisanom i izgovorenom riječju čovjeka blage naravi, iznimnog senzibiliteta i pjesničkoga talenta. Uz biografski i autobiografski kontekst ličkog – rastočkog prostora, o čemu svjedoče osobni i zapisi njegovih suvremenika, književni je (pjesnički i prozni) i publicistički opus Grge Rupčića potrebno kontekstualizirati u obzor poetike zavičaja s ciljem utvrđivanja njegova mjesta u regionalnom ličkom književnom modelu, a potom i u okvirima nacionalne književne poetike. O književnom se djelu Grge Rupčića uglavnom pisalo u okvirima priređivačkog opsega poslova (Rosandić 1996., 1996., 2008.; Bežen 2002.; Karakaš 2005., 2008.), u *Ličkom leksikonu* mu je zasluženom posvećena jedna natuknica (Karakas 2017), dio je *Ličke revije* (br. 8., 2009.), časopisa ogranka Matice hrvatske iz Gospića, posvećen njegovu životu i djelu, Bežen (2013) mu je, u pregledu pjesnika koji su pisali o Gospiću, posvetio poglavlje smatrajući ga najplodnijim pjesnikom Gospića, a u povodu njegove devedesete obljetnice rođenja (2022.) Državni arhiv u Gospiću posvetio mu je izložbu *U ozračju Velebita* (Mataija 2022) s pratećim katalogom i prigodnim tekstom (*Grga Rupčić – svome zavičaju*, Vrcić-Mataija i Mataija 2022). O Rupčićevu djetinjstvu, obilježenom teškim socio-ekonomskim okolnostima odrastanja u ambijentu siromašnoga ličkoga sela, svjedoče njegovi autobiografski

zapisi, ali i dio pjesničkog opusa, poetiziranog zavičaja, djetinjstva i mladenaštva, pri čemu su zavičajni pejzaž, arhitektura i kulturološke odrednice Rastoke i Gospića upletene u stvaralački imaginarij pjesnika čija je poetika određena uspomnama i kulturom sjećanja.

Školovanje Grge Rupčića, rođenog u brojnoj, siromašnoj seoskoj obitelji s devetero djece, započelo je u osnovnoj školi rodne Rastoke (1940. – 1944.). Rani gubitak majke dodatno je otežao njegovo odrastanje i obrazovanje za koje je otac smatrao da se, zbog financijskih razloga, trebalo nastaviti u pravcu vojne ili svećeničke karijere. Ipak, pohađanje gospićke gimnazije bilo mu je omogućeno uz smještaj u đački dom.

„Volio sam školu i učenje, ali je siromaštvo zadavalo okvire: ili pop ili učitelj. Ni jedno ni drugo nije se moglo ostvariti bez internata ili sjemeništa... Netko od onih koji su prije stigli odveo me kod ekonoma. Zadužen sam za slamaricu, plahtu, jastuk i još neke sitnice... Ustajanje na znak zvona u šest sati. Iz kreveta ravno u obližnji park Kolakovac na jutarnju gimnastiku... Poslije doručka zajednički odlazak u školu. Još je bila u funkciji zgrada Stare gimnazije... Jelovnik nije bio baš za prste lizati, ali se moglo preživjeti. Imali smo skalu najdražih i najomraženijih jela. Najdraži ručak bio je gulaš iz konzerve, a najomraženiji Unrin grašak, koji se uopće nije mogao skuhati i falična sarma, tj. kupus i riža te rijetki komadić slanine.“ (Rupčić 2005: 259-260).

Za vrijeme gimnazijskih dana, sudjelujući u radnim akcijama, teško se razbolio od tuberkuloze nakon čega je započelo njegovo dugotrajno liječenje u gospićkoj bolnici i mnogim lječilištima (Novi Marof, Brestovac, Crikvenica i dr.) što se odrazilo na daljnje obrazovanje i školski uspjeh.¹ Književnošću se počeo baviti u srednjoj školi, pri čemu je značajan utjecaj na njega imao profesor i književnik

1 „Moje srednjoškolsko obrazovanje obilježavaju dva bitna momenta. Prvi se tiče godine 1949. U domu su nam planirali ljetni raspust uz pomoć liječničke komisije. Ja sam, zbog proširenih hilusa, predviđen za planine, ali me uprava doma preusmjerila na izgradnju autoputa. Vratio sam se s otvorenim procesom na plućima. Umjesto u 4. razred gimnazije, završio sam u TBC baraci, u dvorištu Opće bolnice Gospić. Taj sam razred na kraju privatno polagao. Višegodišnje liječenje u Novom Marofu i na Brestovcu obilježilo mi je život.“ (RUPČIĆ 2002: 55) O težini pjesnikova života, pritisnutog siromaštvom i bolešću svjedoči i zapis: „Učenik boluje od tuberkuloze, nema majke, liječi se po državnim bolnicama i svakih 14 dana dobije pneumotoraks.“ (HRDAGS-117. Gimnazija Nikola Tesla, Gospić, Glavna knjiga 1952. – 1953., br. 34; 1953. – 1954., br. 35.). Nastavnički ga je zbor zbog toga oslobodio od obveze tjelesnoga vježbanja i praktičnoga rada predvojničke obuke. Tijekom osmoga razreda gimnazije razrednica Szegovary je zabilježila da je „Učenik bolestan na plućima, pa mu se to odražava i u radu. Vrlo je pristojan, ozbiljan, marljiv, djeluje pozitivno u razredu. Pjesnik je i književnik.“ (Isto.) Sedmi i osmi razred gimnazije Grga Rupčić završio je s dobrim uspjehom.

Ante Jakšić, koji je 1952. pokrenuo list *Polet* u kojemu je i Grga Rupčić objavljivaao svoje pjesme.²

Visokoškolsku naobrazbu stekao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je diplomirao 1959. godine jugoslavistiku i ruski jezik nakon čega je uslijedila njegova prosvjetna karijera koju je započeo i završio u gospičkoj gimnaziji 1998. godine odlaskom u mirovinu. U međuvremenu se okušao i na drugim prosvjetnim, ali i upravljačkim radnim mjestima (Pedagoška akademija u Gospiću od 1969. do 1971.; Tehnički školski centar u Zadru 1972., mjesto direktora škole, Škola učenika u privredi/ Srednjoškolski centar Nikola Tesla). Kao što navodi u svom autobiografskom zapisu (2005), stručni aktiv profesora hrvatskoga jezika u gospičkoj gimnaziji činili su tada poznati intelektualci: Manja Kovačević, Julije i Zlata Derossi, Marica Rukavina, koji su promovirali kulturni život grada redovitim izvannastavnim aktivnostima i ugošćavanjima poznatih znanstvenika i književnika: Dragutina Tadijanovića, Pere Budaka, Zlatka Tomičića, Josipa Barkovića i Dragutina Rosandića.³

Osim u gospičkom *Poletu*, surađivao je svojim književnim, ali i prilozima iz kulturnog života Like, u brojnim novinama i časopisima lokalnog i nacionalnog

- 2 „Drugi bitan moment je dolazak u gimnaziju profesora hrvatskog jezika i književnika Ante Jakšića. U njegovo vrijeme (1952.) pokrenut je list 'Polet'. To se vremenski podudara s pojavom republičkog 'Poleta' i 'Krugova'“ (RUPČIĆ 2002: 55). List *Polet*, u podnaslovu nazvan časopisom za književnost, kulturu i školska pitanja, pokrenut je na inicijativu Nastavničkog zbora gimnazije Nikola Tesla u Gospiću, u šk. god. 1952./53., na prijedlog tadašnjeg ravnatelja Stipe Josipovića. U prvom broju lista navedeno je obrazloženje vezano uz njegovo pokretanje, ideološki kontekstualizirano u poslijeratno vrijeme: „Imajući u vidu, da je omladina zalag sretnije narodne budućnosti, i da iz njenih redova izlaze budući rukovodioci, koji će uložiti sve svoje snage za izgradnju novoga i socijalističkog čovjeka, Nastavnički zbor je uvjeren, da se toj omladini mora pružiti prilika, da razvije sve svoje pozitivne sposobnosti i da već sada, u srednjoškolskim klupama, iznosi svoje plemenite misli, doživljuje i nastojanja.“ (*Polet*, br. 1., 1953: 2). Uređivanje lista pedesetih godina preuzeli su profesori Drago Bišćan, Julije Derossi i Ante Jakšić, koji se, između ostalog, bavio i prevodjenjem francuske poezije te njenom objavom u listu. Šezdesetih godina uređivanje lista, čiji su izdavači tada bili gimnazija Nikola Tesla i učiteljska škola Branko Ognjenović, preuzima Julije Derossi, uz povremenu suuredničku pomoć Zlate Derossi i Grga Rupčića, da bi uređivanje gimnazijskog lista sedamdesetih godina preuzeo Ranko Šimić, koji je za studentskih dana skrbio o popularizaciji *Poleta* među zagrebačkim studentima.
- 3 Gospičku gimnaziju kao žarište niza kulturnih inicijativa, u kojima je intenzivno sudjelovao i Grga Rupčić, navodi i Bežen (2013), smatrajući je značajnom i na nacionalnoj razini: „Među ustanove s tom ulogom svakako treba ubrojiti gospičku Gimnaziju u kojoj je tijekom njezine duge povijesti radio znatan broj uglednih profesora, značajnih i na nacionalnoj razini, i koja je izdavala nekoliko srednjoškolskih časopisa u kojima su objavljivani književni uradci učenika i profesora.“ (BEŽEN 2013: 482).

karaktera: *Ličkim novinama* (1953.), *Pioniru* (1953.), *Novinama mladih* (1951. – 1954.), *Ličkom vjesniku* (1983.), *Školskim novinama* (1982. – 2007.), *Vjesniku* (1988. – 2000.), *Pogledima i iskustvima* (1963.), *Dostignućima* (1965.), *Ličkom kalendaru* (ur. M. Čuljat) 1996., *Novom listu* (1992. – 2002.), *Večernjem listu* (1996. – 2003.), *Maruliću* (1982. – 2007.), *Dodirima* (1988. – 90.), *Vili Velebita* (1992. – 1999., 2001., 2007.), *Uspovima* (1993. – 2007.), *Hrvatskom slovu* (1995.) i *Ličkoj reviji* (2001. – 2006.). Želeći afirmirati mlade ličke pjesnike, sudjelovao je u pokretanju i uređivanju časopisa *Dodiri*, 1988. Uredio je i zbirke pjesama nekoliko gospićkih pjesnika: *Nevičnost iskonu* Nevena Čačića, 1991., *Srce u zalag dajem* Marije Bašić-Uremović, 1996., *Ljubav Saturna* Ivana Uremovića, 1996., *Povratak moru* Ivana Svetića, 1996., *Kad nas otme vrijeme* Miroslava Zdunića, 2001. te *Lika iza palaska* Mirka Sankovića, 2005.

Za rad u prosvjeti nagrađen je državnom nagradom Ivan Filipović 1990. i 1999. godine. U Društvo hrvatskih književnika primljen je godine 1999. Zastupljen je u antologijama i zbornicima poezije: *Nad zgarištima zvijezde* (1993.), *Svjetlo domovine* (1996.) i *Sto pjesama deset gospićkih pjesnika* (1998.).

Kao ugledni gospićki gimnazijski profesor, Grga Rupčić poznat je prije svega po svom posebnom odnosu prema učenicima, nastavi i prosvjetnom pozivu. Usmjeren na učenika, svojim nastavnim metodama oplemenjenima poezijom, nastojao je kod njih probuditi ljubav prema književnom tekstu, privoljeti ih pisanoj riječi, potaknuti stvaralačku iskru i probuditi interes za književne svjetove.⁴ Po svom metodičkom habitusu, pripadao je Zagrebačkoj metodičkoj školi, kao što ga je i ugledni metodičar Dragutin Rosandić (2008.) takvim pozicionirao:

„Učiteljska i metodička osobnost Rupčićeva utemeljena je na pedagoškoj i literarno-estetskoj senzibilnosti, znanju struke (metodike, jezikoslovlja, znanosti o književnosti, psihologije) i ljubavi prema pozivu. U stvaralačkom spoju tih odrednica krije se tajna njegova učiteljevanja i metodičkog stvaralaštva. Tajna njegove prisutnosti u duhovnom životu njegovih učenica/učenika“ (Rosandić 2008: 5).

4 O navedenom svjedoči i zapis jednog od Rupčićevih učenika, prof. dr. sc. Ante Bežena: „Bio sam 1961. gimnazijalac u Gospiću, a on tek pristigli mladi profesor hrvatskog jezika. Dvije završne gimnazijske godine bio mi je i razrednikom, a izveo me i na ispit zrelosti (...)Nije, dakle, bio stereotipni predavač književne povijesti, pisaca i književnih epoha, nego je o njima govorio neobično, s puno zanimljivih literariziranih pojedinosti, pretvarajući svoja predavanja u male intelektualno-estetske eseje. Blage naravi, često s mudrom pozom karakterističnom po uzlaznoj intonaciji pitajućeg glasa i kažiprstom uz bradu, volio je intelektualizirati s boljim učenicima...“ (BEŽEN 2002: 56).

Rupčićeva poezija – literarizirano zrcalo zavičaja

...*Rijeka mi podstiče*
San o moru,
Ulice mame na samotne šetnje
I obećavaju
Daleka putovanja...

(Grga Rupčić)

Stvaralaštvo Grge Rupčića, raznoliko po svom izričaju, jedinstveno po uronjenosti u lički zavičajni prostor, obuhvaća nekoliko raznolikih književnih i publicističkih aspekata. U prvom redu pjesnik, okušao se i u proznom stvaralaštvu kratkim humoristično-satiričkim oblicima, zapisima, crticama, bilješkama o svojim suvremenicima, ali i u kroničarskom te kritičarskom izrazu. Od niza pjesnika koji su rodom iz Gospića i kojima je Gospić književna inspiracija, upravo se Grga Rupčić ističe, kao što navodi Bežen (2013), kao najplodniji pjesnik svoga grada i Like, njihov pjesnički slikar i kroničar. Poezija Grge Rupčića, obilježena emocionalnim i refleksivnim lirskim senzibilitetom, u znaku je prosvjetnog poziva, zavičajnog krajolika i ljudi. U prvoj pjesničkoj zbirci *Zvijezde na krovu* (1986.), sastavljenoj od četrdesetak pjesama, otkriva se „kao liričar suptilnog odnosa prema prirodi i humanog pristupa ljudskoj egzistenciji“ (Karaš 2017: 259). I u zbirci *Tesli i Zavičaju* (1986.), srastao sa zavičajnim krajolikom, ljudima i poviješću, potvrđuje svoj identitet zavičajnog pjesnika – učitelja. U potpunosti uronjen u zavičajni prostor, u kojemu je navikao živjeti, čije je običaje usvojio i koji su postali dio njegovih navika i ponašanja (Bežen 2005), Grga Rupčić svoj poetski opus, markiran autobiografskim diskursom, smješta u širi semantički kontekst. Prosvjetni semantički sloj pjesama (Đački sonet, Školski hodnici, Od kolijevke pa do groba, Pred novim učenicima, Odlazak maturanata, Pred starom gimnazijom, Blistaju đačke oči), u znaku autobiografizma, jezikom bogate metaforike, razotkriva Grgu Rupčića kao učitelja – humanistu koji, svjedočeći radosti i boli učeničkih uspjeha i padova, razrađuje meditativnu svijest o prolaznosti svega. Izniknula na istinskom doživljaju zrelog lirskog subjekta, poezija Grge Rupčića nasljeđuje tradicionalističke, stilske, jezične i poetsko-formativne kategorije koje se ogledaju ne samo u izrazitom subjektivizmu i idejno-tematskom aspektu nego i u zahtjevnoj formi soneta.

Đački sonet

Na moju kosu mrazovi padaju
 U duši sve češći sumorni snovi
 Al` kad mi pogled njihove sretne
 U srcu nikne polet novi.

Iz dana u dan krijepim biće
 Crpeći snagu iz njihovih želja
 Za otkrivene svjetove nove
 Vraća mi se pregršt veselja.

Dijelimo bratski sve što imamo
 More ljubavi, znanje i sreću...
 No, svejedno zaboravit neću

Istinu što je i stara i nova:
 Oni sve brže zvijezdama kroče,
 Meni su zvijezde sve bliže krova.

Nadahnuta životom školske svakodnevice, omeđena đačkim i učiteljskim tematsko-motivskim svijetom, „učiteljska poezija“ Grge Rupčića, oblikovana jezičnim standardom, sugerira stapanje autorskog s tekstualnim identitetom lirskog subjekta:

“...Slute mali mudraci
 tajnu gonetanja znakova
 utkanih u mojim borama“

(Pred novim učenicima)

U poeziji Grge Rupčića zrcali se svijet u malom, sveden na životom ovjereni prostor Like, Gospića, škole – zavičaja.

Školski hodnici

Školski su hodnici
 Slijepe ulice
 Malog provincijskog grada
 U vrijeme nastave:
 Netko prođe, protrči
 Ili se prikrada...

Za vrijeme odmora
 One su najprometnije avenije
 Svjetskih metropola:
 Komešanje, vika, žamor...arza i teza:
 Ritam!
 Zna ga samo škola.

Upravo je zavičaj podcrtan kao poetska kategorija – *zavičajnik* u stvaralaštvu Grga Rupčića. „Prepoznamo ga i kao pjesnika zavičajnoga (ličkoga) krajolika, pjesnika gospićkih veduta, ugođaja u gospićkom ambijentu, pjesnika ličke vegetacije (cvijeća i raslinstva), ličkih voda i livada, `vrištine` i njezinih ljubičastih, paučinstih prelijeva, ponajviše kao pjesnika Velebita, njegovih proplanaka, njegovih ugođaja i njegova svjedočanstva povijesnog trajanja.“ (Rosandić 1996: 75). Prisutnost ličkog prototeksta, zanimljivo je, manifestira se, kroz slike pejzaža, ljudi, predmetnog svijeta, ličke flore i faune te kulturnog i povijesnog imaginarija, ali ne i kroz zavičajni jezični idiom. Nostalgично usmjeren na intimnu uspostavu ravnoteže između sadašnjosti i prošlosti, duboko osviješten o bespovratno nestalim vremenima, ljudima i običajima, o bešćutnosti svijeta u kojemu živimo, kao zagovornik kulture sjećanja, Grga Rupčić u poeziju pretače svoje uspomene, zavičajno i tradicijski kontekstualizirane u obzor rodne mu Rastoke, Gospića, Like. Tragom Tadijanovićeve zavičajne poetike, u kojoj Rastušje baštini slojevitost mitskog poimanja vlastitih korijena, Grga Rupčić, duboko svjestan izvjesnosti napuštanja zavičajnog prostora, poetski snatreći oblikuje sliku rodnoga sela⁵, u autobiografskom i poetskom diskursu. „U mom slučaju to je pitomo seoce Rastoka, nedaleko od Smiljana. Prostire se ispod krajnjih obronaka Velebita, živopisnih imena: Vekavac, Rajčevica, Velika i Mala Karaušovica, Jaginjica, Kosa, Crni Vrh... Taj niz završava negdje daleko u Pazarištima.“ (Rupčić, 2002: 54).

Rastoka

Kad nižem korake rastočkim livadama
Tamo gdje Otešica snatri u rakitama
O tome gdje nestaše brojni bentovi,
Topilišta konoplje, kupališta dječurlije,
Razgrćem guste slojeve vremena.

U svakom od njih kao u pretincu
Susrećem srodnike po krvi i mucu
I rastužen pitam se:
Hoće li onda kad više ne budem

5 Određujući osobni odnos prema Tadijanovićevoj poeziji, Grga Rupčić je zapisao: „Šume snivaju, Dugo u noć, u zimsku gluhu noć, Visoka žuta žita, Jutarnja zvijezda pozlaćen orah... razlile mojim bićem i postale nerazdvojni dio moga duhovnog obzorja. Bile su te pjesme, otad pa nadalje, glazba i riječi za snošljivije obnašanje vlastite egzistencije na prostoru omeđenom Kapelama i Velebitom. Jer, ovdje su izvjesni samo odlasci, a konstantno siromaštvo i gašenje ognjišta. I moja Rastoka (gle sličnosti s Rastušjem)“ (RUPČIĆ 1998: 5).

Neki od srodnika po krvi i mucu
 Nizati korake ovim livadama
 I oživjeti me u svom sjećanju,
 Kao što ja činim godinama
 Kraj snuždene Otešice
 Zbog sve rjeđih naših dolazaka...

Zavičajni prostor, prisutan kroz ruralno-urbane topose Rastoke, Smiljana, Krčmara, Bogdanića, Vaganca, Velebita, Novčice, Gospića, prepleten s ljudima i događajima, intimnim i javnim diskursom, pružaju mu priliku slojevitog odnosa prema kraju, prirodi i kulturi, povijesti i suvremenosti. Pribjegavanjem prošlosti, evociranjem uspomena na obitelj: brata, ujaka, oca, razotkriva nostalgičan ton emocionalno ekspresivnog zavičajnog subjekta potvrđujući približavanje lirskog i autorskog glasa. Ulazak pjesme *Breze moga oca* i *Presuda* u školske čitanke⁶ ovjerio je dodatnu estetsku vrijednost poezije Grge Rupčića.

Breze moga oca

Oče moj, breze
 Što si ih posadio
 U dnu naše njive
 Eno stasale
 Kao djevojke za udaju.

Bijele im se vjenčanice
 Poput ivanjskih noći
 Prepunih mjesečine.
 Prozračne im krošnje istkane
 Od mojih i tvojih najljepših snova.
 Oče moj,
 One me ljepotom mame
 I ja ne mogu odoljeti
 Da ih ne zagrlim
 Za tebe
 I za sebe.

6 U čitankama različitih autora uočljiv je „regionalni pristup određen autorovim osjećajem zavičajnosti“ (Grahovac-Pražić i Vrcić-Mataija, 2012: 13.) Pjesma *Breze mog oca* uvrštena je u čitanku za peti razred (Bežen-Jambrec, *Hrvatska čitanka za peti razred osnovne škole*, Zagreb, Ljevak), a pjesma *Presuda* u čitanku za sedmi razred (Bežen-Karakaš, *Hrvatska čitanka 7*, Zagreb, Školska knjiga) „Tako hrvatska djeca pjesničku istinu o Domovinskom ratu, ali i dubinu poezije (pojam intimne lirike) danas uče i iz Grginih pjesama.“ (BEŽEN 2002: 56).

U preplitanju ruralno-zavičajnih motiva s obiteljskima, autor prilazi smrti kao vječitom smiraju i nadi u nadrastranje ljudske prolaznosti; u njoj je sublimirana snaga pjesnikove riječi, nemoćna pred odlascima najdražih, ali i snažna u izricanju boli:

...Rupčića soj iz Huma stiže
Kroz vjekova patnje i muke
Otac naš Martin i majka Luja
Svoje ti pružiše ruke.

Zvijezde ću zdušno ko dosad gledat
Te oči naših pređa
I Ti od sada pripadaš tamo,
Izvan zemaljskih međa!

(Izvan zemaljskih međa, povodom bratove smrti)

U zavičajni ciklus pjesama, prepleten s obiteljskim, pejzažnim i povijesnim semantičko-idejnim slojevima, utkano je i nekoliko autorovih pjesama posvećenih zavičajnom geniju svjetske slave – Nikoli Tesli, koje se vezuju uz početke njegova pjesničkog izričaja.⁷ „Pjesnik je privučen i opčinjen Teslinim pronalascima, možda još više i zato, što se genijalni Tesla rodio tu, neposredno uz Rupčićeve Rastoke te je razumljivo da je bio inspiriran i impresioniran Teslinim životom.“ (Basić-Uremović 2009: 52).

...Banu li u čudesnu noć
(kroz majčinu utrobu)
S neke druge planete,
I s krikom radosti il` bola
(to nikada nećemo znati)
Pozdravi ovaj svijet.

Tek očima prepunim krijesnica
I sjaja srpanjskih zvijezda
(možda i mjesečine)
Ustima punim bjeline
Mlijeka materinskog

7 Godine 1956., u povodu 100. obljetnice Teslina rođenja, Grga Rupčić bio je nagrađen republičkom nagradom za pjesme o Tesli. *Tko je mogao reći Tesli da je Tesla/aureol da će resiti mu glavu/ tko je mogao reći djetetu da jednom/vjekovi će znati njegovu slavu...* navedene stihove znali su napamet "...manje-više svi gospićki srednjoškolci, jer su bili ispisani u obliku plakata na fizikalnom kabinetu" (RUPČIĆ, 2005: 261).

Navijesti dugo putovanje
 Kroz svjetlost
 Po svjetlost
 U još svjetliji svijet...

(Lirske varijacije uz godišnjicu rođenja Nikole Tesle)

Vraćajući se smiljanskom geniju i naknadno, u poznim godinama svoga života, Grga Rupčić je Nikoli Tesli posvetio biografsku studiju interdisciplinarnog karaktera *Nikola Tesla, nenadmašni vizionar iz Smiljana* (2006) u kojoj je javnosti predstavio manje poznate podatke iz Teslina života, sabrane iz pozicije dionika zavičajne baštine i referentnih mikrotoposa utkanih u znanstvenikovu biografiju, ne odustajući od svoje poetske vokacije.

„Ovaj publicistički rad poduprt temeljnim istraživanjem i proučavanjem vrlo obilnoga materijala o najvećem znanstveniku dvadesetoga stoljeća, kojega je iznjedrila hrvatska zemlja, sadrži znanstvenu potku neophodnu za sva ozbiljna djela. Dopunjen je i opsežnom biografijom. Istodobno, to je književno ostvarenje nastalo kao rezultat umjetnikova pristupa publicističkoj građi, u kojoj svaki podatak i činjenica u svom jezičnom izričaju dobivaju i književnu, poetsku notu. Dosljedno tome, obogaćen je i s desetak Rupčićevih pjesama, vrsnih lirskih ostvarenja, u kojima je stvaralački poetski poticaj bio i Tesla i njegov zavičaj.“ (Welle 2006: 11).

Osim ruralnih motiva, poezija Grge Rupčića obilježena je urbanim gospićkim mikrotoposima (ulice, trgovi, spomenici, rijeka, zgrade...). Imaginacije grada, ambivalentno postavljene na razmeđu dionika njegove ljepote, ali i grada koji sugerira želju za putovanjima, u pjesniku bude aluzije na prošlost i mladost, prolaznost i vječnost.

Duge ulice moga grada

Moj mali grad
 Ima rijeku
 I duge, duge ulice.

Rijeka mi podstiće
 San o moru,
 Ulice mame na samotne šetnje
 I obećavaju
 Daleka putovanja...

Poetika sjećanja, prolaznosti, romantičarska melankolija lirskog subjekta nad stvarnošću, refleksivnost i samorefleksivnost podjednako je intenzivno ugrađena

i u ruralni kao i u urbani Rupčićev pjesnički opus. „Dok je Otešica vraćanje vlastitim izvorištima, Novčica je vječnost; veza prošlosti i budućnosti; razmišljanje o bitku i razlogu egzistiranja.“ (Karakas 2008: 28).

Novčica

...Teče Novčica ličkom dolinom
Svoj kratki tok

Teče kroz vrijeme
Kroz oluje i bure
Kroz ratove i bune
Kroz mirne i nemirne snove...
Pamti agu Senkovića
Jurlinu Tomljenovića
Omer pašu Latasa

Pamti stare mlinove
Bentove i gazove
I dječaka Nikolu
Pumpu vatrogasnu
Prvu radost otkrivanja...

Pamti noge djevojačke
Prakljače i perala
Trublje platna bijeloga
Što na svadbe mirisahu...

Prilazeći im kao čuvarima vremena, ljudi i događaja, za Grgu Rupčića pojedini gradski gospićki lokaliteti nadrastaju fizikalno vrijeme preuzimajući identitetsku oznaku zavičaja. U tom je smislu svakako znakovita pjesma *Pred starom gimnazijom*, u kojoj je danas smješten učiteljski fakultet (nekadašnja Pedagoška akademija na kojoj je dvije godine i sam predavao Grga Rupčić), baštinik stoljetne tradicije obrazovanja učitelja u Gospiću.

Pred starom gimnazijom

Ovdje svaki kamen priča
Dugu povijest trajanja
Vrijeme davnašnje
Postaje blisko
Opipljivo.
Ovdje je prostor pripitomljen
Po mjeri đaćkih koraka
Pogledi izoštrjeni

Za prodor u svijet
U zagonetno.
Ovdje su mnoge lekcije svladane
Bezbroj ideja rođeno
Znoj proliven
Za buduće dane
Bezбриžne.
Ovdje glasovi imaju
Srebrnu boju mladosti
Čistoću gorskih izvora
I čudesnu moć
Obnavljanja.
Ovdje je Tesla snovao
Svoj pohod velebni
Do dalekih obala
Gdje dan će vječno
Trajati.
Ovdje pred starom gimnazijom
Iznova postajem đak.

U knjizi pjesama *Moć praštanja* (1993.), podijeljenoj na cikluse *Moć praštanja*, *Grumen dobrote*, *U ozračju Velebita* i *Srebrni vjetar mladosti*, donosi se autorov odabir iz ranije objavljenih knjiga, uz osam prevedenih pjesama na talijanski jezik, u prijevodu Flore Dosen (Karaklaš 2017). Ciklus antiratnih pjesama, objedinjen i u pjesničkoj zbirci *Hrvatska jest* (1995., 2006.), nastao za vrijeme Domovinskog rata, iskazuje pjesnikov bunt protiv agresije na Hrvatsku, svjedočeci o ljudskim tragedijama voljenoga grada na Novčici. Zavičajna poetika idile, uspomena, slikovitih krajobraza, prerasta u poetiku okrvavljenog krajolika. Osim do tada prevladavajućih pejzažnih pjesama, u Rupčićevu poetskom opusu sve su češće domoljubne pjesme s temom Domovinskog rata, „u kojima je jasno iskazao svoje hrvatsko rodoljublje te iskrenu bol zbog stradanja Gospića, i njegovih ljudi, a osobito svojih učenika.“ (Bežen 2013: 511).

„Suočen s novom životnom zbiljom, hrvatskom ratnom zbiljom, pjesnik izlazi iz idiličnih, bukoličnih ugođaja ličkoga krajolika, iz prostora intime, napušta taj svijet i ulazi u ozračje surove ratne zbilje koja dokida snove, ruši i gasi ljudske živote, razara domove, gradove i sela. Umjesto ljubavi i dobrote, uspostavlja mržnju i zločin. Umjesto idilična, ljupkog krajolika okrvavljeni krajolik/„krvave brazde“. Umjesto pjesme djevojačke i momačke, „pjesmu granata i topova“. Umjesto sjaja zvijezda, „saj“ požara. Umjesto čovječnosti nečovještvo, bezumlje i zvjerstvo.“ (Rosandić 1996: 75-76).

Kao pjesnik humanist, duboko potresen tragedijom razaranja i stradavanja, u stihovima ratne tematike i rodoljubnog karaktera izrazito osjećajni lirski subjekt iskazuje čin žalovanja i oplakivanja poginulih mladića, branitelja i oskvrnutog grada.⁸ „Iako do tada nije bio preokupiran nacionalnim temama, u vrijeme rata progovorio je svom svojom poetskom snagom o razaranju Gospića, Like i Hrvatske, o svojim poginulim učenicima, 'mladićima u crnom okviru'. Vrisnuo je iz dubine duše protiv ratnog zla, arlaukao u stihovima na rušitelje Lovinca, Čanka, Svetog Roka... bacajući prokletstvo na zle ljude. Progovorio je tada puninom svog pjesničkog bića – kao Ličanin i kao pjesnik humanist.“ (Bežen 2002: 56).

Zapis o Josipu

Pristupi mi dječak imenom Josip
 Očiju krupnih, pogleda topla
 Kao u laneta
 Glas mu poput žubora potoka
 Šuma vrbika ili ptičjeg cvrkuta
 Uglavnom, čakskom izmami osmijeh
 Pokrene ruku na prisan dodir
 Po kosi, po licu...
 „Moj je tata poginuo u gardi...“
 Ubod u srce?!
 Što li bi drugo
 Ono što oćutjeh ispod prsnog luka
 Divlja se borba odvi u meni
 Zauzdah čuvstva kao bijesnog konja...

Intertekstualno parafrazirajući Kranjčevićevu pjesmu *Moj dom*, autor vodi pjesnički dijalog s oprečnim svjetonazorskim vrijednostima koje se isključuju u vremenu negirane ljudskosti. Kao baštinik hrvatske kulturne, posebice književne povijesti, s aluzijama na kanonske tekstove hrvatske književnosti, domoljubno markiranima, ispisuje vlastiti poetski trag u spomen na nevine žrtve, među kojima su mnogi poznati sugrađani, mladići, bivši učenici. U spomen na svoj grad i vje-

8 Promjenu poetike Rupčićeva pjesničkog izričaja iz devedesetih godina prošloga stoljeća detektirala je i Basić-Uremović, obrazlažući je dehumaniziranom stvarnošću: „Dok je on još pred nekoliko godina vjerovao da se među ljudima biljezi trebaju brisati i ograde rušiti, iznenada u devedesetim, zadnjem desetljeću dvomilenijske civilizacije, rat ga je odjednom suočio sa grubom i nepojmljivom stvarnošću. Divljačko i zločinačko raketiranje Gospića od strane njegovih dojučerašnjih sugrađana (...), Rupčića je uvjerilo da ograde među ljudima nikad nisu bile tako visoke i tako neuništive kao tih godina.“ (BASIĆ-UREMOVIĆ 2009: 53).

kovne snove o slobodnoj domovini, ostvarenoj žrtvom najhrabrijih. „Kranjčevićev se san ostvaruje. Ostvaruje ga prvenstveno hrvatska mladež.“ (Rupčić 1996: 3).

Balada o Gospiću

Grade moj!
Jauk i krik sam tvoj
Tvog slomljenoga srca glas
Molitva za spas.

Angelus u Ave Marija
(Svete Blagovijesti znak
Da nas je čuvao Bog)
U crnu utonuše mrak
U košmaran, stravičan san
Na Sudnji dan.

Tko će ti izmjeriti bol
Što porod ga zada svoj
Na krvav se davši pir
I oštar ti zabode nož
U srce, u spokoj, u mir...

Grade moj!
Ja gutat ću tešku bol
Sve dok ne prepoznam znak
Da se iz pepela rađaš
Ko nekad vedar i jak.

Domoljubni idejni sloj zbirke, prepleten s religioznim i povijesnim nacionalnim ideologemima, realiziran je zavičajnim motivima, događajima i ljudima, prožet s nacionalnim junacima, dodatnom snagom potvrđuje autorov nacionalni i zavičajni identitet, o čemu svjedoči i pjesma posvećena Ocu Domovine:

Ovdje vrijeme stoji pored mirnih
voda
Otešice bistre i njenih potoka
Starčevića stablo još se uvijek grana
Mladicama punim životnoga soka...

...još nikada nismo poniknuli
glavom
Ko ni naši stari – Starčevića soj.
Oca Domovine nauk dobro znamo
Što to znači biti na svojemju svoj...

Prozni opus Grge Rupčića – dobronamjerna kritika zavičaja

„Gledam Novčicu. Nabujala je od silni kiša. Nikada bi u ovo vrime bila krcata kupačima, bilo domaćim, bilo sa strane. Radovali bi se litu i zbog dolazaka momaka i cura iz drugi sredina kod svoje rodbine. Po danu bi se nalazili na `Veneciji`, `Monte Karlu`, `Lukama`, u `Dolini ljubavi`. Tu bi se do bisvisti kupali, pričali, igrali picigin, a uvečer šetnja od `Kina do benzina`. Poslije u kino ili kavanu, a moglo se na niki od brojni plesnjaka. A la što se lipo živilo, a ponekad bome i dublje zašlo. Danas edva čekaju da pobignu u Karlobag, Ribaricu, Cesaricu, Lukovo Šugarje...“ (Rupčić 1997: 162-163).

Prozni književni opus Grge Rupčića obuhvaća humoreske objavljene u trima knjigama: *Josina u Domovinskom ratu* (1997.), *Gargaše* (2000.) i *Lički divani – proza u benevrekama* (2005.). U prvoj je knjizi objavljeno 180 humoreski, prethodno objavljivanih kao podlistak u *Novom listu*, svjedočeći razmišljanje običnog malog čovjeka protiv neučinkovite politike svjetskih moćnika da spriječe agresiju na Hrvatsku. I druga zbirka satiričko-humorističkih zapisa *Gargaše*, tematski i stilski bliska Josini, metaforički naslovljena prema domaćoj spravi za pročišćavanja i pročešljanje vune, progovara o ličkoj društvenoj i kulturnoj zbilji. Većina je ovih humoreski objavljivana u *Večernjem listu* od 1996. do 1999. Treća knjiga humoreski predstavlja nadopunjeno izdanje prethodnih dviju, s kritičkim osvrtom na gospićke poslijeratne prilike.

„To je svijet viđen očima iskusnog prosvjetnog djelatnika, visokoobrazovanog pojedinca koji živi u malom gradiću i svakodnevno kontaktira s najrazličitijim ljudima, naoko običnog `narodskog` čovjeka koji se ne razlikuje od ostalog svijeta i kojem taj obični svijet prilazi kao svom sugrađaninu i pred njim nema tajni. No taj visokoobrazovani čovjek iz naroda vrlo je senzibilan, smetaju ga `sitnice` koje građani, oguglali na mnogo toga, uopće i ne primjećuju. Ponekad je zajedljiv, ponekad otrovan, ponekad jako ozbiljan i zabrinut, a ponekad pak šaljiv i vulgaran.“ (Karakas 2005: 11).

Nastale na tragu satiričnog izraza Derossijeva *Josine*⁹, Rupčićeve humoreske iz pera tobožnjeg priprostog oštromnog junaka Budakove komedije evidentiraju,

9 Julije Derossi, prijatelj Grge Rupčića, surađivao je niz godina u *Ličkim novinama* oblikujući humorističnu rubriku *Josina*, koju je tada objavljivao nepotpisanu, a koja je kroz dijalog Josine (katolika) i Savetine (pravoslavca), smjelo i duhovito, jezikom ličkih ikavaca i (i)jekavaca, kritizirala slabosti ondašnjeg društva. Pišući na granici humoreske i satire, Derossi je vedrim humorom, jednostavnom obradom i zabavnim pripovjednim stilom temeljenom na dijalogu, podvrgavao

dokumentiraju, kritiziraju, ismijavaju, ali i pokušavaju popraviti ličku, gospićku ratnu stvarnost, ma kako se to činilo teško u vremenima izrazite dehumanizacije elementarnih vrijednosti.

„Ujesen 1992. godine Gospić su vrlo često zasipale četničke granate. Događalo se to u bilo koje doba dana i noći. Stoga se živjelo programirano, uvijek s jednom nogom u skloništu. Bilo je grotesknih situacija. Ženske bi, primjerice, lije-gale s jednom nogavicom hulahopki na sebi da bi se, u slučaju uzbune, što brže i što lakše odjenule. I unatoč takvom životu nisu zanemarivane osnovne životne funkcije, pa čak ni nadgradnja u vidu kulturnog života i registriranje manifestacija, primjerice u Novom listu... Kada je došao red na mene, uz pomoć novinara Marka Čuljata, nametnuo sam priloge koji su se ticali isključivo kulture, pa i svog Josinu. Uredništvu i uredniku bilo je po volji pa su čitatelji imali priliku da svakog petka pročitaju što to Josina iz Gospića javlja... Govorni idiom štokavsko-ikavski – tako se ovdje govori iz usta čovjeka iz naroda, kao i sve ostalo, bilo je dobro prihvaćeno...“ (Rupčić 1997: 7).

Više novinarska nego književna forma, ova satira ličkog društvenog i kulturnog života vrlo je smjela i provokativna. Humoreske su napisane u ujednačenoj kratkoj formi kroz koju Josina komentira ličku zbilju u okvirima privatnog diskursa, sa suprugom Mandom s kojom preživljava ratne godine.

„Mande mi svaki dan govori: Nemoj ići daleko more pucat, ja se, tobože, pravim kuražan, al u duši joj dajem za pravo. Odem do kioska za novine i brže nazad. Ne moreš virovat onima tamo u Metku i oko Metka da neće svaki čas poslat granatu. Ta nije im prvi put. E, onda mi je pala sikira u med. lzišle su novine za tri dana, pa sam ušpara ravno tisuću dinara. Nije to malo za moj standard.“ (Rupčić 1997: 45).

Javni diskurs, prisutan na razini tema, prostora i „likova“, referentnih aktera iz gospićkih, ali i nacionalnih i međunarodnih okvira iz devedesetih godina prošloga stoljeća, komentiran je i kritiziran iz motrišta stanovnika napadnutog rod-nog grada, ogorčenog na neprijatelje, ponajprije one dojučerašnje susjede, ali i na nacionalne i svjetske moćnike, otupjele na zbivanja u Hrvatskoj i Lici. Zanimljive kao ratna kronika, Rupčićeve humoreske, jednako kao i *Gargaše*, u okvirima javnog ličkog prostora, komentirajući prozivaju krivce za propuste u lokalnoj sredini, ali i gospićku građansku javnost koja zanemaruje kulturni segment vlastitog života kao залог očuvanju osobnog, lokalnog i nacionalnog identiteta. U humoreskama su evidentirana opća mjesta gospićkog javnog života i događaji koji su ih

---

ismijavanju, ironiziranju, osudi i prijeziru pojedince i kolektiv, uglavnom na lokalnoj ličkoj razini. (Mataija i Vrcić-Mataija 2021).

u vremenu iz devedesetih obilježavali: placa – sajmeni dan petkom, Dom kulture, Marke, Muzej Like, Gimnazija – razaranje i obnova objekata, održavanje izložbi, koncerata, kazališnih predstava, književnih susreta, predstavljanja knjiga, proslave vjerskih blagdana, stranački susreti, poklade, kolinje, vremenske (ne)prilike, ali i brojne bolne sahrane dragih sugrađana.

„Najteže mi je kad vidim naše lipe i kestene oblipljene osmrtnicama. Smrt do smrti, sprovod do sprovoda. Sad u gradu, sad u selu. Ponekad i istovremeno. Red je ispratit, ali kako kad je opća opasnost? Prevelik je rizik. Najteže mi je kad vidim plave osmrtnice. To je znak da se radi o mladom stvorenju. Ovaj put ima i toga. To jako, jako boli.“ (Rupčić 1997: 92-93).

U humoreskama se zrcali slika voljenoga grada kao i potreba ukazivanja na propuste i slabosti odgovornih, autorova ljutnja na tada najmoćniji nacionalni javni televizijski medij, neprimjerene javne istupe uglednika koji su mu pogoršavali zdravstveno stanje („povišen cukar“), ali i radovanje uspjesima i nagradama svojih sugrađana, mladih umjetnika, sportaša, učenika. Kao humanist, kroničar, humorist i kritičar, Grga Rupčić je i kao Josina nadasve lirik, s istančanim osjećajem za svijet, ljude, prirodu; ranjiv i slab, ali i moćan riječima nadvladati patnju.

„Gledam dvije brizice ispred moga balkona i dođe mi da ih pomilujem. Lipo se raskrošnjale, obukle bile aljinice pripijene uz sam struk, a lišće im zlatnožuto poput severina ili dukata. Duša mi se razgaljuje pri pogledu na nji. Čini mi se da mi svojim prilipim izgledom vraćaju ljubav za patnju dok sam i` spašava od kitine.“ (Rupčić 1997: 72).

Reminiscencije o prošlosti, proizišle kao otklon od nezadovoljstva društvenom i medijskom stvarnošću, oblikuju u autorovu diskursu idiličnu sliku zavičaja temeljenu na spomenutoj kulturi uspomena/sjećanja.

„Oduvik sam volije misec kolovoz. On je u meni pobuđiva uspomene na ditiinstvo. Dani bi bili dugi i topli, a noći pune zvizda i proladne. Obično bi se do u ovo doba bili ovrlo pa bismo mi dičurlija spavali u slami oko guvna. Zavučesh se lipo u mekanu ječmenu slamu i spavaš ka zaklan. Kad izrasteš za prelo i nađeš se sa curom dobro zapamtiš, ako se ničim ne zaogrneš. Nikad se ne može tako ozebst, ka u ovom misecu, preleći. Znadu to stariji momci pa to iskustvo prinesu na mlade. Sićam se kako bi nas putili da čim se nađeš nasamo sa curom s njom poda se. Nikad bi to dobro ispalo, a nikad se bome dobije po gubici. Ne vole sve divojke takvo oburdavanje.“ (Rupčić 1997: 60).

Osim uspomena vezanih uz autorov intimni zavičajni prostor, u mnogima se zrcali i povijest ranjenog grada. Slične izrazu i tematici *Josine*, *Gargaše* donose tekstove datirane u drugu polovicu devedesetih godina, s namjerom popravljaja-

nja stvarnosti od svih neželjenih pojava: „Nitko me ne može uvjeriti da mi ovdje, pod ovom kapom nebeskom, ne možemo učiniti za svoje kvalitetnije življenje još mnogo, mnogo više. I to u vlastitoj režiji. Samo mi je to bilo na umu pišući u `Gargašama` o negativnostima.“ (Rupčić 2000: 4). Kritizirajući nemar vladajućih (opustjele obale Novčice, zapuštene prometnice, neuređene gradske površine, nedostatak đaćkog i studentskog doma u gradu stoljetne učiteljske povijesti), očajavajući nad demografskom slikom Like, žaleći za nestajanjem nekadašnjih prepoznatljivih kulturnih i društvenih identitetskih odrednica Gospića i okolice, autor ličkom štokavskom ikavicom oblikuje ljubav prema svome zavičaju dijeleći odgovornost svojih sugrađana, suvremenika. Slika se nekad naseljene, a sada opustjele Like, autorovim činom pisanja oblikuje u uspomenu koja će, kao što je pisano dano, nadživjeti vrijeme, a rodna mu Rastoka, s opustjelom školskom zgradom, zadobiti snagu markirane ličke metafore. Locirana u selo, prevladavajući lički prostorni topos, evocira uspomene na djetinjstvo pohranjeno u školi, mikrotoposu koji, balansirajući između privatnog i javnog, u sebi nosi slojeve drage prošlosti, utočišta i nostalgije. Stoga, autorovo nerijetko putovanje u prošlost njegov je izmaštani povratak u zaštićenu oazu zavičajnog djetinjstva. Pripovijedanje o vlastitom životu kroz formu fikcionaliziranog pripovjedača, „temelj je oblikovanje svake samosvijesti i samoidentiteta“ (Kos Lajtman 2011: 19); riječ je o refleksiji o samom sebi, prostoru i vremenu utkanima u autorovu osobnost, ovjerenu autobiografskim podacima. Prizivanje uspomena što ih sa sobom donosi školska zgrada postaje utočište autorova sanjarenja ali i poetski znak prolaznosti usprkos želji za trajanjem, postojanošću i zavičajnoj sigurnosti.

„Malo pitomo selo Rastoka, sjeverozapadno od Smiljana, dobilo je školu točno uoči onog drugog rata. Lipa škola nema što. Sedamdeset što veći što manji učenika jedva je dočekalo njeno otvaranje. Seljaci bi se skupili prilikom `vatanja` i `raspusta` da čuju zajedničku molitvu. Još više su uživali kad je prva učiteljica uz pomoć đaka i njihovi roditelji uredila školski vrt. Bilo je tu grava, luka, merlina, peršina, kapule, gradskog cvića... Milina Božja! Danas nema ni đaka ni seljaka. Zgrada propada počev od krova do prozora. Na vratima se ugnjzdi je poskok. Stoga predlažem da se škola pritvori u etnomuzej. Da nam se trag ne utre!“ (Rupčić 2000: 119).

Rupčićeve književne kritike – afirmativno predstavljanje zavičaja

U književnim kritikama, objavljenima najvećim dijelom u mozaičnim knjigama eseja, književnih i likovnih kritika, kroničarskih i dnevničko-memoarskih zapisa, prikaza, osvrtu i crtica – *U ozračju Velebita* (1994., 1995.) i *Velebitski obzori* (1998.), zaokupljen književnicima zavičajne provenijencije, tragom dominantne impresionističke kritike, autor svoj kritičarski izraz usmjerava afirmaciji zavičajnih umjetnika otkrivajući u njima obećavajuće potencijale i izvan zavičajnih okvira. U knjizi analizira i vrednuje književna djela Flore Došen, Jure Karakaša, Mile Budaka, Pere Budaka, Nevena Čačića, Ranka Šimića, Marijane Jurkić Rukavine, Milana Krmpotića, Mile Butkovića, Zdravka Pucaka, Marije Seke Milinković, Davora Prpića i dr., ali i djela ličkih likovnih umjetnika primjenjujući „sinestezijski pristup likovnim predlošcima“ (Rosandić 1995: 250), u interpretaciji afirmiranih zavičajnih likovnih umjetnika (Stipe Golac, Karlo Posavec, Luka Rupčić), ali i onih čija je umjetnička vokacija tada započinjala. Osobna zapažanja demografske, gospodarske, kulturne i obrazovne slike Like i u crtičarskim zapisima, kao i u humoreskama, stavljena u procijep između stvarnosti i očekivanja, potvrđuju ambivalentnost autorove poetike, sublimirane u pretapanju predodžbe, slike, imaginacije Like određene utopijskim viđenjem zavičaja i stvarnošću koja joj izmiče. Autorove opservacije zavičaja, u prijeratnim, ratnim, prognaničkim i poslijeratnim vremenima, u znaku su njegove iznimne privrženosti, odanosti, ljubavi prema rodnom kraju, povijesti, ljudima i krajoliku. Novinski članci koje je Rupčić objavljivao u *Ličkim novinama*, *Ličkom vjesniku* i *Vili Velebita* svjedoče o njegovoj književnoj i društvenoj angažiranosti, o njegovoj književno-kritičkoj poetici, ali i o stvaralaštvu i recepciji umjetnosti u Gospiću tijekom predmetnoga razdoblja i kao takvi oni su važan prilog ličkoj zavičajnoj kulturnoj povijesti. U *Školskim novinama*, tjedniku za odgoj i obrazovanje, u rubrikama *Suradnici javljaju* i *Književnost* (knjige i časopisi), objavljivao je priloge iz gospićkoga i ličkog prosvjetnoga i kulturnog života od 1982. do 2007. godine. Pišući prikaze života i djela ličkih književnika, umjetnika i znanstvenika (Julije Derossi, Jure Karakaš, Marijana Rukavina Jerkić, Marija Vukić Perković, Milan Krmpotić, Stipe Golac, Ive Uremović, Vesna Grahovac-Pražić, Valter Krajcar, Jasminka Brala-Mudrovčić, Anela Nikčević-Milković, Josip Starčević i dr.), nekrologe posvećene ličkim kulturnim djelatnicima (Mirko Stilinović, Ranko Stjepan Šimić, Marija Magdalena Brkljačić, Nevenka Krmpotić, Nikola Dimić, Drago Bišćan, Vladimir Jurčenko,

Tomislav Tomljenović, Mate Čanić, Ante Starčević i dr.), kronike županijskih natjecanja iz hrvatskog jezika, Tadijinih dana, zanimljivih prosvjetnih i kulturnih događanja u i o Lici te prigodne tekstove vezane uz umirovljenja (Anka Pećina, Milica Zdunić, Dragutin Pećina, Slavko Basta, Juraj Brala i dr.) prosvjetnih djelatnika vezanih životom ili službom uz Liku, Rupčiću je očito prvenstvena briga, kako je to za Karakaša napisao u osvrtu na njegovu zbirku književnih kritika, ocjena i eseja, „afirmacija Like i Ličana na kulturnom planu, a posebice literarnom“ (Rupčić 1998: 57).

Zaključno – poetiziranje zavičaja

Poetski, pjesnički i prozni, esejistički i književnokritički, kao i kroničarski opus Grge Rupčića u znaku je kulturnog, povijesnog, prosvjetnog i književnog imaginarija zavičajnog prostora, a njegova topoanaliza, u sveukupnoj semantičkoj polifoniji, u znaku poetiziranja zavičaja. Poetika sjećanja, prolaznosti, romantičarska melankolija lirskog subjekta nad stvarnošću, refleksivnost i samorefleksivnost podjednako je intenzivno ugrađena i u ruralni kao i u urbani Rupčićev pjesnički opus. Semantička slojevitost Rupčićeve poezije, markirana zavičajnim prostorom, ljudima, poviješću i prosvjetnim pozivom, oblikovana standardnim jezikom, određena je snažnim autobiografizmom. Prisutnost ličkog prototeksta u Rupčićevu se književnom opusu manifestira višestruko (od ličke flore i faune, preko predmetnog svijeta urbanih i ruralnih mikrotoposa, ljudi, do širokog spektra kulturnog i povijesnog imaginarija) figurirajući od denotativnog do izrazito konotativnog značenja. Usmjeren na potrebu uspostave ravnoteže između sadašnjosti i prošlosti, osviješten o bespovratno nestalim vremenima, ljudima i običajima, Grga Rupčić svojim književnim i kritičarskim opusom s nostalgijom promiče kulturu sjećanja. Pripovijedanje o vlastitom životu kroz formu fikcionaliziranog pripovjedača u dijelu njegova proznog, kritičarsko-humorističnog opusa, jednako tako donosi refleksiju o prostoru, vremenu i ljudima, a zavičajni jezik ličke ikavske štokavice kojim se služi pripadajući fikcionalizirani pripovjedač dodatno potvrđuje njegovu sraslost sa zavičajnim imaginarijem. Zavičajni kulturirani lirski subjekt, istovjetan autorskom, obilježenom nostalgijom, uspomenama i sjećanjima, u cjelovitom je svom bogatom opusu upisao u voljeni prostor ljudsku vrijednost pretačući njegovu stvarnosnu u poetsko-mitsku dimenziju, ostavljajući neizbrisiv trag u književnom, kulturnom, a nadasve humanom životu Like i Gospića.

Izvori

- HR-DAGS-117. Gimnazija Nikola Tesla, Gospić, Glavna knjiga 1952. – 1953., br. 34; 1953. – 1954., br. 35.
- MATAIJA, IVICA (2022): *U ozračju Velebita, Sjećanju na prof. Grgu Rupčića, povodom devedesete obljetnice njegova rođenja*, Državni arhiv u Gospiću, izložba
- RUPČIĆ, GRGA (1986). *Zvijezde na krovu*, Gospić
- RUPČIĆ, GRGA (1986). *Tesli i zavičaju*, Gospić
- RUPČIĆ, GRGA (1995). *U ozračju Velebita, eseji, ocjene, osvrti, sjećanja*, Gospić
- RUPČIĆ, GRGA (1995). *U ozračju Velebita, eseji, ocjene, osvrti, sjećanja*, 2. dopunjeno izdanje, Gospić
- RUPČIĆ, GRGA (1996). *Hrvatska jest*, Gospić
- RUPČIĆ, GRGA (1997). *Josina u Domovinskom ratu*, Senjsko književno ognjište, Senj
- RUPČIĆ, GRGA (1998). *Velebitski obzori*, Gospić
- RUPČIĆ, GRGA (2000). *Gargaše*, kolumne Večernjeg lista, Gospić
- RUPČIĆ, GRGA (2005). *Lički divani, proza u bervenekama*, Lika@press, Gospić
- RUPČIĆ, GRGA (2006). *Nikola Tesla, nenadmašni vizionar iz Smiljana*, Lik@press, Gospić
- *Polet*, časopis za književnost, kulturu i školska pitanja (od šk. god. 1952./53. do šk. god. 1970./71.), list gimnazije „Nikola Tesla“ u Gospiću.

Literatura

- BASIĆ-UREMOVIĆ, MARIJA 2009. Grga Rupčić – pjesnik Gospića i Like, oduvijek i zauvijek. *Lička revija, časopis ogranka Matice hrvatske Gospić*, 8, Gospić, 52-57.
- BEŽEN, ANTE. 2002. Profesor pjesnik. *Vila Velebita, časopis za Liku i velebitsko primorje*, 7(99), 56.
- BEŽEN, ANTE. 2005. Zavičaj i zavičajnost u znanosti i obrazovanju. *Školski vjesnik*, god. 54, br. 3-4, Split, 183-195.
- BEŽEN, ANTE. 2013. Gospić u hrvatskom pjesništvu. // *Gospić, grad, ljudi, identitet*. / Holjevac, Željko (ur.). Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 479-520.
- GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA; VRCIĆ-MATAIJA, SANJA. 2012. *Tragom ličke zavičajnosti*. Državni arhiv u Gospiću.
- KARAKAŠ, JURE. 2005. Budno oko kroničara. *Školske novine*, 3-4, Zagreb, 11.
- KARAKAŠ, JURE (prir.). 2008. *Grga Rupčić, Blistaju dačke oči*. Gospić.
- KARAKAŠ, JURE. 2017. Grga Rupčić! // *Leksikon Ličana*. / Mataija Ivica (ur.). Državni arhiv u Gospiću, Gospić, 258-260.

- MATAIJA, IVICA; VRCIĆ-MATAIJA, SANJA. 2021. Lička kulturna i književna 1968. // *Zbornik radova Riječki filološki dani 12.* / Durić, D.; Morić Mohorovičić, B; Palašić, N. (ur.). Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 369-383.
- ROSANDIĆ, DRAGUTIN. 1995. Zavičaj u duhovnom ozračju, u: Grga Rupčić, *U ozračju Velebita*. Gospić, 249-252.
- ROSANDIĆ, DRAGUTIN. 1996. Jest! Hrvatska jest! Hrvatska će biti!, u: Grga Rupčić, *Hrvatska jest*. Gospić, 75-78.
- ROSANDIĆ, DRAGUTIN. 2008. Učitelj i književnik, u: Grga Rupčić, *Blistaju đačke oči*. Gospić, 5-7.
- RUPČIĆ, GRGA. 1995. Pogovor, u: Grga Rupčić, *U ozračju Velebita*. Gospić, 246-248.
- RUPČIĆ, GRGA. 2000. Predgovor, u: Grga Rupčić, *Gargaše*, kolumne Večernjeg lista. Gospić, 3-4.
- RUPČIĆ, GRGA. 2002. Moj lički život. *Vila Velebita, časopis za Liku i velebitsko primorje*, 7(99), 54-55.
- RUPČIĆ, GRGA. 2005. Predgovor, u: Grga Rupčić, *Lički divani, proza u bervenekama*. Lika@press, Gospić, 5-6.
- RUPČIĆ, GRGA. 2008. Autobiografski zapisi/Moj lički život, u: Grga Rupčić, *Blistaju đačke oči*. Gospić, 309-319.
- VALENTIĆ, ŽELJKO. 1995. Ljubav prema Lici, u: Grga Rupčić, *U ozračju Velebita*. Gospić, 253-254.
- VRCIĆ-MATAIJA, SANJA; MATAIJA, IVICA. 2022. Grga Rupčić – svome zavičaju. // *U ozračju Velebita, Sjećanju na prof. Grgu Rupčića, povodom devedesete obljetnice njegovog rođenja*, katalog izložbe, Državni arhiv u Gospiću.
- WELLE, VJEKOSLAV. 2006. Nezaobilazna knjiga. *Školske novine*, 40, 11.

Grga Rupčić's Native Poetics

Abstract

The work establishes the native poetics of one of the most famous contemporary poets from Gospić – Grga Rupčić. In addition to the biographical and autobiographical context of the Lika – Rastoka area, the life and work of Grga Rupčić is approached in an overview and analytical manner, taking into account the diversity of the author's literary (poetry and prose) and non-fiction oeuvre. The stylistic analysis of Rupčić's poetry, characterized by an emotional and reflective lyrical sensibility, is a sign of an educational call, native landscape, and people. The author's prose literary-publicistic oeuvre, in which he talks about Lika's social and cultural reality, has a chronicle character and a satirical-humorous intonation. The author's literary and critical work is aimed at writers of native land. Grga Rupčić's poetic, poetical and prose, essayistic and literary criticism, as well as chronicle work is a sign of the cultural, historical, educational and literary imaginary of his native area, and his topoanalysis is a sign of poeticizing the native land. The native cultured lyrical subject, identical to the author, marked by nostalgia, memories and recollections, in his entire rich oeuvre inscribed human value in the beloved space, translating its reality into a poetic-mythical dimension, leaving an indelible mark in the literary and cultural life of Lika and Gospić.

Key words: Grga Rupčić, poetry, poetics of the native land, Lika

Šeherzada Džafić
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
BiH – 77 000 Bihać
seherzada.dzafic@unbi.ba

Izvorni znanstveni članak
(primljeno 11. 4. 2022.)
UDK 821.163.4(497.6) Ćopić, B.(047.53)
821.163.4(497.6).09 Ćopić, B.

TOPOS LIKE OD FAKTOGRAFSKOG ZAVIČAJA DO FIKCIONALNOG UTOČIŠTA – LIKA KAO PRIMARNI ZAVIČAJ BRANKA ĆOPIĆA

Malo je pisaca koji su se pozivali na rodni zavičaj kao što je to činio Branko Ćopić. Iako je o toposu Like prvenstveno saznao iz priča svojih majke i djeda, Ćopić se u intervjuima, pismima pa i samim djelima pozivao na Liku kao prvobitni zavičaj. S tom činjenicom, ovaj rad se kreće u dva pravca: prvi dio analizira Ćopićeve intervjuje i pisma u kojima govori o toposu Like kao zavičaju, dok se u drugome dijelu rada donose interpretacije motiva Like u Ćopićevim književnim djelima. Iz svih izvora (i faksionalnih i fikcionalnih) vidno je da je Lika, i kao geografski i kao motivski pojam, predstavljala habitus vrijednosti koje su značajno determinisale opus jednoga od najvećih pisaca južnoslavenskih književnosti.

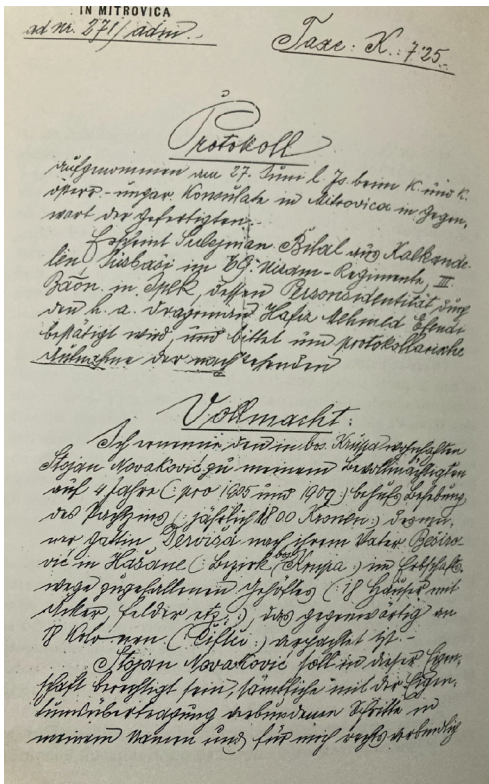
Ključne riječi: Lika, Branko Ćopić, narativ, topos, zavičaj

Referiranje na topos zavičaja

„Kada govorim o djetinjstvu, naprije moram da naglasim jednu stvar: ja sam imao dva zavičaja. Prvi je – zavičaj moje majke i moga djeda Rade, to je Lika... drugi je Bosanska Krajina“ (Ćopić, u Jevtić 2000).

Dosadašnja istraživanja opusa Branka Ćopića ukazuju na to da je zavičaj ključni motiv i izvor njegovoga književnog stvaralaštva. No, unatoč posvećenosti cijelih projekata, simpozija i zbornika, ovaj motiv ostao je nedovoljno istražen, osobito ako se uzme u obzir zavičajni topos¹ Like koji za ovoga pisca predstavlja,

¹ Pojam „topos“ porijeklo vodi od grčke riječi *tópos* što znači mjesto i prvobitno se vezao za retoriku (npr. u slučaju pronalazača dokaza topos je predstavljao nalazište argumenata za određeni govor). Vremenom značenje ovoga pojma se proširilo, a zvanično se desilo 1971. kada E. R.

Ugovor između ličkih doseljenika.
(izvor: Čengić, 1987.)

pored motiva, upravo ključni izvor cjelokupnog stvaralaštva. I koliko god su iscrpna dosadašnja istraživanja, posebno već decenijski istraživački projekat *Lirski, humoristički i satirički svijet Branka Ćopića* Slavističkog instituta Univerziteta Karl Franzes iz Graza, ipak su pitanja vezana za topos Like nedovoljno istražena. U prilog tome ide činjenica da je Lika spomenuta samo u nekolicini istraživanja². Na prvome mjestu tu su istraživanja nositelja projekta Branka Tošovića koji u tekstu *Poetika Ćopićevih heterotopija* (2018) Liku kao zavičaj po frekventnosti spominjanja u opusu stavlja na treće mjesto, pri čemu je smatra fiktivnim zavičajem, a njenu prvobitnost označava heterotopijom. Naime, prema Tošovićevom istraživanju „Lika se spominje 42 puta“ (Tošović 2018: 17). No, treba uzeti

u obzir da se ovo istraživanje bavilo bilježenjem izravnog spominjanja toponima Lika, ali u opusu, posebno ako računamo metafore i ostale (specifično ličke) toponime, frekventnost spominjanja, referiranja i aluzija na ličko područje je daleko veće. S druge strane, istraživanja o frazemima u Ćopićevom djelu pokazuju koliko su bitni frazemi prostora te da su posebno evidentirani „frazemi sa slikom prirode

Curtius objavljuje studiju *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje* u kojoj iznosi mišljenje da su „toposi utvrđeni obrasci mišljenja“ (CURTIUS, 1971). S druge strane, topos se definira kao opće mjesto, tipizirani motiv u književnom djelu. S obzirom na to da za Ćopića Lika predstavlja više nego što to znači imenica „zavičaj“ te se Lika u književnim djelima javlja i kao metafora i kao stvarni prostor, u radu topos podrazumijeva taj habitus: stvarni toponim i imaginarnu projekciju zavičaja.

- 2 Iz ovoga konteksta možemo izdvojiti ranija istraživanja, kao npr. iscrpne razgovore s Enesom Čengićem (objavljeni u dva toma) i s Milošem Jevtićem u kojima je Ćopić najviše govorio o Lici kao svome prvobitnom i primarnom zavičaju što su i ključni izvori za ovaj rad.

i prirodnih pojava“ (Ćoralić i Redžić 2017/18: 159), odnosno frazemi s komponentom koja se odnosi na geografske nazive, što je „doprinijelo još intenzivnijoj slikovitosti i živosti jezika“ (Ćoralić i Redžić 2017/18: 163). Dakle, pored toposa Like, Ćopićev opus obuhvaća frazeme koji opisuju područje Like kao što su to „ličke vrleti“, „kamenito područje“, „vjetrovito područje“, „velebitske bure“, „sunčana krša“ (Ćopić 1983: 73), čime se aluzijama i slikovitim hipotipozama opisuje topos Like.

Pored funkcionalne upotrebe unutar opusa, Ćopić se za topos Like veže i na jedan specifičan autobiografsko-nostalgični aspekt pri čemu Lika postaje više od izvora. Naime, u intervjuima Ćopić Liku determinira primarnim zavičajem i utočištem, posebno u zrelijim godinama³. Tu se susrećemo s pitanjima autobiografske proze, koja je, konkretno u slučaju Ćopića, istražena u radu Andrijane Kos-Lajtman⁴ kroz reprezentativnija djela poput *Magareće godine* i *Bašta sljezove boje* pri čemu je autorica istražila i analitički iščitala vizure autobiografskog diskursa s polazišnom tezom da je „Ćopić rado posezao za zbiljom vlastita života kao tematsko-motivskim izvorištem svojih književnih diskursa“ (Kos-Lajtman 2018: 134) i zaključkom da je „Ćopić gajio duboko povjerenje u dokumentarizam (autobiografske) zbilje kao polaznu građu svojih književnih diskursa“ (Kos-Lajtman 2018: 135). Tim zaključcima treba pridružiti i ranija istraživanja ove autorice koja se mogu primijeniti na cjelokupni Ćopićev opus. Naime, analizirajući autobiografske tekstove dječje književnosti, Kos-Lajtman u knjizi *Autobiografski diskurs djetinjstva* (2011) opservira kako se literarizirani tip autobiografskog diskursa u dječjoj autobiografskoj književnosti javlja u dvije varijante: kao narativno-stilski literarizirana autobiografija i kao literarizirana autobiografija u smislu fikcionalizacije (Kos-Lajtman 2011: 82). U slučaju odnosa prema Lici kao zavičaju iz kojeg se crpi

3 Ovo pitanje istražio je Josip Užarević u studiji *Moibusova vrpca. Knjiga o prostorima* u kojoj donosi zaključke kako je o zavičaju Ćopić pisao na samome početku stvaralaštva da bi se u drugome dijelu udaljio od realnog prostora idući ka poetizovanoj i maštom dograđenoj slici te se u zbirkama s kraja stvaralačkog veka, nakon svega, njegovo biće rasuto u vremenu i svetu opet našlo u točki svoje sabranosti i svojega početka“ (UŽAREVIĆ 2011: 383).

4 Andrijana Kos Lajtman se u studiji *Autobiografski diskurs djetinjstva* bavila autobiografskim diskursom i pitanjem uloge djetinjstva u književnom stvaralaštvu koje prema autoričinom mišljenju: „najčešće poprima ulogu bogate riznice priča pogodne za književnu obradu“ (KOS-LAJTMAN 2011). Što je u takvoj obradi ono što je u potpunosti dokumentarno, a što rezultat suptilnih procesa fikcionalizacije koji zahvaća svaki književni diskurs, pa i onaj autobiografski, nije uvijek lako precizno detektirati i izmjeriti. Kos-Lajtman detektira šest mogućih tipova autobiografskoga diskursa: autobiografija u užem smislu, pseudoautobiografija, moguća autobiografija, biografija i hibridni tip (KOS-LAJTMAN 2011: 87).

građa i inspiracija, primjetno je da se u takvim diskursima radi o drugoj varijanti, konkretnije, radi se o literariziranoj autobiografiji u smislu fikcionalizacije. No, u nekim djelima nalazimo i literarizirani tip autobiografskog diskursa, a što se može utvrditi kroz analizu Ćopićevih intervjuva i dokumentarnih tekstova iz kojih je vidno referiranje na stvarne događaje i mjesta koji će se kasnije literarizirati.

Generalno, književna kritika o Ćopićevom opusu suglasna je u poimanju autobiografskih izvora⁵, osobito određenih perioda života kao što su djetinjstvo, mladalaštvo i starost: „tematizirajući vlastiti život, autor koristi čitav spektar motiva (djetinjstvo, mladalaštvo, priroda, stvarni likovi), sve to uokvirujući kroz ekstradijegetskog pripovjedača koji će mijenjajući poziciju u intradijegetskog učiniti radnju bližom“ (Džafić 2017: 131). Iz toga proističe i ključna hipoteza ovoga rada: Branko Ćopić je Liku, koja mu je ključni izvor inspiracije, smatrao svojim primarnim i prvobitnim zavičajem. Kako bi se potvrdila hipoteza u nastavku će se kontekst Like analizirati u fakcionalnim diskursima, a potom i u fikcionalnim.

Lika kao faktografski zavičaj

„Zavičaj moje majke, zagubljen daleko tamo negdje u Lici, živi duboko u meni kao tiha svijetla pjesma bez riječi“ (Ćopić 1983).

Značajan segment u sagledavanju Like kao prvobitnog zavičaja jeste promišljanje samoga pisca koji je u gotovo svim intervjujima na temu zavičaja Liku okarakterizirao kao prvobitni zavičaj, bilo da je govorio o biografskim crtama ili izvoru inspiracije. U prilog tome najznačajnije su knjige Enesa Čengića, posebno prvi dio u kojem Ćopić izdvaja Liku kao zavičaj svoje majke i djeda: „Moji preci, i očeva i majčina porodica, porijeklom su iz Like. Još kao trinaestogodišnja djevojčica moja je mati doselila u Hašane iz Velike Popine kod Srba, sela izloženog snažnoj i hladnoj velebitskoj buri“ (Ćopić, u Čengić 1987: 29). Na pitanje je li Ličanin ili Krajišnik, Ćopić odgovara da je lički Krajišnik, a to objašnjava i geografski: „(...) s jedne strane austro-turske granice između Bihaća i Bosanskog Novog bila je Bosanska krajina, a s druge Lika!“ (Ćopić 1981: 42). I u ostalim izjavama Ćopić se

---

5 Još je Mihael Bahtin zaključio kako je najuobičajenija pojava da se čak i u ozbiljnom i savjesnom književnom radu crpi biografija i, obrnuto, da se dešava „objašnjavanje određenog dela biografijom, pri čemu se zadovoljavamo samo činjeničnim opravdanjima“ (BAHTIN 1991: 10), što možemo koristiti u pristupu nekim činjenicama iz Ćopićevog životopisa.

trudio da, pored Krajine⁶ kao zavičaja, ne izostavi Liku, osobito Liku kao ključni izvor književnoga stvaralaštva: „Mati je iz Like donijela mnoštvo priča, pripovijedaka i pjesama. Bilo je tu i dječjih pjesmica koje je narod spjevao, kao što je: ‘Gusle gude Grubišića Rude / tamburice tambe Grubišića Dande / sviralice svire Grubišića Špire’“ (Ćopić, u Čengić 1987: 33). Kao dječaka Ćopića su naročito veselile priče strica Nidže: „možda moja ljubav prema njemu upravo tu počinje. Uveče se napopastimo na njega: – Ajde nam, striče, pričaj, ajde pričaj! (...) Od njega smo mnoge pjesme i narodne priče čuli, koje je on ko zna gdje zapamtio“ (Ćopić, u Čengić 1987: 36).

Posebno sjetnu notu Ćopić iznosi uz priče koje je donio djed Rade koji je znao „čudesno pričati, ponajprije zgrade iz vlastitog života“ (Ćopić, u Čengić 1987: 36). Da su neke priče ulazile u opus nalazimo kroz motive koje Ćopić iznosi u razgovorima:

„Bezbrojne su priče što su kolale Likom: većina onih ‘strašnih’ dešavala se u Srpskom klanecu, koji vodi gore nekuda od Srba prema Velikoj Popini. Dakle, raspredalo se o tome kako, recimo, putnik noću ide klancem, kad otud nešto tutnji, grmi. Sakri se prestravljen putnik iza drveta, kad eto ti put njega nadire nešto, neko čudovište golemo, pa uz to još ima rogove, pa ima kozje papke (...) Premirao sam od straha zamišljajući opisane nemani.“ (Ćopić, u Čengić 1987: 34).

Tu su i pjesme ujaka Stojana iz Like, koji je otputovao u Ameriku, a tamo je pisao pjesme. Ćopić recitira pjesmu koju pamti, a koja govori o putu u Ameriku preko Alan klanca na Velebitu, preko kojeg je morao prijeći i sići u Obrovac, da bi se dolje na moru ukrcao u lađu: „Sa dva vranca preko Alan klanca, / s malo novca do grada Obrovca“ (Ćopić, u Čengić 1987: 34). Priče o ujaku Stojanu, kao i drugim rođacima, bit će motivi i u pričama.

Pored motiva, Ćopić tematski posvećuje cijele priče individuama, kao i kolektivu. U svojim intervjuima ističe kako su cijele skupine iz Like naseljavale Krajinu, noseći sa sobom potpuno novu kulturu življenja. Pored općenite kulture, doseljenici su bili napredniji od starosjedilaca pa su donijeli neke novine⁷. Običaji su se

6 U razgovorima s Čengićem Ćopić iznosi razloge zbog kojih su njegovi iz Like izabrali baš Krajinu: „Često sam se pitao zašto su moji preci izabrali baš Hašane. Vjerovatno zato što su Hašani smješteni u pitomolj dolini i što su se tu prodavala imanja begova koji su selili u gradove ili čak u Tursku. Krajevi su bili plodni pa su se i moji tu nastanili. Dođe jedan pa pozove drugog, trećeg, tako da ima svoj komšiluk“ (ĆOPIĆ, u ČENGİĆ 1987: 29).

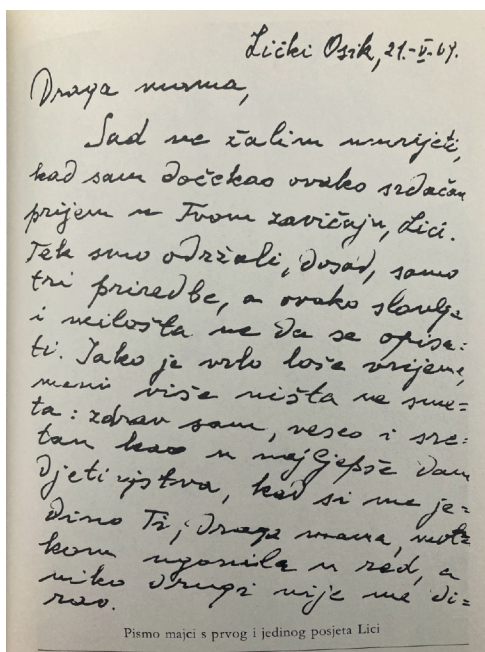
7 „Donijeli su im lampu pa petroleum – dotad su upotrebljavali lojanice ili ljeskove i smrčeve. Ličani su donijeli i krevete... I prve su šparete donijeli Ličani.“ (ĆOPIĆ, u ČENGİĆ 1987: 31).

također razlikovali, a Ćopić se sjeća anegdota zbog kojih su Bosanci nerado uzimali Ličanke pri čemu bi ljubav nadjačala sve prepreke: „A, neće Ličanka u moju kuću. Dolazilo je, dakako, i do lomova i sukoba, ali kad se neki Bosanac zaljubio u Ličanku, više nije slušao ni oca ni mater“ (Ćopić, u Čengić 1987: 32). Sva ta sjećanja do Ćopića su uglavnom dolazila iz druge ruke, tj. posredstvom priča, stoga ne treba čuditi koliko je bio upečatljiv prvi doživljaj Like:

„Dugo smo se spremali u Liku i konačno se otisnuli krajem maja 1969. godine. Predvidjeli smo običi Srb, Gračac, Otočac, Gospić, Perušić i druga usputna mjesta. Prema Lici smo se uputili s Jadranske magistrale. Stari, izlokani nekad carski a sada, reklo bi se, ni republički ni općinski drum, vijuga i penje se od Knina gore prema Srbu. Smjenjuju se nesnosna sparina i kiša. Međutim, to nimalo ne smeta raspoloženom Branku koji se, eto, sada tek prvi put, uputio prema postojbini svojih predaka“ (Ćopić, u Čengić 1987: 13).

Pored Srba, Ćopić iznosi svoje oduševljenje Udbinom, Kninom i okolicom: „Knin, sa zelenim virovima Krke i Butušnice, ostao je dolje kao u kakvoj vrtači, a mi se pentramo po ličkim vrletima, dok se ne obresmo na prostranoj visoravni preko koje je nemilosrdno kosio vjetar, noseći istovremeno opijajuće mirise planinskog cvijeća i raslinja“ (Ćopić, u Čengić 1987: 13). Po mnogim pričama, koje

su mu se urezale u sjećanje, Ćopić prepoznaje Popinsko polje na koje ga opet asocira narodna pjesma koju je upamtio: „O Popini i njenoj buri – nastavlja Ćopić – još sam kao mališan zapamtio: ‘Lako ti je poznati Popinca, / obukao kožuh vrh haljinca’“ (Ćopić u Čengić 1987: 13). No, poseban momenat jeste prepoznavanje mjesta gdje mu se rodila majka: „Tamo gore, negdje ispod onog brigeja rođena je moja majka. Gledamo na kartu: – Ovo bi po priči mogao biti Srpski klanac. U mojoj dječjoj mašti on je ostao kao nekakav nedokučiv san. I kao da sada slušam babu Seju Desničinu kako priča. Takvih i sličnih priča naslušao sam se u da-

Pismo majci iz Like (izvor: Čengić, 1987.)

nima i noćima svog bosonogog djetinjstva“ (Ćopić, u Čengić 1987: 14). S ovoga putovanja Branko je iz Ličkog Osika (21. V. 1969.) uputio toplo i dirljivo pismo majci Stoji:

„Draga mama, sad ne želim umrijeti kad sam dočekaov ovako srdačan prijem u tvom zavičaju, Lici. Tek smo održali, dosad, samo tri priredbe, a ovako slavlje i milošta ne da se opisati. Iako je vrlo loše vrijeme, meni više ništa ne smeta: zdrav sam, veseo i sretan kao u najljepše dane djetinjstva...“ (Ćopić, u Čengić 1987: 14).

U drugoj knjizi Enesa Čengića, donose se razgovori s Ćopićem u kojima Lika kao topos zauzima ključno mjesto. Tako se Ćopić sjeća anegdote, a kroz koju donosi svoje viđenje Like i u kasnijem, zrelijem dobu:

„Pored same Une, granice Bosne i Like, išla je njemačka kolona, za koju se nije znalo na koju će stranu udariti, pa Bosanci isturili na vrh brijega babu da osmatra kretanje neprijatelja. Gleda baba, gleda, pa kad vidje da njemačka kolona skrenu preko mosta na ličku teritoriju, pojuri prema svom selu. Tu naleti prvo na mene i oduševljeno „raportira“:

- Ode dušmanin na Liku, nama se neće ništa desiti!

- Pa, rođena baba i Lika je naša, zašto se toliko veseliš?

- Jeste, sinko, imaš i ti pravo – pokajnički priznade i obori oči zemlji.“ (Ćopić 1989: 43).

I u razgovorima s Milošom Jevtićem, Ćopić je izdvajao Liku kao zavičaj: „Smatrao sam da je Lika moj zavičaj. I mi smo se uvijek nazivali Ličanima“ (Ćopić, u Jevtić 2000: 15). Iako u ranom djetinjstvu nije u njoj fizički nazočio, Ćopić je isticao kako je zamišljao svoje konstantno prisustvo u Lici:

„Čim padne večer i Bosnu pokrije mrak – ja onda vidim Liku (...) Tako je u meni taj svijet moga djeda i moje majke – ta Lika – staklo blistavo, i sjajilo noću, kao neki čarobni fenjer“ (Ćopić, u Jevtić 2000: 15).

Možda je upravo distanca s koje je pričao uvjetovala bliskost s toposom Like jer „iz djedovih i maminih pričanja – Liku sam tako živo zamišljao“ (Razgovori s Jevtićem 200: 15). Slike Like su, čini se, bile u ravni s onima u kojima je doslovno živio: „I sam ne bih znao kazati koji mi je zavičaj izgledao ljepši“ (Razgovori s Jevtićem 2000: 15). Otuda Liku možemo shvatiti kao primarni i prvobitni zavičaj. Baš iz razloga što u njoj nije živio postaje intrigantnije njegovo shvaćanje Like: „Tako sam imao dvostruki zavičaj i dvostruko djetinjstvo. I iz toga sam ponio svoj osnovni kapital, literarni. Čini mi se da ga ne mogu nikad iscrpsti. On se

i sad, u sasvim zrelim i starijim godinama, javlja ponovo u meni“ (Razgovori sa Jevtićem 2000: 15). Iz toga se nazire bitnost propitivanja toposa Like kao inspiracije za književno stvaralaštvo, kao i njena uloga u kreiranju fikcionalnih toposa u cjelokupnom opusu.

Topos Like u opusu – Lika kao fikcionalno utočište

Inspiriran ličkim životom svojih predaka, Čopić je ispisao svoja najreprezentativnija djela. Da je topos Like ključni inspirativni izvor potvrđivao je pisac, ali i djela u kojima se izravno referira na topose Like. Ključna knjiga u kojoj se referira na Liku jeste knjiga posljednjeg „zrelog“ ciklusa, zbirka priča *Bašta sljezove boje*, a posebice pripovijest *Zavičaj moje majke*:

„Zavičaj moje majke, zagubljen daleko tamo negdje u Lici, živi duboko u meni kao tiha svijetla pjesma bez riječi. O njemu su mi samo pričali za ranih jesenjih večeri, kad se pod otvorenim nebom perušaju kukuruzi i kad je sve puno zvijezda, ili u zimskim noćima kad bura bije u prozore, prošlost oživi i tuga zastane u stegnutoj grlu“ (Čopić 1983: 71).

Pomiješani osjećaji sjete javljaju se konstantno, pri čemu izvire proživljeno i prosanjano djetinjstvo: „A ipak... čini mi se, davno nekad bio sam tamo i dobro se sjećam jedne slike: osamljeno drvo treperi na suncu pored nekog drumca, pod njim stoji moja majka, a jato divljih golubova proljeće i žurno se gubi put kamenita osunčana brijega“ (Čopić 1983: 71). U istoj pripovijesti, Čopić pobliže opisuje mjesto kroz koje donosi tipični hronotop – opis mjesta, izražavajući nostalgiju za prošlim vremenom:

„Kad se ide u njezin zavičaj, najprije se mora popeti velikom okukom uz Đukino brdo. Na tamnozelenoj padini toga brda, gledana izdaleka, ta bijela okuka liči na izvrnutu brojku pet, koju je neko dijete u igri napisalo, pa zaboravilo da izbriše. Put dalje vodi kroz planinski klanac Risovac. S brdašca poviše naše kuće, planina se za vedrih dana vidi plava i osmjehnuta, i kad god je čovjek pogleda, u duši mu postane vedro i mirno“ (Čopić 1983: 71).

Majka je rijetko pričala o svome rodnome kraju i obično bi ga se sjećala za prazničnih dana, kad bi se vratila odakle sa seoskog sabora. Naročito u tim trenucima kod majke bi se pojavila nostalgija, a slična osjećanja prenosila bi se i na ostatak porodice:

„Onda bi sjedila sa strinom na klupi pred kućom, i one su dugo, uz šušketanje večernjeg vjetra, pričale jedna drugoj o svom djetinjstvu, o svojoj mladosti. Mati

je onda gledala nekud neodređeno u modrikast suton u šljiviku i ne bi me zadugo primjećivala. A onda bi se i ja sam zbog toga rastuživao i, sjedeći u još toploj prašini, začuđen gledao majci u lice. Bila mi je ona za tih trenutaka tako bliska i tako daleka u isti mah“ (Ćopić 1983: 72).

Tada se donosi priča o majčinom mladalaštvu, o periodu kada je ostala udovica: „Vraćala se tada majka u djetinjstvo nasmijana i bezbrižna, tamo je nalazila sve ono što joj je oduzeo brižan i pust udovački život“ (Ćopić 1983: 72). Ti trenutci, javljat će se pripovjedaču i u zrelijem dobu, što je inače karakteristika Ćopićevih priča – nostalgični zaključci pri čemu sjećanje na djetinjstvo istovremeno predstavlja i utjehu:

„Obaraju se duge jesenje kiše, trune oko drumova mokro lišće i u noćima neko nepoznat tuguje i glas mu ide po vjetru, ali ja sam ipak miran i vedar. Blista u meni taj majčin sunčani svijet koji sam još u djetinjstvu dobio, treperi kao daleka zvijezda iznad tamna horizonta, i ja u tim trenucima osjećam i znam da ćemo svi jednog dana otploviti u kristalnomodre svjetove pune sunca“ (Ćopić 1983: 73).

U istoj zbirci javljaju se i drugi likovi, koji potječu ili dolaze iz Like. Tako je i u priči *Sveti Rade lopovski*, koji je iz „kamene Like“ (Ćopić 1983: 48) i nosi sve osobine stvarnoga djeda Rade. Tako je Rade prikazan kao veoma snalažljiv i mudar čovjek, a koji uz sve svoje specifičnosti, donosi i specifičan lički humor i specifično ličke anegdote: „Rade, Rade. Ta imaš li ti oči, noćna tico lička? – inatio se samardžija“. Pored humora i anegdota, donose se i neki ustaljeni lički epiteti i metafore. Tako je i u priči *Mučenik Sava*: „A ja se zaintačio kao najtvrdoglavije ličko magare“ (Ćopić 1983: 58) ili u priči *Dane Drmogaća*:

„Još davno i davno, prije nekih četrdesetak godina, dok je moj djed Rade momkovao u Lici, imao ti je on tamo nerazdvojnog druga i prijatelja Danu Desnicu, svoga voljenog ‘kamataru’.

Živeći na području Vojne krajine, uz austrijsko-tursku granicu, Ličani su švapsku riječ ‘kamerad’ prekrstili u ‘kamarat’ i njome označavali svakog svog dobrog druga, bez obzira je li to bio vojnik ili kakva prosta čobančina s kozjim kožuhom do samih peta“ (Ćopić 1983: 60).

Nasuprot njega djed Rade je bio „dobrodušno i čestito momče“, opisan opet specifičnim ličkim rječnikom pri čemu „ličko spadalo“ ili „lopov“ donosi u pozitivnom kontekstu: „prava bijela vrana među pustopašnom i raspojasanom gomilom svojih vršnjaka, ličkih spadala i lopova od svake ruke“ (Ćopić 1983: 60). U svemu nerazdvojni, počеше se zajednički, navijati i oko iste djevojke, čuvene Draginje Keče iz zaseoka Drenove Uvale, koja je također opisana na tipično ‘ličko-ćopićevski’ način: „Ta vižljiva i tanjušna curica, bistra oka i hitra u pokretu, ne bi ga, majci, nikad

Čopić u Lici (izvor: Čengić, 1987.)

u Lici stekla zagledača i prosioca da nadaleko nije izišla na glas kao 'sok', neka vrsta hajdučkog povjerenika, preko koga su opljačkani seljaci s hajducima hvatali vezu i dogovarali se o ucjeni“ (Čopić 1983: 61).

Neki od likova su rođeni Ličani. Taj motiv nalazimo u knjizi *Lijan vodi karavane* kod poljara Lijana: „Kako neću znati kad sam se u Lici rodio pa još kao dijete preselio u Bosnu. Od tada sam često putovao u Liku da obiđem rodno selo Strmendač“ (Čopić 1981: 39).

Pored izravnog referiranja na Ličane i Liku kao topos, u pričama se javljaju lički motivi kroz odjeću, predmete i pojave. Neobični likovi koji bi se pojavili u pričama dolaze upravo iz Like. Tako je s neobičnim gostom u priči

Drmogađa koji se iznenada jesenjeg dana pojavio ispred porodične kuće: „Negdje sasvim pozadi čučala mu je na zatiljku crvena lička kapa. Imao je i lički dupli prsluk od plave čohē“ (Čopić 1983: 64). Gost iz Like nije volio ljude iz vlasti, to je pokazao istjeravši poljara Danu Tereziju iz dvorišta, na šta su mu odgovorili: „Eh, ne zovu tebe džabe tamo u Lici Drmogađa“. Jedino je djed Rade pokazivao poštovanje prema gostu nazivajući ga njegovim pravim imenom – Marko Medić, od Velebit-gore. Lička kapa ključni je motiv i u priči *Molitva za ličku kapu* u kojoj kao poklon „komšinica obećava ličku, crvenu kapu s dugom kićankom“ (Čopić, u Čengić 1987: 82), a pored kape kao obilježja nailazimo i na „lički dupli prsluk od plave čohē“ (Čopić 1970: 78). Tako su, pored vanjskoga izgleda, Čopiću protagonisti iz Like poslužili za opisivanje karaktera i naravi, pri čemu u prvi plan dolazi tajanstvenost. Otuda i ne čudi što se u mnogim pričama javljaju gosti koji su upravo iz Like. Dobar primjer je priča *Slijep konj* u kojoj se javlja gost iz Like: „U nečiju dobrostojećū kuću, opet, dolutao bi odnekud iz svijeta, obično iz Like, kakav daleki rođak, samac, bez familije, pa bi se tu pribio uz ognjište, riješen da proboravi do suđena časa“ (Čopić 1970: 249).

Karakter likova pokazuje se preko ustaljenih epiteta: „Načuvši o čemu se dogovaram s Lazom, moj rođak stari Savo, poznati šeret iz Like, lukavo mi namignu“ (Čopić, u Čengić 1987: 90). Tako je i u priči *Marijana* u kojoj dolaze do izražaja specifično „ličke“ osobine: „U te trenutke, kad noć lazi od podvodna vrbika

uz gole njive, a lampa se još pali, moja strina, crnokosa Ličanka, stigne zakratko, krišom, i da otplače nagnuta gdje god u čošku nad kakvim poslom“ (Ćopić 1970: 213). Priča brat Savi o svome Nidži i njegovoj pjesmi: “ – Marijana, Marijana? – preslišava se Sava. – Ehe, jeste bogami, još prije nego smo se iz Like doselili, unazad četrdeset godina, bila je u Mantinoj Dragi jedna Marijana, hajdučki jatak. Da to ne bude ta?“ (Ćopić 1970: 215).

Ćopić s ličkom rodbinom (izvor: Čengić, 1987.)

Na topose Like Ćopić referira i u pričama prvoga ciklusa. Tako u knjizi *Priče ispod zmajevih krila* u priči *Čudnovat svjetski putnik* spominje se da je djed „prešao u školu svetog Roka“ (Ćopić 2007: 10). Ti motivi pokazuju kako se Ćopić, bez obzira koliki je stupanj fikcije, uvijek vraćao istim toposima: „Pokisao, gladan i ozebao, on je osjećao kako su mu voljeni sunčani predjeli zavičaja zauvijek legli u duši, draži od svega na svijetu, i znao je da će ih sa sobom nositi i sačuvati, pa ma kuda se kretao“ (Ćopić 1968: 74).

I u drugim velikim djelima, kao što je to npr. roman *Prolom* iako radnja nije smještena u kontekst ličkoga područja, ipak neki likovi vode porijeklo iz Like:

„Svi Vreočani skupa činili su se kao jedna jedina porodica. Puni dječje prostosrdačnosti i međusobne trpeljivosti, oni nikad nisu upadali u krupne svađe i razmirice, svikli da žive u tiješnu i upućeni isključivo na pomoć između sebe. Imali su svoga kovača, svog kolaru, štrojiteljera volova i praščića, babicu i vračaru, pa čak i zajedničkog starca-potukača, dolutalog odnekle iz Like o kome su se zajednički brinuli...“ (Ćopić 1984/1985: 379).

Time Ćopić pokazuje koliki je udjel imao topos Like u njegovome privatnome, ali i profesionalnome djelovanju čime možemo zaključiti i potvrditi da je Lika ključni i sigurno prvobitni topos njegovoga književnog stvaralaštva, čime je Ćopić uspostavio jake interkulturalne veze⁸ pokazujući kroz konkretne primjere miješanje krajiške i ličke kulture.

8 O tome vidjeti više u: DŽAFIĆ, ŠEHERZADA. 2015. *Interkulturalni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*. Sarajevo: Dobra knjiga.

Ka zaključku: Lika kao prvobitni zavičaj

Nakon interpretacije dokumentarnih tekstova, posebice Ćopićevih razgovora o zavičaju te nakon iščitavanja opusa, može se zaključiti da se kroz većinu djela donosi literarizirani tip autobiografskog diskursa te se javlja u dvije varijante: kao narativno stilski literarizirana autobiografija i kao literarizirana autobiografija u smislu fikcionalizacije, posebice u slučaju odnosa prema Lici kao zavičaju iz kojeg se crpe građa i inspiracija. No, u nekim djelima nalazimo i literarizirani tip autobiografskog diskursa jer je u ovome slučaju eksplicitno referiranje na stvarne događaje i mjesta koja će se literarizirati. Posebno su u tom pravcu paradigmatična djela kasnoga opusa, kao što su romani *Magareće godine*, *Prolom* i zbirka priča *Bašta sljezove boje*, koje karakterizira eksplicitno referiranje na djetinjstvo i mladalaštvo uz poseban nostalgični ton. U tom nostalgičnom krije se i referiranje na priče iz Like koje su Ćopićev djed, stric i majka govorili u ranome djetinjstvu, a koje će, vidjeli smo prema piščevom svjedočanstvu, biti osnovni izvor motiva, ali i ključna inspiracija. Time dolazimo do zaključka kako je topos Like, ne samo prvobitni, već i primarni Ćopićev zavičaj. Pored dokumentarne građe, konkretno Ćopićevih intervjuja posvećenih fakcionalnim i fikcionalnim pričama, argumente nalazimo i u samome opusu, posebice u pričama koje donose portrete i karakterizaciju Ličana te ličkih običaja, načina odijevanja i posebice prepoznatljivih ličkih prostora. U svemu tome ogleda se sveukupni značaj toposa Like, kako za samoga pisca, tako i za interkulturene veze koje su uspostavljene između Krajine i Like kao dva geografski i kulturno bliska područja, a što je ključno, objedinjene u tako značajnom opusu kao što je to bogati i polivalentni, još uvijek neprevaziđeni, opus Branka Ćopića.

Izvori

- ČENGIĆ, ENES (1987). *Ćopićev humor i zbilja I*. Globus Zagreb.
- ČENGIĆ, ENES (1989). *Ćopićev humor i zbilja II*. Globus Zagreb.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1968): *Surova škola*, Prosvjeta, Zagreb.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1981): *Lijan vodi karavane*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1983): *Bosonogo djetinjstvo*, Sabrana djela B. Ćopića, Prosveta, Beograd.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1984/1985): *Prolom*, Svjetlost, Sarajevo.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1990): *Priče i romani*. Veselin Masleša, Svjetlost, Sarajevo.
- ĆOPIĆ, BRANKO (2007): *Priče ispod zmajevih krila*, Bosanska riječ, Tuzla.
- ĆOPIĆ, BRANKO (1970): *Bašta sljzove boje*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- ĆOPIĆ, BRANKO (2007): *Priče ispod zmajevih krila*, Lijepa riječ, Tuzla.
- ĆOPIĆ, BRANKO (2010): *Bašta sljzove boje*, Učiteljski fakultet u Beogradu, Beograd.

Literatura

- BAHTIN, MIHAIL. 1979. *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- CURTIUS, ERNST ROBERT. 1971. *Evropska književnost i evropsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- ĆOPIĆ, BRANKO. 1969. *Dečiji pisci o sebi*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- ĆORALIĆ, ZRINKA; REDŽIĆ, UNA. 2017/2018. Prostorne relacije u frazeologiji Ćopićevih djela *Doživljaji Nikolettine Bursaća* i *Ne tuguju, bronzana stražo*. *Post Scriptum*, 6/7, str. 155-168.
- DŽAFIĆ, ŠEHERZADA. 2015. *Interkulturni (kon)tekst bosanskohercegovačke interliterarne zajednice*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- DŽAFIĆ, ŠEHERZADA. 2017. Granični toposi mladosti i starosti. // *Djetinjstvo, mladost i starost u Ćopićevom stvaralaštvu*, sv. 5. / B. Tošović (ur.). Graz: Institut za slavistiku, 121-133.
- JEVTIĆ, MILOŠ. 2000. *Pripovijedanja Branka Ćopića*. Banja Luka: Glas srpski.
- KOS-LAJTMAN, ANDRIJANA. 2011. *Autobiografski diskurs djetinjstva*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- KOS-LAJTMAN, ANDRIJANA. 2018. Magareće godine i Bašta sljzove boje iz vizure autobiografskog diskursa. // *Ćopićeva poetika zavičaja*. / B. Tošović (ur.). Graz: Institut za slavistiku, 117-139.
- TOŠOVIĆ, BRANKO. 2018. *Poetika zavičaja i zavičaj poetike Branka Ćopića*. Bihać: Institut za slavistiku – Graz: Univerzitet u Grazu, 15-61.
- TOŠOVIĆ, BRANKO. 2017. *Poetika Ćopićevih heterotopija*. // *Ćopićeva poetika prostora*. / Branko Tošović (ur.). Graz: Institut za slavistiku, 15-111.
- UŽAREVIĆ, JOSIP. 2011. *Mobiusova vrpca. Knjiga o prostorima*. Beograd: Službeni glasnik.

Functions of the Topos of Lika in Narrative Discourse – Lika as the original homeland of Branko Ćopić

Abstract

There are few writers who referred to their homeland as Branko Ćopić did. Although he learned about the topos of Lika from the stories of his mother and grandfather, Ćopić in almost all interviews, letters and even his own works referred to Lika as his original homeland. With this fact, this paper moves in two directions: the first part analyzes Ćopić's interviews and letters in which he talks about the topos of Lika as a homeland, while the second part of the paper presents interpretations of Lika's motifs in Ćopić's literary works. From all sources (both factual and fictional) it is evident that Lika, both as a geographical and as a motive term, represented the habitus of values that significantly determined the work of one of the greatest writers of South Slavic literature.

Key words: Lika, Branko Ćopić, narrative, topos, homeland

Jadranka Brkić-Vejmelka

Sveučilište u Zadru

Odjel za nastavničke studije u Gospiću

HR – 53 000 Gospić

jbrkic@unizd.hr

Pregledni članak

(primljeno 20. 12. 2022.)

UDK 502.17(497.562): 37.091.31

Mario Paral

Javna ustanova za upravljanje geomorfološkim spomenicima prirode

Pećinski park Grabovača

HR – 53 202 Perušić

mparal@msn.com

ODGOJNO-OBRAZOVNI PROGRAMI U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA HRVATSKE – PRIMJERI IZ LIKE

Sažetak

Premda je u svim zaštićenim područjima Republike Hrvatske primarna zaštita prirode, promiču se i njezine znanstvene, kulturne, estetske te odgojno-obrazovne vrijednosti. U tu svrhu u zaštićenim područjima organiziraju se odgojno-obrazovni programi namijenjeni prvenstveno školskoj populaciji. U radu su analizirani odgojno-obrazovni programi u zaštićenim područjima na prostoru Like: u Nacionalnim parkovima Plitvička jezera i Sjeverni Velebit, u Parku prirode Velebit i Pećinskom parku Grabovača (Značajni krajobraz Risovac-Grabovača). U navedenim zaštićenim područjima, kroz edukativne programe istaknuta je vrijednost prirodnih osobitosti s posebnim naglaskom na pojedine oblike krškog reljefa, poput špilja, a predstavljaju se posjetiteljima kako bi se upoznali sa značenjem i ulogom očuvanja pojedinih ekosustava. Cilj ovog rada je analizirati odgojno-obrazovne programe koji se provode u zaštićenim područjima i time ukazati na njihovu važnost za školsku populaciju, posebice programe prikladne za učenike u razrednoj nastavi. Izdvojene su i aktivnosti koje se organiziraju u vidu škole u prirodi, terenske nastave, radionica u prirodi i slično.

Ključne riječi: istraživačka nastava, prirodna baština, obrazovanje, zaštićena područja

Uvod

Osim u odgojno-obrazovnim ustanovama poput vrtića, osnovnih i srednjih škola, proces učenja može se odvijati i izvan ustanova, na otvorenom, u neposrednom kontaktu s prirodom: u vrtovima, šumama, parkovima kao i u područjima gdje je zaštićena prirodna baština i gdje se promiču odgojno-obrazovne vrijednosti te baštine. Premda se u zaštićenim područjima najveći broj aktivnosti odnosi na zaštitu prirode, odgojno-obrazovnim programima promiču se njezine ekološke, znanstvene, kulturne i estetske vrijednosti. Upravljanje zaštićenim područjima stoga uključuje i organizaciju odgojno-obrazovnih programa kojima se tematiziraju vrijednosti i značajke pojedinih ekosustava i okoliša. Najveći broj programa namijenjen je školskoj populaciji. Naime, rano obrazovanje o okolišu može pomoći djeci da postanu znatiželjni prema prirodi, osjetljivi prema pitanjima o promjenama u okolišu kao i prema pitanjima o zaštiti okoliša. Poticanjem osjetljivosti prema temama o okolišu u ranoj dobi stvaraju se mogućnosti za odgoj budućih zagovornika zaštite okoliša koji će ga i sami znati i moći štititi. Učenici u nižim razredima osnovne škole upoznaju se s temom okoliša, prirode i prirodne baštine, kroz nastavni predmet prirode i društva, što je predviđeno i predmetnim kurikulumom.

Istraživačka nastava

Istraživačka nastava potiče i razvija potrebe za istraživanjem i opažanjem uzročno-posljedičnih veza u prirodnom okruženju, u svijetu koji nas okružuje. Priroda i društvo je nastavni predmet koji se zasniva na interdisciplinarnosti i integraciji znanstvenih spoznaja prirodoslovnog, društveno-humanističkog i tehničko-informatičkog područja (Kurikulum nastavnog predmeta priroda i društvo za osnovne škole, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, NN 7/2019.) Stoga je u suvremenoj nastavi Prirode i društva naglasak na istraživački orijentiranoj i problemskoj nastavi, onoj koja omogućava aktivnu ulogu učenika. Istraživačkim pristupom učenik razvija vještine promatranja, uspoređivanja, analiziranja, komuniciranja, postavljanja pitanja, razvija sposobnosti korištenja različitih informacija i izvora te donošenja odluka na temelju valjanih dokaza i argumenata.

U razrednoj nastavi učenike je potrebno postupno uvoditi u istraživačke aktivnosti i sadržaje primjerene njihovim mogućnostima i interesima. Učitelj može odabrati različite načine učenja i poučavanja poput istraživanja, demonstracije, didaktičkih igara, izrade konceptualnih ili mentalnih mapa i sl. Pri tome je ta-

kođer važno da se, kada god postoje mogućnosti za povezivanje nastavnog predmeta sa svakodnevnim životom, koristi **izvorna stvarnost**, odnosno prostori i/ili materijali u neposrednom okruženju. S obzirom na to da se odgojno-obrazovni proces može izvoditi ne samo u učionici, već i izvan nje, izvanučioničku nastavu poželjno je češće primjenjivati jer potiče stjecanje znanja i vještina otkrivanjem, istraživanjem, a potiče i razvoj socijalnih kompetencija.

Nastava prirode i društva na otvorenom

Nastava na otvorenom odvija se u okolišu, u prirodi, na poljoprivrednim gospodarstvima, u parkovima, zaštićenim područjima ili u ustanovama poput zooloških i botaničkih vrtova. U nastavi prirode i društva izvorna stvarnost zauzima središnje mjesto kao izvor znanja (De Zan, 2005), a ona je ujedno najširi i najegzaktniji izvor znanja u nastavi prirodoslovlja (Kostović-Vranješ, 2015). Nastava na otvorenom odnosi se na iskustveno učenje i odgoj za okoliš, poboljšava fizičko i psihičko zdravlje, omogućuje stjecanje iskustva, povećava motivaciju, entuzijazam i samopouzdanje, poboljšava ishode učenja, vještine, koordinaciju i ravnotežu, poboljšava ponašanje učenika u razredu. Poučavanje izvan učionice omogućuje učenicima da istražuju i osvješčuju svoju okolinu, razvijaju svoju kreativnost i stvaraju nova iskustva (Husanović-Pejnović, 2011). Nastava na otvorenom pomaže učenicima razumjeti okoliš i prirodu te ih potiče na fizičku aktivnost, a vrijeme provedeno u prirodi pozitivno utječe na zdravlje te ih uči procjenjivati i upravljati rizicima (Hočevar, 2021). Učitelji mogu nastavu na otvorenom pripremiti tako da bude zabavna, a to će pomoći u osobnom i društvenom razvoju učenika i postizanju drugih ciljeva (Hočevar, 2021), jer danas učenici većinu vremena provode u zatvorenom prostoru.

Rad na određenoj eko-temi temeljen na promatranju, prikupljanju, sistematiziranju i prezentiranju podataka, praktičnim radovima, rješavanju problema, pronalaženju uzročno-posljedičnih veza i povezivanju s drugim disciplinama prvenstveno pomaže učenicima shvaćanje ekoloških problema sa znanstvenog aspekta, ali ih uči i da prepoznaju određene probleme i usvojene spoznaje primjene u svakodnevnom životu (Balić, Kostović-Vranješ, 2004). Osim toga, učitelj svojim primjerom ukazuje i izgrađuje afirmativni stav prema prirodi, ne odnosi se prema njoj ravnodušno što i kod učenika može razviti pravilan odnos prema okolišu i zaštitu prirode (De Zan, 2005). Boravkom u prirodi učenici razvijaju i usvajaju nove vještine i znanja o ulozi čovjeka u prirodi te istražuju pojave i procese koji utječu na promjene.

Ako se uz boravak u prirodi poveže i primjeni metoda praktičnog rada, kao način samostalnog rada tijekom upoznavanja prirodnih objekata i pojava, učenici usvajaju trajnija znanja, različite vještine i navike (Kostović-Vranješ, 2015). Učenje praktičnim radom utječe i na razvitak istraživačkog duha i na stjecanje radnih navika. Uvođenjem praktičnog rada u nastavi se ukida verbalizam i isključivi senzualizam u zornosti, a učenje se povezuje sa svakodnevnim životom (Letina, Lacković, 2021).

Uloga zaštićenih područja u odgoju i obrazovanju

Zaštićena područja su mjesta koja mogu utjecati na osjetljivost prema zaštiti prirode i okoliša i „prenijeti“ je velikom broju posjetitelja, svih dobnih skupina. Mogu potaknuti posjetitelje, kao i lokalnu zajednicu, na bolje upoznavanje važnosti ravnoteže i suživota čovjeka i ostalog živog i neživog svijeta. To se, između ostalog, postiže razvojem odgojno-obrazovnih programa koji su usmjereni na mlađe dobne skupine (školski uzrast). Zaštićena područja imaju preduvjete za razvoj kvalitetnih odgojno-obrazovnih programa te bi trebala biti ključna mjesta za širenje znanja i svijesti o zaštiti prirode i okoliša, o prirodnim i kulturnim vrijednostima prostora, o problemima u okolišu te o važnosti edukacije i aktivnog boravka na otvorenom. Za razliku od klasičnih načina prezentacije i interpretacije (poučne ploče, letci i sl.), sadržaji prezentirani na zanimljiv, neuobičajen i interaktivan način imaju neusporedivo veći edukativni učinak jer se stječu trajnija i primjenjiva znanja (Paar, 2017). Dijelove zaštićenog područja na kojima se posjetitelji zadržavaju, a nisu primarno namijenjeni edukaciji, kao što su odmorišta, suvenirnice, parkirališta, ugostiteljski objekti i sl., moguće je također iskoristiti za pružanje dodatnih informacija putem plakata, fotografija, murala, igara i sl. Interpretacija prirodne baštine u zaštićenim područjima posjetitelju otkriva prirodne i kulturne vrijednosti kroz neposredno iskustvo u prirodi te promovira svijest o zaštiti okoliša uz neposredne primjere ugroženih staništa u određenom zaštićenom području.

Primjeri odgojno-obrazovnih programa u zaštićenim područjima Like

Kako bi se analizirali odgojno-obrazovni programi koji se provode u zaštićenim područjima, provedeno je istraživanje u okviru nekoliko javnih ustanova. Odabrana su zaštićena područja koja se najvećim dijelom svoje površine nalaze u Lici tj. Ličko-senjskoj županiji: Nacionalni park Plitvička jezera i Nacionalni park Sjeverni

Slika 1. Zaštićena područja obuhvaćena istraživanjem
Izvor: izradio M. Paral

Velebit, Park prirode Velebit i Pećinski park Grabovača (Zaštićeni krajobraz Risovac-Grabovača). Istraživanje je uključivalo prikupljanje i analizu podataka terenskim radom kao i intervjuje sa zaposlenicima navedenih ustanova koji provode edukacije. Terenski rad uključio je obilazak svih navedenih zaštićenih područja, krajem 2021. i početkom 2022. godine. Obilazak je uključivao razgledavanje staza i popratnih interpretativnih ploča i oznaka. Analizirani su i postojeći promotivni i edukativni tiskani materijali, posebice edukativne drvene igre i slagalice, kao i digitalni materijali. Za potrebe istraživanja provedeni su intervjui sa zaposlenicima, stručnim suradnicima – edukatorima, u svim navedenim područjima. U NP Plitvička jezera proveden je razgovor uživo s dvije stručne osobe (stručni suradnici – edukatori). Intervjui u Pećinskom parku Grabovača provedeni su uživo također s dvoje zaposlenika, koji su stručni suradnici – edukatori kao i u PP Velebit. Intervjui provedeni s djelatnicima NP Sjeverni Velebit provedeni su uživo, ali i *online*, zbog tada važećih ograničenja tijekom pandemije COVID-19. Za potrebe istraživanja analizirane su i mrežne stranice navedenih zaštićenih područja.

Dva su najčešća načina edukacije posjetitelja u zaštićenim područjima Hrvatske: izravna edukacija (edukativni programi uz radionice, programi stručnih vođenja, programi u školama, info-centri) i neizravna edukacija (izložbe, poučne staze, mrežne stranice i društveni mediji, različiti tiskani materijali, audiovizualni programi, prezentacijski centri). Premda je izravna edukacija vrlo učinkovita i može se prilagoditi različitim grupama, zahtjeva veći angažman i vrijeme djelatnika javnih ustanova (u daljnjem tekstu JU), a potrebna je i dodatna priprema materijala za provedbu aktivnosti. Neizravna edukacija, premda s većim brojem mogućnosti, manje je učinkovita jer nije diferencirana prema dobi posjetitelja.

Analizom mrežnih stranica odabranih javnih ustanova može se utvrditi da stranice koriste prvenstveno za promoviranje zaštićenog područja, ali i za informiranje i educiranje kroz razne akcije, nagradne igre (npr. *Koliko stabala ima u šumama NP Plitvička jezera?*, URL 1) ili audiovizualne materijale (snimke velikih zvijeri u Kući Velebita, u NP Sjeverni Velebit). Također, javne ustanove ulažu u promociju i edukaciju posjetitelja raznim publikacijama, od promotivnih materijala (letaka, brošura), bojanki, slikovnica, radnih listića, karata i knjiga za djecu i mlade do stručne i znanstvene literature. Tako je primjerice izrađen priručnik za zaštićena područja i škole pod nazivom *Mreža škola u zaštićenom području* (URL 2), projekt WWF-a Adria¹, namijenjen razvoju suradnje javnih i odgojno-obrazovnih ustanova.

Odgojno-obrazovni programi u Nacionalnom parku Plitvička jezera

Nacionalni park Plitvička jezera (u daljnjem tekstu NP Plitvička jezera) najstariji je i najposjećeniji hrvatski nacionalni park. Zbog bioraznolikosti, georaznolikosti te univerzalnih vrijednosti područja, od 1979. godine uvršten je na UNESCO-vu Listu svjetske baštine. Za upoznavanje šumskih ekosustava na raspolaganju je više od 50 km uređenih planinarskih staza. Staze su obilježene planinarskim markacijama i putokazima, a duž staza postavljene su informativno-edukativne ploče čiji sadržaj pruža mogućnost upoznavanja s elementima biološke raznolikosti šumskih i livadnih staništa. Staze su skladno uklopljene u krajobraz s blagim strminama i usponima. Duž staza se upozorava na pravila ponašanja posjetitelja kao i

---

1 World Wide Fund for Nature / Svjetska organizacija za zaštitu prirode

na činjenicu da okruženje u kojem se kreću predstavlja životno stanište brojnih biljnih i životinjskih vrsta.

Nacionalni park Plitvička jezera popularna su destinacija za školske izlete svih uzrasta. Međutim, iz razgovora s edukatorima, očito je da za dodatne radionice JU NP Plitvička jezera nema dovoljno upita od strane škola, osim za neke datume kojima se tematizira zaštita prirode (Međunarodna noć šišmiša, Svjetski dan leptira i sl.). Razloge edukatori vide u nedostatku vremena s obzirom na to da obilazak nacionalnog parka za školsku djecu traje 6 sati, što uz dodatno vrijeme za dolazak/odlazak, pauze za ručak i odmor, čini posjet vrlo sadržajnim. Radionice s učenicima razredne nastave provode se isključivo u suradnji s lokalnim školama u Mukinjama, Korenici, Rakovici, Saborskom i Plaškom. Radionice su prilagođene svakoj grupi, ovisno o uzrastu i interesu. Najviše edukativnih programa nastalo je u suradnji s infocentrom zaštite okoliša i prirode Diverterra te Ministarstvom gospodarstva i održivog razvoja. U sklopu Znanstveno-stručnog centra „Dr. Ivo Pevalek“ provode se edukacije za najmlađe posjetitelje. Tiskane su brojne slikovnice i priče o medvjedima, leptirima, vretencima, vidrama, snazi vode, mravima i šumskim zajednicama, kao i edukativni vodič kroz nacionalni park za djecu pod nazivom 4Kids, prilagođenog sadržaja i ilustracija. Organiziraju se i manifestacije kako bi se obilježili važni datumi vezani uz zaštitu prirode, primjerice organiziraju se kazališne predstave za učenike lokalnih osnovnih škola.

Razvojem edukativnih programa za djecu i učenike, 2019. godine tiskana je radna mapa s uputama o ponašanju i potrebnoj opremi za boravak u prirodi, te radni listići o geološkoj raznolikosti, travnjacima, kulturno-povijesnoj baštini, vodenim i šumskim ekosustavima te općim vrijednostima parka.

Odsjek za ekologiju voda razvija edukativnu društvenu igru *Život vidre u Plitvičkim jezerima*, u potpunosti izrađenu od prirodnih materijala. Vidre su važni stanovnici Plitvičkih jezera, a igra objašnjava njihov način života i njihovu ulogu u očuvanju ekosustava.

Prema novom Planu upravljanja nacionalnim parkom 2019. – 2028., predviđeni su konkretni ciljevi za razvoj odgojno-obrazovnih programa: razvijati i provoditi edukacijske programe o vrijednostima, funkciji i važnosti očuvanja vodenih ekosustava, o procesu osedranja, o kršu, o očuvanju šumskih ekosustava, o travnjacima i cretovima, o ekologiji drugih izabranih vrsta i staništa te o problematici očuvanja bioraznolikosti Parka, za razne dobne skupine (URL 3). Iz Plana je razvidno da se želi osnažiti odgojno-obrazovna uloga NP Plitvička jezera odnosno želi se povećati broj odgojno-obrazovnih programa koji se nude.

Odgojno-obrazovni programi u Nacionalnom parku Sjeverni Velebit

U najmlađem Nacionalnom parku Sjeverni Velebit (osnovan 1999. godine) nudi se nekoliko programa koji su prilagođeni različitim uzrastima i željama posjetitelja. Za učenike razredne nastave kreirani su programi, najčešće osmišljeni kroz edukativne radionice i prezentacije na terenu i u edukacijskom centru. Organiziraju se multimedijalne prezentacije o prirodnim i kulturnim vrijednostima Parka, te tematske prezentacije o flori i fauni, o klimatskim, geološkim, speleološkim osobitostima, sve ovisno o potrebama pojedine grupe. Prezentacije se odvijaju u prezentacijskom i informacijskom centru „Kuća Velebita“ ili u upravnoj zgradi (u Krasnu), pod vodstvom djelatnika stručne ili nadzorne službe.

Programi poludnevnog vođenja uključuju posjet Kući Velebita, gdje se učenici upoznaju s općim karakteristikama Parka. Nakon toga posjećuju Zavižan te sudjeluju u nekoliko aktivnosti: obilasku Velebitskog botaničkog vrta, prezentaciji geološkog bloka, razgledavanju meteorološke postaje te usponu na vrhove Velika Kosa ili Vučjak, s kojih se pruža pogled na Kvarnerski zaljev i otoke i dio Istarskog poluotoka. Druga je mogućnost obilazak Premužičeve staze do Rossijeve kolibe, planinarskog skloništa unutar zone najstrože zaštite i posjet području strogo rezervata Rožanski kukovi. Nudi se i obilazak Premužičeve staze sve do prijevoja i planinarskog doma Alan, uz odmor u Rossijevoj kolibi. Navedeni obilasci imaju ishodište na Zavižanu. Školske grupe, posebno učenici razredne nastave, najčešće sudjeluju u kombiniranom programu poludnevnog vođenja s edukativnom radionicom na području Zavižana i Velebitskog botaničkog vrta. Radionica pod nazivom *Planinska radionica* obrađuje teme iz područja meteorologije, biologije i geologije. Grupe s edukatorom obilaze navedene lokacije te se duže zadržavaju na pojedinim lokalitetima, ovisno o temi koju su odabrali. Edukatori koriste radne listiće i ostali edukativni materijal potreban za izvođenje radionica.

Program obilaska prezentacijskog i informacijskog centra „Kuća Velebita“ jednak je za sve uzraste, te se grupe zadržavaju na postavu koji im je najzanimljiviji.

Dodatni edukativni program pod nazivom Mala zelena radionica uključuje multimedijalnu prezentaciju te rješavanje radnih listića iz meteorologije, geologije ili speleologije. Edukator demonstrira dio radionice, a potom učenici dobivaju zadatke i u suradnji s edukatorom pokušavaju doći do rješenja. Cilj ove radionice je da učenici sami, uz izvođenje raznih pokusa, izrade neke motive od papira i/ili glinamola ili pak crtežima.

Odgojno-obrazovni programi u Parku prirode Velebit

Velebit je 1977. godine proglašen UNESCO-vim Međunarodnim rezervatom biosfere u sklopu znanstvenog projekta Čovjek i biosfera. U Parku prirode Velebit (u daljnjem tekstu PP), koji je osnovan 1981. godine, osmišljeni su edukativni programi za djecu različitih uzrasta. Posebice su raznovrsni programi na području Cerovačkih špilja. Na području Parka, osim Premužičeve staze, još su i četiri poučne staze koje su ujedno vrlo dobar primjer skladnog odnosa čovjeka i prirode u prošlosti. Staza Kudin most vodi do najatraktivnijeg dijela rijeke Krupe sa slapovima i sedrenim kaskadama preko kojih je izgrađen Kudin most. Najstariji je to očuvani prijelaz preko Krupe izgrađen tehnikom suhozida. Poučna staza Zavrtnica vodi do uvale Zavrtnice (na obali) koja je također zaštićena tj. ima status značajnog krajobraza. Treća staza vodi od Starigrada Senjskog do Donje Klade kojom se upoznaje posjetitelje s tradicijskim graditeljstvom u kamenu. Četvrta staza je Terezijana koja je dio povijesne ceste Terezijane, izgrađene 1786., a ujedno je i kulturno dobro. Hodanje navedenim poučnim stazama prilagođeno je uzrastu učenika tj. grupe i provodi se isključivo stručnim vođenjem.

Jedan od primjera prikladnih programa za učenike razredne nastave je likovno – botanička radionica pod nazivom *Cvjetni trag Velebita*, koja je organizirana povodom obilježavanja 6. *Tjedna botaničkih vrtova, arboretuma i botaničkih zbirki* (koji se obilježava u ovom Parku), u kojoj su sudjelovali učenici iz osnovne škole. Prije početka likovnog dijela radionice učenici se upoznaju s građom biljaka i načinima njihovog prikazivanja kroz crteže. Također se upoznaju s herbariziranjem i takvom načinu čuvanja biljnih vrsta, a potom u tehnici tuša crtaju biljne vrste po uzoru na herbarizirane ogledne primjerke.

Odgojno-obrazovni programi u području Značajnog krajobraza Risovac-Grabovača

Značajni krajobraz Risovac-Grabovača (u daljnjem tekstu ZK) smješten je u središnjem dijelu Like na području općine Perušić, a s površinom od 56,21 km² zauzima oko 15 % ukupne površine općine. ZK Risovac-Grabovača nastao je proširenjem Pećinskog parka Grabovača u studenom 2019. godine. U Pećinskom parku Grabovača je od 2009. godine zaštićeno devet speleoloških objekata, među njima tri u kategoriji geomorfoloških spomenika prirode: špilje Samograd, Medina i Amidžina. Osim toga, locirana su i istražena 24 speleološka objekta. Speleološkim

Slika 2. Školska grupa na ulazu u špilju Samograd
Izvor: arhiva JU Pećinski park Grabovača

istraživanjima (u suradnji s Speleološkim klubom Samobor) broj novih objekata se povećava i trenutno ih je ukupno 36, od kojih i dva nova geomorfološka spomenika prirode: špilje Budina ledenica i Petrićeva. Područjem upravlja Javna ustanova za upravljanje geomorfološkim spomenicima prirode „Pećinski park Grabovača“, osnovana 2005. godine. Posjećivanje Pećinskog parka, odnosno zaštićenog područja u sklopu ZK Risovac-Grabovača, prvenstveno je u funkciji edukacije javnosti. Sukladno tome, raznim interpretativnim metodama i primjerenom infrastrukturom posjetitelje se usmjerava na mjesta koja su pogodna za odmor, rekreaciju, za dobivanje informacija i sl. Na području Pećinskog parka Grabovača organiziraju se i obilasci kulturne baštine što je s obzirom na udaljenost između Starog grada Perušića i Pećinskog parka (svega 1,5 km) česta aktivnost za školske grupe.

U programima i radionicama koje se provode u Pećinskom parku Grabovača sudjelovalo je do sada nekoliko tisuća učenika osnovnih i srednjih škola, uz djecu vrtićke i predškolske dobi. Provedba edukativnih radionica započela je 2011. godine, a osmišljene su na način da prate kurikulum nastavnog predmeta Priroda i društvo i odvijaju se uz edukatora s potrebnim edukativnim materijalima i alatima.

Terenski dio radionica odvija se na poučnim stazama i lokacijama u prirodi predviđenima i prilagođenima za edukaciju. Učenici koji sudjeluju na edukativnim radionicama posjećuju i špilju Samograd, sa stručnim vodičem, te se dodatno educiraju o podzemnom svijetu, procesima nastanka krških oblika, o ulozi vode u kršu, špiljskoj fauni te razlozima zaštite ovog područja kao i o kulturno-povijesnoj baštini Perušića i okolice. Osim toga, učenici razredne nastave mogu sudjelovati u nekoliko radionica: *Potraga za blagom*, *Izrada glinenog posuđa*, *Zagonetna školica* i *Mali čuvar prirode*.

Radionica *Potraga za blagom* osmišljena je na način da nakon uvodnog predavanja o snalaženju u prostoru te uputa o ponašanju u prirodi i pravilima radionice, edukator podijeli učenike u manje grupe. Cilj radionice je da učenici, slijedeći upute na terenu, vježbaju snalaženje u prostoru, hodanje krškim područjem, da se usredotoče na mirise u prirodi kao i na promatranje (ne)poznatih biljnih i životinjskih vrsta. Osim toga, učenici ovom radionicom razvijaju osjećaj za timski rad i solidarnost.

Slika 3. Radionica Mali čuvar prirode

Slika 4. Grabovača – učionica na otvorenom

Slika 5. Hobitska kućica unutar Malog biljnog vrta
Izvor: arhiva JU Pećinski park Grabovača

Tijekom radionice *Izrada glinenog posuđa* učenici uče o važnosti špilja kroz prošlost, što je danas razvidno iz ostataka života ljudi unutar špilja, primjerice špiljskih crteža, ulomaka keramike, nakita i sl. U praktičnom dijelu radionice učenici izrađuju vlastito posuđe od gline. Dok se glina suši, učenici s edukatorom izrađuju prirodnu boju koja je mješavina usitnjene zemlje i vode. Radionica završava samostalnim oslikavanjem glinenog posuđa koje učenici dobivaju na poklon.

Zagonetna školica je radionica u kojoj edukator učenicima kroz zagonetke dočarava pojedine biljke i životinje i navodi ih na samostalne zaključke. Aktivnosti uključuju likovnu radionicu i obilazak učionica na otvorenom, *Malo jezero* i *Panov labirint*, gdje učenici mogu naučiti više o vodenim staništima u kršu, promatrati žabe i vretence ili iskusiti kako se snalaze šišmiši u senzornoj igri Šišmišarije.

Tijekom radionice *Mali čuvar prirode* učenici, uz obilazak učionica na otvorenom (*Malo jezero*, *Panov labirint* i *Mali vrt*), uče o ugroženim biljnim i životinjskim vrstama, o specifičnostima gorskih područja Hrvatske, o djelovanju i suživotu čovjeka i prirode, razlozima i načinima zaštite okoliša te o važnosti zaštite krških područja. Na kraju radionice svaki učenik dobiva potvrdu da je postao *Mali čuvar prirode*.

Sve navedene radionice moguće je kombinirati i prilagođavati, ovisno o interesu i potrebama pojedine grupe učenika. Za djecu koja dolaze iz vrtića osmišljen je poseban program koji uključuje kraći obilazak špilje Samograd i radionicu po izboru. Učenici predmetne nastave i učenici srednjih škola sudjeluju na radionicama različitih tema: topografskih (organizira se predavanje i terenski obilazak uz upoznavanje fizičko-geografskih obilježja prostora), geografskih (upoznavanje prostora uz kartu i kompas, uočavanje antropogenih utjecaja u prirodi), kartografskih (teme o povijesti i upotrebi karte) te u orijentacijskom trčanju (snalaženje uz kartu i kompas, pronalaženje određenih, kontrolnih točaka).

Osim navedenih radionica, uz pomoć volontera (iz brojnih europskih zemalja, poput primjerice izviđača iz Belgije, u okviru programa Europskih snaga solidarnosti), kreiran je i *Mali vrt ljekovitog i jestivog ličkog bilja*. Mali vrt je senzorička zona parka za najmlađe. Osim što djeca mogu vidjeti, dotaknuti, pomirisati ili isprobati svaku jestivu biljku u vrtu, izrađena je i taktilna podloga od različitih materijala pa mogu (bosih nogu) osjetiti različitost pojedinih površina. U vrtu je izgrađena i *hobitska* kućica u kojoj se nalazi herbarij biljnih vrsta koje rastu na području vrta i Parka, a kućica je opremljena i namještajem koji je prilagođen djeci.

Za sve posjetitelje Pećinskog parka otvorene su i poučne staze različitih tema, označene planinarskim markacijama i opremljene edukativnim pločama:

Čovjek i krš (3,5 km), Tragom Mirka Maleza (2 km), Flora (1,3 km), Fauna (750 m), Šumska staza (120 m). Zanimljiv i jednako važan dio edukacije prilikom posjete učenika osnovnih škola je obilazak poučne staze Čovjek i krš, koja se odnosi na suživot čovjeka s prirodom, a prolazi kroz najljepše dijelove Parka, pokraj nekoliko špilja i jama zatvorenih za javnost. Za edukaciju je važna i Meteorološka postaja Grabovača (postavljena na inicijativu Turističke zajednice Općine Perušić). Klimatski elementi koji se mjere su temperatura zraka, relativna vlažnost, tlak zraka, brzina i smjer vjetra te količina oborina. Postavljena je i informativna ploča o klimi općenito, o učestalosti pojedinih vjetrova, o kretanju temperature zraka (na području Perušića) kao i o narodnim predajama vezanima uz vrijeme i određene, za vremenske prilike, značajne datume u godini.

Pećinski park Grabovača simpozijima, manifestacijama (Eko fest, Božićna čarolija, Zeleni sajam, Dani otvorenih vrata), izložbama i edukacijama obilježava važnije datume vezane za zaštitu okoliša (Međunarodna noć šišmiša, Dan planeta Zemlje, Dani bioraznolikosti i georaznolikosti), a organiziraju se i manifestacije sportsko-rekreativnog karaktera (Summer Vibe, biciklijade, utrke). Unutar svih aktivnosti organizirane su ekološke radionice za djecu i mlade, često u suradnji s Narodnom knjižnicom Općine Perušić. Vrlo su atraktivne aktivnosti *Ljetna škola na Grabovači* i *Škola stranih jezika za djecu*, u kojima svake godine sudjeluju djeca iz osnovnih škola. U *Ljetnoj školi* volonteri poučavaju djecu o bioraznolikosti kroz igru i terensku nastavu, a u *Školi stranih jezika* (ovisno iz kojih država dolaze volonteri) djeca biraju koji strani jezik žele učiti, kroz neformalni oblik obrazovanja. Na taj način stječu se znanja o zaštiti prirode i vještine u sporazumijevanju (na stranom jeziku), a upoznaju i nove kulture te sklapaju nova prijateljstva.

Zaključak

Analizom odgojno-obrazovnih programa u odabranim zaštićenim područjima na prostoru Like, odnosno u javnim ustanovama koje njima upravljaju, vidljivo je kako neka područja imaju vrlo dobro razvijene edukativno-ekološke programe za učenike razredne nastave, ali i za ostalu školsku populaciju.

Stručna vodstva nude se posjetiteljima u svim zaštićenim područjima i prilagođavaju se svakoj pojedinoj grupi ili individualnom posjetitelju. Najčešće se organiziraju na poučnim stazama, u špiljama, prilikom obilazaka kulturno-povijesne baštine te u prezentacijskim, edukacijskim ili interaktivnim centrima. Djelatnici

javnih ustanova koji izvode interpretacije i edukativne programe dio su stručne ili edukacijske službe.

Gotovo u svim navedenim zaštićenim područjima osmišljene su poučne staze raznih tematika, težina uspona, dužina i edukativnih sadržaja. Informacije koje posjetitelji mogu saznati na stazama su općenite (pravila ponašanja, načini obilježavanja staza, informacije o javnoj ustanovi ili zaštićenom području itd.). Poučne staze kao dio edukativne infrastrukture na neizravan način mogu služiti za prijenos znanja o zaštićenom području i zaštiti okoliša. Postoje brojne vrste poučnih staza u zaštićenim područjima Hrvatske, poput botaničkih, geoloških, šumarskih i ornitoloških staza, staza posvećenih velikim zvijerima, vodenim i podzemnim staništima, ribama, šišmišima, gmazovima ili kukcima, te planinarske staze s vidikovcima. Za razliku od poučnih staza, programi edukativnih radionica za učenike razredne nastave nisu organizirani u svim zaštićenim područjima. Razlozi su raznovrsni: nedostatak stručnih djelatnika, nedovoljna financijska sredstva, nepostojanje plana edukativnih aktivnosti, nedovoljni interes posjetitelja za radionice i sl. Edukativne radionice provode se u NP Sjeverni Velebit, te ZK Risovac-Grabovača, najčešće tijekom terenske nastave, rješavanjem radnih listića i drugim aktivnostima koje su prikladne za učenike razredne nastave. U NP Plitvička jezera i PP Velebit radionice se provode samo s učenicima iz okolnih škola. Radionice koje se provode u zaštićenim područjima imaju zajedničke ciljeve: upoznati učenike s vrijednostima i specifičnostima prirodne baštine, razvijati osjetljivost za prirodu i prirodne procese, poučavati učenike o konceptu održivog razvoja te o ulozi pojedinca u zaštiti prirode i okoliša. Prezentacijski, edukacijski i slični centri olakšavaju informiranje posjetitelja o kulturnoj i prirodnoj baštini uz mogućnost interaktivnog sudjelovanja u raznim multimedijalnim sadržajima. Ovakvi centri su značajni za razvoj edukativnih programa za sve posjetitelje koji žele saznati više o zaštićenom području, a nisu u mogućnosti pristupiti pojedinim lokacijama, ili su pak alternativa za posjet u slučaju loših vremenskih prilika.

Može se zaključiti da postoji velika raznolikost odgojno-obrazovnih programa u navedenim zaštićenim područjima. Djeca i mladi danas, više nego ikada, trebaju dodatne poticaje i izazove za učenje i razmišljanje, djelovanje, empatiju i komunikaciju, jer sve češće stvarni svijet mijenjaju za onaj virtualni. Afirmativne stavove i senzibiliziranost prema ljudima, ostalom živom i neživom svijetu, prema prirodi i društvu, moguće je razvijati u doticaju sa stvarnim svijetom. Učenje o stvarnom svijetu, u stvarnom svijetu koji je oko nas, može pomoći i učiteljima da ostvare svoje obrazovne i odgojne ciljeve.

Literatura

- BALIĆ, MARINA, KOSTOVIĆ-VRANJEŠ, VESNA. 2004. Eko-teme u dodatnoj nastavi prirode i društva. // *Ekologija u odgoju i obrazovanju. Dani Ante Starčevića.* / Golac Stipe, Grahovac-Pražić Vesna, Husanović-Pejnović Dragica, Kreković Mile, Vrcić-Mataija Sanja. (ur.). Gospić: Visoka učiteljska škola, 245-258.
- DE ZAN, IVAN. 2005. *Metodika nastave prirode i društva.* Zagreb: Školska knjiga.
- HOČEVAR, MARJETKA. 2021. Međupredmetna nastava na otvorenom. *Varaždinski učitelj*, 4 (7), Varaždin, 108-115.
- HUSANOVIĆ-PEJNOVIĆ, DRAGICA. 2011. *Održivi razvoj i izvanučionička nastava u zavičanju.* Zagreb: Školska knjiga.
- KOSTIĆ-VRANJEŠ, VESNA. 2015. *Metodika nastave prirodoslovnog područja.* Zagreb: Školska knjiga.
- LETINA, ALENA, LACKOVIĆ, LORENA 2021. Obrazovno, odgojno i praktično značenje nastavnog predmeta Priroda i društvo u holističkom razvoju učenika. *Napredak*, 162 (1-2), Zagreb, 101-120.
- PAAR, DALIBOR. 2017. Edukativni aspekti georaznolikosti i geoturizma u Hrvatskoj. // *Georaznolikost, geobaština i geoturizam u krškim područjima.* / Buzjak Nenad, Paar Dalibor (ur.). Zagreb: PMF – Geografski odsjek; Samobor: JU Zeleni prsten, 36.

Mrežni izvori

- URL 1 <https://np-plitvicka-jezera.hr/nagradni-natjecaj-suma/koliko-stabala-ima-u-sumama-nacionalnog-parka-plitvicka-jezera> (3. 2. 2022.)
- URL 2 https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_adria_publikacija___mrea_kola_u_zatienom_podruju.pdf (3. 3. 2022.)
- URL 3 <https://np-plitvicka-jezera.hr/wp-content/uploads/2018/12/Nacrt-Plan-upravljanja-NPPJ-2019-2018.pdf?x92898> (2. 2. 2022.)

Educational programs in croatian protected areas – examples from Lika region

Abstract

Although the protection of nature is the most important task in the protected areas, their scientific, cultural, esthetic and educational values are also promoted. Therefore, some educational programs, especially for school children, are organised in many protected areas. In this paper some programs for school children in Lika region are presented: National parks Plitvice lakes and North Velebit, in Nature park Velebit and in Cave park Grabovača (Risovac-Grabovača significant landscape area). In those protected areas, their natural characteristics and values are highlighted through educational programs, with special emphasis on forms of karst relief like caves. They are presented to visitors in order to familiarize with the meaning and protection of certain ecosystems for future generations. The aim of this paper is to analyse educational programs that are implemented in the mentioned protected areas and to point out their importance for school population during education, with an emphasis on programs for pupils of primary classes. Some examples and programs that are organised in these areas like outdoor school, suitable workshops, field work are also presented.

Key words: research teaching, natural heritage, education, protected areas

Barbara Crnković
Državni arhiv u Zadru
Sabirni arhivski centar u Novalji
HR – 53 291 Novalja
barbaracrnkovic5@gmail.com

Stručni članak
(primljeno 13. 12. 2022.)
UDK 930.25(497.562 Novalja)

OSNIVANJE I RAD SABIRNOG ARHIVSKOG CENTRA U NOVALJI

Sažetak

Sabirni arhivski centar u Novalji započeo je s radom 1. rujna 2009. godine kao sastavnica Državnog arhiva u Zadru. Uz Korčulu, drugi je to sabirni arhivski centar u Republici Hrvatskoj smješten na otoku. Potreba za njegovim osnutkom temeljila se na veličini otoka i broju stvaratelja dokumentarnog i arhivskog gradiva. U članku se opisuje proces njegova osnutka, donose podatci o zgradi u kojoj je smješten, spremišnim kapacitetima, vrsti i strukturi gradiva koje je u njemu pohranjeno te o djelokругu rada i području nadležnosti.

Ključne riječi: Sabirni arhivski centar u Novalji, Državni arhiv u Zadru, otok Pag, Grad Novalja, arhivsko gradivo

Uvod

Razlozi osnivanja arhivskih sabirnih centara na jadranskim otocima počivaju u njihovim zemljopisnim, prometnim, demografskim i gospodarskim osobitostima. Nastojanje da se arhivsko gradivo, zbog svoje važnosti i dostupnosti, čuva, obrađuje i učini dostupnim na području njegova nastanka, u širem smislu, počiva i u odredbama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima¹ što upućuje na jasnu potrebu osnivanja arhivskih sabirnih centara na otocima koji mogu na svom području organizirati arhivsku službu. Takve tendencije zabilježene su i ranije pa je već 1945.

---

¹ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/18.

god. Korčulanin Vinko Foretić, upravitelj Državnog arhiva u Dubrovniku, u svom izvješčaju iznio potrebu za osnivanjem arhiva na Korčuli s ciljem zadržavanja gradiva korčulanskih stvaratelja na otoku.² S vremenom se ta ideja dodatno razvijala, a u slučaju Grada Novalje radilo se o prikupljanju gradiva tijela lokalne samouprave i uprave te njihovih javnih službi.³ Razvoj Novalje i okolnih područja kakav danas poznajemo započeo je 90-ih godina dvadesetog stoljeća dobivanjem statusa jedinice lokalne samouprave⁴. Odvajanjem od tadašnje općine Pag dodatno je potaknut njen razvoj pa je Novalja danas jedan od najrazvijenijih gradova u Hrvatskoj⁵. Takav razvoj pretpostavio je potrebu dodatne izgradnje komunalne i društvene infrastrukture koja je teško zamisliva bez jednostavnog i brzog pristupa informacijama i dokumentaciji. Novalja je podržala inicijativu za osnutkom arhivskog centra na svom području i ispunila sve obveze u tom smislu koje proizlaze iz Zakona o arhivskom gradivu i arhivima. Osiguravanje primjerenog prostora za smještaj arhivskog gradiva, radnog prostora i prostora za korištenje gradiva kao i sredstava za održavanje

-
- 2 Vidi: BARČOT, TONKO. 2013. Uz početak rada Arhivskog sabirnog centra Korčula-Lastovo. *Arhivski vjesnik*, 56, 99. Autor Tonko Barčot u svom radu poziva se na arhivske dokumente pohranjene u Državnom arhivu u Dubrovniku pod signaturom HR-DADU-425. Državni arhiv u Dubrovniku. 1.2. Spisi Kancelarije Državnog arhiva u Dubrovniku, Izvještaj V. Foretića o pitanju očuvanja arhiva, knjižnica i starina u gradu Korčuli, br. 17/45 (5.1.1945.), a koji govore o neadekvatnom smještaju i naporima pojedinaca za očuvanjem arhivskog gradiva na otoku Korčuli 50-ih godina 20. st. U tom periodu počelo se formirati republičko arhivsko zakonodavstvo. Opći zakon o državnim arhivima čl. 2., objavljen u SL FNRJ 12/1950. donosi odredbu da se uz državne arhive narodnih republika mogu osnivati i gradski arhivi. Više o broju arhiva i planu mreže arhivskih ustanova sredinom prošlog stoljeća vidi: STULLI, BERNARD. 1958. O planu mreže arhivskih ustanova na području NR Hrvatske, *Arhivist*, VII, sv. 3-4, 129-134.; Raščlanjivanje arhivske djelatnosti po područjima nadležnosti dovelo je do potrebe za osnivanjem arhiva tj. sabirnih arhivskih centara u manjim mjestima. Kao primjer navest ćemo Historijski arhiv u Varaždinu koji je već 1959. godine u potpunosti proveo organizaciju arhivske službe na regionalnom principu te osnovao sabirne arhivske centre Čakovec u Prelogu, Koprivnica u Koprivnici, Varaždin u Varaždinu, Krapina u Krapini. Vidi: ANDROIĆ, MIRKO. 1962. Arhivski sabirni centar Krapina-Historijskog arhiva Varaždin-u Popovcu. *Arhivski vjesnik*, vol. 4-5 No 1, 452-453.
- 3 U periodu osnivanja na snazi je bio Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/97. u čl. 39.-48. koji donosi zadaće javnih ustanova koje obavljaju arhivsku službu: Hrvatski državni arhiv, područni državni arhivi te arhivi jedinica lokalne samouprave i uprave.
- 4 Od 1993. godine Novalja je općina, a od 1997. godine ima status grada.
- 5 Prema analizama Instituta za javne financije Grad Novalja je posljednjih godina grad s najvišim proračunom u Hrvatskoj po glavi stanovnika. Više o gradu Novalji vidi: Proračun. Portal grada Novalje, <https://www.novalja.hr/64/proracun.html> (30. 3. 2022.)

tog prostora i opreme u njemu⁶, za Grad Novalju već u samom početku realizacije ovog projekta nije bilo upitno. Mogućnost pristupa informacijama, podacima, potvrđama, rješenjima i uvjerenjima u istom mjestu stanovanja za žitelje Novalje ima veliku važnost. Zamisao o otvaranju arhivskog centra podrazumijevala je davanje arhivskog gradiva koje je nastalo djelovanjem stvaratelja isključivo s područja otoka Paga na korištenje građanima, institucijama te istraživačima u svrhu podizanja kvalitete javnih usluga. Potreba za osnivanjem sabirnog arhivskog centra u Novalji javila se zbog povećanja količine gradiva u pismohranama na ovom području kao i problema otežanog redovitog nadzora koji je pripadao pod djelokrug rada Državnog arhiva u Zadru⁷ koji je donio Statutarnu odluku o izmjeni Statuta nadopunom organizacijskog dijela Arhiva Sabirnim arhivskim centrom u Novalji.⁸

Prostor sabirnog arhivskog centra u Novalji

Zgrada sabirnog arhivskog centra u Novalji stavljena je u funkciju zahvaljujući financijskoj potpori Grada Novalje koji je za tu potrebu renovirao zgradu *Stare općine*⁹, smještene u gradskoj stambenoj zoni.

- 6 Više o tome vidi Pravilnik o uvjetima smještaja, opreme, zaštite i obrade arhivskog gradiva, broju i strukturi stručnog osoblja arhiva, čl. 3. – 15., NN 65/04., 121/19.; Na sjednici Gradskog poglavarstva Grada Novalje doneseni su zaključci o otvaranju, načinu funkcioniranja, gradivu arhivskog centra u Novalji te je sklopljen ugovor o otkupu notarskih spisa iz 17. stoljeća od književnika Mladena Kušeca. Klasa: 612-01/08-01/3., Ur. broj: 2125-06-01/01-08-01 od 28. travnja 2008.
- 7 Nadležnost Državnog arhiva u Zadru za cijelo područje otoka Paga nije novina. Rješenje Okružnog privrednog suda u Splitu donosi upis Historijskog arhiva u Zadru u Registar ustanova Okružnog privrednog suda u Splitu, a pod njegov djelokrug rada pripadale su općine: Benkovac, Biograd, Drniš, Knin, Obrovac, Pag, Šibenik i Zadar. Poslovni broj: US-177/65-7., Klasa: 224/2-1967 od 12. listopada 1967. godine. Ustanovu je osnovala Skupština općine Zadar rješenjem br. 06-9506/1-1965 od 25. listopada 1965. godine uz suglasnost prethodno navedenih općina. Općinska skupština Pag je na VII. zajedničkoj sjednici Općinskog vijeća i Vijeća radnih zajednica od 10. ožujka 1964. godine donijela zaključak u kojem je suglasna da nadzor na području općine Pag vrši Historijski arhiv u Zadru, Klasa: 01-694/1-1964.; Rješenje Hrvatskog državnog arhiva Klasa: 612-06/05-18/01, Ur. broj: 565-10-05-13 od 7. srpnja 2005. godine potvrđuje nadležnost Državnog arhiva u Zadru i obavljanje javne arhivske službe za područja Zadarske, Šibensko-kninske i dijela Ličko-senjske županije (grad Novalju).
- 8 Suglasnost na Statutarnu odluku o izmjeni Statuta Državnog arhiva u Zadru koja je donesena 20. travnja 2009. godine pod brojem 93-2009 donijelo je Ministarstvo kulture RH, Klasa: 612-06/09-01/0018, Ur. broj: 532-10-02/4-09-02 od 13. svibnja 2009. godine.
- 9 Građevina je upisana u registar nepokretnih spomenika kulture pod brojem 251 rješenjem br. 583/1 od 02. studenog 1970. godine zbog toga jer ulazi u prostor arheološke zone Novalje koja

nje zraka, a prilikom projektiranja zgrade primijenjeni su propisi i pravila tehničke prakse koji se odnose na principe zaštite od požara. Objekt je zaštićen unutarnjom i vanjskom hidrantskom mrežom, a za početno gašenje požara nalaze se vatrogasni aparati tipa S-6. U arhivskom centru ugrađen je ručni kao i optički javljač požara. Energetski kriteriji učinkovitosti zadovoljeni su hidroizolacijom i toplinskom izolacijom prostora. Pitanje sigurnosti pohranjenog građiva u odnosu na suvremene standarde potpuno zadovoljava.

Unatoč činjenici da prostor za sada zadovoljava potrebe i standarde smještaja arhivskog građiva, s vremenom će se nametnuti pitanje osiguranja dodatnog prostora za pohranu građiva. U prilog tome možemo navesti da se količinom najznačajnija preuzimanja građiva očekuju od tijela uprave Grada Novalje i županijskih ureda koji djeluju na ovom području.¹² Praksa je pokazala da se većina sabirnih arhivskih centara u Hrvatskoj koji duže djeluju, susrela s problematikom odgovarajućih smještajnih kapaciteta.¹³ Također, nemali broj primjera u prošlosti govori o nesmotrenoj i nestručnoj pohrani starih zapisa kod stvaratelja pogotovo u manjim i izoliranijim mjestima. Neadekvatni smještaji, poplave, ratovi, požari i sl. doveli su do uništenja mnogih, dragocjenih arhivskih izvora.

Djelatnost sabirnog arhivskog centra

Sabirni arhivski centar u Novalji jedan je od ukupno deset odjela Državnog arhiva u Zadru. Osnovan je 20. travnja 2009. godine na temelju čl. 53. i 54. Zakona o ustanovama¹⁴, čl. 54. Zakona o arhivskom građivu i arhivima¹⁵ te čl. 40. Statuta

12 Na području grada Novalje djeluje 20 javnih i privatnih stvaratelja dokumentarnog građiva. Ukupna količina građiva u pismohranama iznosi oko 3000 d/m, od toga oko 800 d/m nastalo je radom tijela uprave Grada Novalje i županijskih ureda koji djeluju na ovom području. Građivo će se preuzimati u skladu sa Zakonom o arhivskom građivu i arhivima, NN 61/18.

13 Dobar je primjer Arhivskog sabirnog centra u Koprivnici koji je nekoliko puta za vrijeme svojeg postojanja promijenio lokaciju i čiji smještajni kapaciteti i prostor za rad ni danas ne zadovoljavaju potrebe smještaja cjelokupnog građiva pod njihovom nadležnošću. Vidi: POSEDI, IVANA, BULIĆ, NADA. 2017. Razvoj arhivske službe u Koprivnici. *Podravski zbornik*, No 43, 193-198.; I Bernard Stulli je naglašavao da su smještajni kapaciteti temeljni i najteži problem. Smatrao je da većina tadašnjih regionalnih arhivskih ustanova ima improvizirane arhivske depoe i veliku količinu nepreuzete građe što je dovodilo u pitanje čuvanje i zaštitu 70 % arhivske građe. STULLI, BERNARD. 1969. Nacrt koncepcije srednjoročnog plana razvitka arhivske djelatnosti u SR Hrvatskoj 1971. – 1975. godine. *Arhivski vjesnik*, Vol. 11-12, No. 1, 360.

14 Zakon o ustanovama, NN 35/08.

15 Centar je osnovan u skladu s tada važećim zakonom te njegovim izmjenama i dopunama. Vidi: Zakon o arhivskom građivu i arhivima, NN 105/97., 64/00., 65/09.

Državnog arhiva u Zadru (br. 28/1-98 od 24. veljače 1998.) kad je donesena Statutarna odluka o izmjeni Statuta Državnog arhiva u Zadru.¹⁶ Sabirni arhivski centar u Novalji preuzima gradivo samo s područja Grada Novalje, a gradivo s područja Grada Paga preuzima Državni arhiv u Zadru. Sabirni arhivski centar u Novalji je ustrojbeno jedinica Državnog arhiva u Zadru, a ne Državnog arhiva u Gospiću koji je osnovan 1999. godine, unatoč tome što se grad Novalja nalazi u Ličko-senjskoj županiji. Jedan od razloga tomu je bolja prometna povezanost otoka Paga sa Zadrom, nego s Gospićem, kao i činjenica da je otok Pag od ranije u nadležnosti Državnog arhiva u Zadru. Osnovna zadaća Sabirnog arhivskog centra u Novalji je provođenje mjera zaštite arhivskog gradiva u arhivu, skrb za njegovu sigurnost, obrada, sređivanje, popisivanje i davanje arhivskog gradiva na korištenje, davanje podataka i izvadaka iz dokumenata na molbu korisnika te upoznavanje javnosti s djelatnošću Arhivskog centra, ukazivanje na važnost arhivskog gradiva u svakodnevnom životu te na mogućnost korištenja takvih podataka u znanstvene svrhe ili za osobne potrebe prilikom ostvarivanja pravnih interesa. Također, arhivski centar stoji na raspolaganju tijelima javne vlasti te pravnim i fizičkim osobama na području grada Novalje u pružanju stručne pomoći kod upravljanja njihovim gradivom, a korisnicima omogućava brz i jednostavan pristup arhivskom gradivu i informacijama.

Centar ima jednog zaposlenog djelatnika, stručnog zvanja arhivist, koji uz prethodno navedene poslove obavlja i administrativne poslove u Centru. Prijemni ured arhivskog centra otvoren je svakim radnim danom od 8:30 do 14:30 sati. U njemu se zaprimaju zahtjevi za korištenje arhivskog gradiva te zahtjevi za izdavanje ovjerenih preslika, potvrda i uvjerenja. Obrasce za izdavanje ovjerenih preslika u digitalnom obliku stranke mogu preuzeti na stranici Državnog arhiva u Zadru.¹⁷ Praksa je pokazala da stranke najčešće potražuju agrarne odluke jer se unazad desetak godina aktivno sređuje imovinsko-pravna problematika ovog dijela otoka Paga te građevinske dozvole, rješenja o izvedenom stanju i uporabne dozvole kod kupoprodaje i/ili kategorizacije turističkih objekata. Novalja je orijentirana unapređenju turizma i povećanju smještajnih kapaciteta, a samim time raste i potreba za prethodno spomenutim rješenjima.

16 Sabirni arhivski centar u Novalji otvoren je za mandata ravnatelja Slavka Ražova koji je donio Statutarnu odluku o izmjeni Statuta Državnog arhiva u Zadru. Broj: 93-2009 od 20. travnja 2009.

17 Obrasci za izdavanje ovjerenih preslika u digitalnom obliku mogu se potražiti na stranici www.drzavni.arhiv.u-zadru.hr (5. 4. 2022.)

Čitaonica Sabirnog arhivskog centra u Novalji otvorena je svakim radnim danom od 8:00 do 14:30 sati. Korisnici arhivskog gradiva u čitaonici mogu pregledati obavijesna pomagala, prepisivati i proučavati dokumente, izraditi preslike, a ujedno se mogu koristiti i knjižnicom arhivskog centra čiji se fundus s vremenom proširuje. Čitaonica korisnicima gradiva, uz stručnu arhivističku literaturu, nudi i mnoštvo knjiga zavičajnih autora. Samo nekolicina korisnika istraživala je matične knjige u svrhu izrade genealoških stabala novaljskih obitelji s tipičnim prezimenima za ovo područje (npr. Škunca, Dabo, Šonje, Vidas, Šuljić itd.). Rad čitaonice u skladu je s Pravilnikom o radu čitaonice Državnog arhiva u Zadru, kao i Pravilnikom o korištenju javnog arhivskog gradiva.¹⁸

Dokumentaciju vezanu za preuzimanje gradiva u Sabirni arhivski centar u Novalji priprema Odjel za nadzor i zaštitu arhivskog i dokumentarnog gradiva izvan arhiva, uz aktivno sudjelovanje djelatnika arhivskog centra koji obavlja poslove pri nadzoru gradiva, preuzimanju i smještaju, razvrstavanju i popisivanju gradiva. Prethodno spomenuti odjel obavlja i preglede pismohrana na području Grada Novalje, provodi kriterije vrednovanja arhivskog gradiva i kategorizaciju stvaratelja, nadzire odabiranje i izlučivanje dokumentarnog gradiva na osnovu posebnog Popisa gradiva s rokovima čuvanja, a u skladu s Pravilnikom o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva.¹⁹ Arhivski centar preuzeo je od županijskih ureda koji djeluju na području Grada Novalje dio gradiva kojemu nisu istekli rokovi čuvanja zbog neadekvatnih uvjeta čuvanja i smještajnih kapaciteta. Preuzimanju gradiva u arhiv prethodi dostava popisa arhivskog gradiva koje se predlaže za predaju, a popisano gradivo kod stvaratelja pregledava djelatnik Odjela za nadzor i zaštitu arhivskog i dokumentarnog gradiva izvan arhiva uz nazočnost djelatnika Sabirnog arhivskog centra u Novalji po standardnoj proceduri predviđenoj Pravilnikom.²⁰ Prvo preuzimanje gradiva u arhivski centar u Novalji izvršeno je u listopadu 2009. godine, samo mjesec dana nakon otvaranja Centra. Preuzeti su spisi Kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Pag koji se odnose na područje grada Novalje i okolnih mjesta. Spisi su nastali u razdoblju od 1931. do 1947./48. godine i od iznimne su važnosti za sređivanje otočkog katastra. Grad Novalja otkupom je došao do vrijednih notarskih zapisa o stanju posjeda sela Novalje iz 17. stoljeća. Spomenuto gradivo pohranjeno je u arhivskom centru.²¹

18 Pravilnik o korištenju javnog arhivskog gradiva, NN 121/19.

19 Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva, NN 105/20.

20 Isto, čl. 38. – 46., NN 105/20.

21 Arhivi preuzimaju i privatno arhivsko gradivo od pravnih i fizičkih osoba na temelju pisane isprave o darovanju, kupoprodaji ili pohrani po standardnoj proceduri. Svaki ugovor mora sa-

Iako se radi o Sabirnom arhivskom centru iz svega navedenog vidi se raznolikost poslova kojima je cilj približavanje arhivske službe lokalnom stanovništvu i stvarateljima uz suradnju s kulturnim i srodnim djelatnostima radi unapređenja arhivske djelatnosti na novaljskom području.

Gradivo u Sabirnom arhivskom centru u Novalji

U Sabirnom arhivskom centru u Novalji čuva se gradivo koje prije svega daje vrijedan izvor informacija istraživačima čije zanimanje privlači lokalna povijest Novalje, a s druge strane omogućuje pravnim ili fizičkim korisnicima gradiva da dokažu ili riješe svoje pravne i imovinske interese. Upravo je ovo potonje najtraženije od strane korisnika, pogotovo spisi agrarne reforme i kolonizacije, kupoprodajni i darovni ugovori, građevinske dozvole, uporabne dozvole, obrtne dozvole te rješenja iz područja turizma. Gradivo također sadrži vrijedne podatke iz područja gospodarstva, ugostiteljstva i turizma, zdravstvene i socijalne skrbi, trgovine, prometa, morskog ribarstva, šumarstva, poljoprivrede i sl. Pri formiranju arhivskih fondova i zbirki u arhivskom centru slijedilo se načelo provenijencije vodeći računa o kontekstu cjeline u kojem je nastala određena obavijest te o očuvanju konteksta nastanka i posljedično njegovom značenju.²² Također se držalo načela da je fond informacijska cjelina nastala djelovanjem jednog stvaratelja, društveno-pravne osobe ili institucije²³ prateći pri sređivanju i obradi gradiva zakonske i podzakonske akte koji se odnose na izradu obavijesnih pomagala te zakone i provedbene propise kojima je regulirano djelovanje arhivske službe u Hrvatskoj.²⁴ Nakon preuzimanja fondovima je dodijeljena odgovarajuća signatu-

---

državati: navod o vrsti ugovora, naziv, odnosno ime i prezime, matični broj pravne osobe i adrese ugovornih strana (za pravnu osobu uz naziv navodi se ime odgovorne osobe ili opunomoćenog predstavnika), predmet ugovora (naziv sadržaja gradiva, vrsta, količina i vrijeme nastanka gradiva), navod o vlasništvu nad arhivskim gradivom koje je predmet ugovora, navod o autorskim pravima ili drugim pravima i ograničenjima koja se odnose na korištenje i raspolaganje gradivom koje je predmet ugovora, naziv i sjedište arhiva u kojemu će se gradivo čuvati, navod o uvjetima i rokovima dostupnosti i korištenja gradiva, međusobne obveze ugovornih strana te prema trećim stranama, datum i potpise.

- 22 KOLANOVIĆ, JOSIP. 1991. – 1992. Arhivistika i povijest upravnih institucija. *Arhivski vjesnik* 34-35, 12-13.
- 23 KOLANOVIĆ, JOSIP. 2016. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, sv. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv – Zadarska nadbiskupija, XXXIX-XLVI.
- 24 RASTIĆ, MARIJAN. 1996. Provedbeni propisi i izrada obavijesnih pomagala. *Arhivski vjesnik*, 39, 7-19. Više o oblikovanju arhivskih fondova i pravnim propisima kojima se regulirala arhiv-

ra i klasifikacijska oznaka prema razredbenom sustavu arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske čiji prikaz je dan u prilogu 1.²⁵ U Sabirnom arhivskom centru u Novalji dosad je pohranjeno osam fondova ukupne količine 140 dužnih metara gradiva. Najveći dio pohranjenog gradiva nastao je radom suvremenih institucija upravnih i javnih službi.

Iz područja uprave i javnih službi od 1945. do 1990. godine pohranjeno je gradivo kotarske uprave tj. spisi Kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Pag²⁶. Riječ je o prvoj akviziciji gradiva u Sabirnom arhivskom centru u Novalji. Spisi se odnose na područje Grada Novalje i okolnih mjesta: Novalja, Stara Novalja, Lun i područje Barbata. Spisi su nastali u razdoblju od 1931. do 1947./48. godine, a za njegovo korištenje nema ograničenja. Korisnici ovo gradivo traže radi rješavanja imovinsko-pravnih odnosa, najčešće zato što su Agrarnom reformom zemljišni posjedi oduzeti veleposjednicima i Crkvi te dodijeljeni obrađivačima. Pojedina rješenja sadrže spise kojima su obrađivači dokazivali da im je zemlja dodijeljena još 1931. ili 1938. – 1939. godine tj. da im prilikom te prve agrarne reforme nije priznato pravo vlasništva nad zemljom.²⁷ Ovom periodu djelovanja uprave i javnih službi pripada i gradivo mjesnih uprava. Radi se o tri sačuvana fonda koja su pohranjena u arhivskom centru: Mjesni narodni odbor Vlašići, Mjesni narodni odbor Lun i Mjesni narodni odbor Barbati.²⁸ Spisi svih triju fondova fra-

---

ska služba vidi priručnik: RASTIĆ, MARIJAN. 1998. *Arhivi i arhivsko gradivo: zbirka pravnih propisa 1828-1997*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.

- 25 KOLANOVIĆ, JOSIP. 2006. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, sv. 1. Zagreb: Hrvatski državni arhiv – Zadarska nadbiskupija, XXXIX-XLVI. Također o arhivskim fondovima vidi: KOLANOVIĆ, JOSIP. 1984. *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ. SR Hrvatska*. Beograd: Savez arhivskih radnika Jugoslavije.
- 26 Kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju imenovali su narodni odbori pojedinih kotara, u ovom slučaju to je bio kotar Pag, a nakon administrativno-teritorijalne podjele iz 1947. godine naslijedio ga je kotar Rab.
- 27 Više o strukturi i funkciji kotarske uprave u Hrvatskoj nakon 1945. godine vidi: KOLANOVIĆ, JOSIP (ur.). 2014. *Vodič Državnog arhiva u Zadru*, knjiga 1. Zadar: Državni arhiv u Zadru, 523-569.
- 28 Više o upravnoj povijesti, pravnom položaju, nadležnosti, unutarnjem ustroju kao i oblikovanju fondova mjesnih narodnih odbora vidi: GVERIĆ, ANTE. 2013. *Pregled tijela javne uprave s područja nadležnosti Državnog arhiva u Zadru od 1945. do 1962. godine*. Stručni rad. Zadar: Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-192 Mjesni narodni odbor Pag (1943., 1945. – 1952.), (Barbara Crnković, sumarni inventar, Državni arhiv u Zadru, 2016.); Više o zakonskim odredbama vidi: Zakon o promjeni naziva narodno-oslobodilačkih odbora, NN 3/45., Opći zakon o narodnim odborima, NN 43/46., Zakon o administrativno-teritorijalnoj podjeli NR Hrvatske, NN 60/47., NN 27/50., Zakon o provođenju reorganizacije narodnih odbora, NN 16/52.

gmentarno su sačuvani. Može se pretpostaviti da je tome uzrok nedovoljna svijest o obvezi čuvanja gradiva kod službenika u tijelima stvaratelja. Spisi Mjesnog narodnog odbora Vlašići pronađeni su prilikom obrade fonda Državnog arhiva u Zadru HR-DAZD-192 Mjesni narodni odbor Pag²⁹ dok su spisi Mjesnog narodnog odbora Lun i Mjesnog narodnog odbora Barbat i pronađeni prilikom obrade fonda HR-DAZD-158 Narodni odbor općine Novalja.³⁰

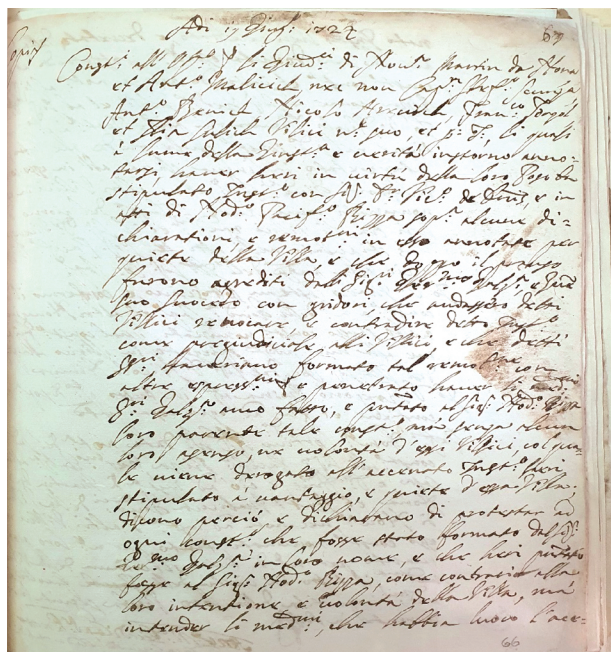
Iz područja uprave i javnih službi od 1990. godine u arhivskom centru pohranjena su dva fonda županijske uprave. Radi se o gradivu Upravnog odjela za graditeljstvo, zaštitu okoliša i prirode te komunalno gospodarstvo, Odsjek za graditeljstvo, Ispostava Novalja. Predaje su obavljene sukladno čl. 14. i 15. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima³¹ i pravilniku koji određuje uvjete predaje arhivskog gradiva arhivima.³² Preuzeti su sljedeći spisi: građevinske dozvole, rješenja o izvedenom stanju, ispravci rješenja, uporabne dozvole, rješenja o uvjetima građenja, potvrde glavnog projekta, etažni elaborati, uvjerenja o vremenu građenja, lokacijske dozvole, rješenja o formiranju čestica, završna izvješća nadzornog inženjera, rješenja o promjeni namjene, izmjene investitora, utvrđivanje zemljišta nužnog za redovnu uporabu zgrada i legalizacije. Gradivo je zaprimljeno u nekoliko navrata, s popisima gradiva kao prilogom koji su sastavni dio svakog zapisnika. U korištenju gradiva nema ograničenja. Gradivo prije svega služi pravnim i fizičkim osobama za rješavanje imovinsko-pravnih odnosa. Sljedeći fond iz ove skupine donosi akte kojima su osigurane potrebe građana na području turizma, gospodarstva i pomorstva, zaštite i socijalne skrbi, zanatstva, saobraćaja i veza, šumarstva, ribarstva, lovstva, trgovine, zdravstvene zaštite i sl. Radi se o spisima Ureda državne uprave u Ličko-senjskoj županiji, Ispostava Novalja. Gradivo je nastalo u razdoblju od 1994. do 2004. godine, osim rješenja o samostalnom obavljanju privrednih djelatnosti koja se sastoje od 12 svežnjeva, preuzetih od Grada Paga, nastalih u periodu od 1961. do 1994. godine.

29 HR-DAZD-192 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). Mjesni narodni odbor Pag (1943., 1945. – 1952.), (Barbara Crnković, sumarni inventar, Državni arhiv u Zadru, 2016.)

30 Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-158 Narodni odbor općine Novalja (1952. – 1957.), (Barbara Crnković, sumarni inventar, Državni arhiv u Zadru, 2017.)

31 Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 61/18.

32 Predaja ovog gradiva provodila se u više navrata u skladu s pravilnikom i zakonom koji su u trenutku predaje bili na snazi. Pravilnik o predaji arhivskog gradiva arhivima, NN 90/02., Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva, NN 105/20., Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/97., 61/18.

Stranica Isprave o posjedu sela Novalja
iz 17. st., HR-DAZD-SACN-5

Preuzimanja fondova skupine A.6. Uprava i javne službe od 1990. godine³³ prethodno spomenutih stvaratelja u stalnom su porastu u arhivskom centru u Novalji zbog neadekvatnog spremišnog prostora stvaratelja.

Gradivo iz područja uprave i javnih službi, koje po svojem sadržaju i fizionomiji čini izuzetak, odnosi se na Isprave o stanju posjeda sela Novalja iz 17. stoljeća. Spisi su pisani talijanskim jezikom. Radi se o jednoj knjizi notarskih zapisa.³⁴ Isprave o stanju posjeda sela Novalja uvezene su u knjigu koja se sastoji od 103 rukom pisana i 34 štampana lista koji dolaze pod naslovom „Stampa al taglio“. Pojedini listovi notarskih spisa su istrgnuti. Spisi su naknadno restaurirani

33 Više o razredbenom sustavu (klasifikacijama) arhivskog gradiva i statističkim pregledima takvog gradiva prema povijesnim razdobljima u arhivima RH vidi: PAVLIČEK, VIDA. 2007. Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske. Rad na prikupljanju i obradi podataka. *Arhivski vjesnik*, vol. 50, No. 1, 9-32.

34 Postanak notarske isprave sličan je postupku nastanka javne isprave, a isprava napisana rukom javnog bilježnika bila je zaštićena „javnom vjerom“. Pred sudom je služila kao potpun dokaz te se kao javna isprava nije mogla pobiti drugim dokazom.

LIBRO

degli atti di NASCITA della Parrocchia di *Novolja* Comune di *Novolja* Distretto di *Paga* Circolo di *Slava*

Data della nascita e della presentazione al Battesimo	INDICAZIONE DEL NEONATO		INDICAZIONE DEI GENITORI		SOGGE COGONE		ANNOTAZIONI
	Nome	Stato della prima e seconda	Nome, Cognome e famiglia	Nome, Cognome e famiglia	Religione e professione	Religione e professione	
1845 23	...	...	...	...	...	...	...
1845 24	...	...	...	...	...	...	...
1845 25	...	...	...	...	...	...	...
1845 26	...	...	...	...	...	...	...
1845 27	...	...	...	...	...	...	...
1845 28	...	...	...	...	...	...	...

Stranica Matične knjige rođenih mjesta Novalja
1845. – 1863., HR-DAZD-SACN-2

u Državnom arhivu u Zadru. Grad Novalja do spisa je došao otkupom od književnika Mladena Kušeca koji je ženidbenom vezom povezan s novaljskim krajem. Spisi su nakon kupnje pohranjeni u Sabirnom arhivskom centru u Novalji. U korištenju preuzetog gradiva nema ograničenja, a vrijedan je izvor za povijest ranog novog vijeka novaljskog područja. Dio isprava je izvoran, a dio u prijepisu iz kasnijih razdoblja.

U arhivskom centru pohranjena je i jedna zbirka matičnih knjiga rimokatoličke vjeroispovijesti. Radi se o 14 državnih matica rođenih, vjenčanih i umrlih za mjesto Novalja, Lun i područje Barbata³⁵. Predaja gradiva izvršena je 4. veljače 2010. godine u prostorijama Ureda državne uprave u Ličko-senjskoj županiji, Službe za opću upravu u Gospiću koja je ujedno i predavatelj gradiva. Nije poznato kako su matice dospjele u Gospić.³⁶ Matice su popisane po župama te po vrstama matice s oznakom MKR – matične knjige rođenih, MKV – matične knjige vjenčanih i MKU – matične knjige umrlih.³⁷

35 Na sjeveroistočnom dijelu otoka Paga nalaze se naselja Vidalići, Kustići, Zubovići i Metajna koji se zajedno nazivaju Barbati.

36 Više o propisima i zakonskim odredbama prema kojima se vodilo matično poslovanje vidi: Zakon o državnim matičnim knjigama, SL FNRJ 29/1946.; također vidi i: LANOVIĆ, MIHAJLO. 1908. *Zbirka matičnih propisa*. Zagreb: Naklada Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske Zemaljske vlade.

37 Više o formiranju zbirke matičnih knjiga, povijesnom pregledu vođenja matičnih knjiga i formiranju serija vidi: MILIĆ, ANGELIKA. 2017. *Zbirka matičnih knjiga u Hrvatskom držav-*

Matice arhivskog centra u Novalji pisane su talijanskim i hrvatskim jezikom. Župnici su u matične knjige rođenih kraj datuma rođenja, a izvan službene rubrike, unosili još i datum smrti. Matice nisu snimljene i mikrofilmirane. Zakonskim člankom XXIII/1827. pristupa se izradi parica tj. matice su vođene u dva primjeka, međutim parice matičnih knjiga pohranjenih u arhivskom centru u Novalji nisu sačuvane. Naredbom od 24. rujna 1889. godine određeno je da se parice matičnih knjiga za cijelo područje županije moraju pohranjivati u arhivu županijske oblasti, a za područje gradova kod gradskih poglavarstava.³⁸

Zbirka matičnih knjiga koje se čuvaju u arhivskom centru u Novalji³⁹ sadrže vrijedne podatke za povijest ovog kraja. Korisnici gradivo mogu koristiti isključivo u čitaonici arhivskog centra.

Zaključak

Od početka svojeg djelovanja do danas Sabirni arhivski centar u Novalji obavlja temeljne zadaće koje se odnose na čuvanje, obradu, sređivanje, popisivanje i davanje na korištenje dokumentarnog i arhivskog gradiva korisnicima i istraživačima.

Od početne ideje za osnivanjem arhivskog centra na otoku pa do osiguranja adekvatnog prostora za tu svrhu nije protekao dug put. Projekt osnivanja nove ustrojbene jedinice Državnog arhiva u Zadru došao je do konačne realizacije spomenutim osiguravanjem adekvatnog prostora, a temeljna ideja bila je prikupljanje i zadržavanje gradiva na području njegova nastajanja s ciljem da svojim stanovnicima omogući brz i jednostavan pristup podacima, rješenjima i uvjerenjima u mjestu stanovanja. Također se nastojao intenzivirati odnos između arhivske službe i institucija stvaratelja pružanjem stručne pomoći pri upravljanju gradivom pravnim i fizičkim osobama koje djeluju na ovom području.

Arhivski centar čuva fondove nastale upravo na ovom području, a koji istraživačima i korisnicima mogu poslužiti kao vrijedan izvor informacija za istraživanje lokalne povijesti, područja matičarstva, uprave, gospodarstva, turizma, trgovine, prometa, poljoprivrede i sl.

---

nom arhivu. *Arhivski vjesnik*, 60, 251-311.; SRŠAN, STJEPAN. 1987. Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku. *Arhivski vjesnik*, 30, 89-102.

38 LANOVIĆ, MIHAJLO. 1908., 42.

39 Dio matičnih knjiga s ovog područja za Novalju i Barbat (Zubovići, Metajna, Kustići) nalazi se u Državnom arhivu u Zadru, Državni arhiv u Zadru (Hrvatska). HR-DAZD-378 Zbirka matičnih knjiga. Radi se o osam matičnih knjiga Novalje i jednoj matičnoj knjizi Barbatu.

Kao posebno vrijedan fond ističu se bilježnički spisi koji sadrže podatke o stanju posjeda sela Novalja iz 17. stoljeća koji pripada onoj vrsti gradiva koju korisnici najčešće traže u nastojanju da dokažu ili riješe svoje pravne i imovinske odnose.

Prilog I.

U Sabirnom arhivskom centru u Novalji pohranjeni su sljedeći fondovi, a pregled gradiva iskazan je sukladno razredbenom/klasifikacijskom sustavu:⁴⁰

A. Uprava i javne službe

A.1.2. Mletačka uprava u Dalmaciji (1279.) 1409. – 1797.

HR-DAZD-SACN-5 Isprave o stanju posjeda sela Novalja iz 17. stoljeća

A.5. Uprava i javne službe od 1945. do 1990. godine

A.5.4. Kotarska uprava

HR-DAZD-SACN-1 Kotarska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju Pag, 1931., 1939., 1947./1948.

A.5.7. Mjesna uprava

HR-DAZD-SACN-6 Mjesni narodni odbor Vlašići, 1951.

HR-DAZD-SACN-7 Mjesni narodni odbor Lun, 1947., 1950., 1952.

HR-DAZD-SACN-8 Mjesni narodni odbor Barbati, 1945. – 1953.

A.6. Uprava i javne službe od 1990. godine

A.6.3. Županijska, oblasna i okružna uprava od 1990. godine

HR-DAZD-SACN-3 Upravni odjel za graditeljstvo, zaštitu okoliša i prirode te komunalno gospodarstvo, Odsjek za graditeljstvo, Ispostava Novalja, 1998. – 2016.

HR-DAZD-SACN-4 Ured državne uprave u Ličko-senjskoj županiji, Ispostava Novalja, 1986. – 2004.

L. Zbirke izvornog arhivskog gradiva

L.1.3. Matične knjige

HR-DAZD-SACN-2 Matične knjige mjesta Novalja, Barbati i Lun:

---

40 Budući da je *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske* tiskan 2006. godine, u ovom radu se prvi put donosi popis fondova i zbirki Sabirnog arhivskog centra u Novalji prema arhivskoj klasifikaciji i vremenu nastanka.

Matične knjige Novalja

1.1. Matične knjige rođenih

1.1.1. Matična knjiga rođenih Novalja, 1845. – 1863.

1.1.2. Matična knjiga rođenih Novalja, 1863. – 1883.

1.1.3. Matična knjiga rođenih Novalja, 1883. – 1901.

1.2. Matična knjiga vjenčanih Novalja, 1857. – 1901.

1.3. Matične knjige umrlih Novalja

1.3.1. Matična knjiga umrlih Novalja, 1861. – 1889.

1.3.2. Matična knjiga umrlih Novalja, 1890. – 1901.

2. *Matične knjige Barbati*

2.1. Matične knjige rođenih Barbati

2.1.1. Matična knjiga rođenih Barbati, 1855. – 1885.

2.1.2. Matična knjiga rođenih Barbati, 1868. – 1887.

2.2. Matična knjiga vjenčanih Barbati, 1858. – 1886.

2.3. Matična knjiga umrlih Barbati, 1854. – 1901.

3. *Matične knjige Lun*

3.1. Matične knjige rođenih Lun

3.1.1. Matična knjiga rođenih Lun, 1844. – 1893.

3.1.2. Matična knjiga rođenih Lun, 1894. – 1901./1902.

3.2. Matična knjiga vjenčanih Lun, 1880. – 1900.

3.3. Matična knjiga umrlih Lun, 1850. – 1901./1902.

Arhivski izvori

Državni arhiv u Zadru (Hrvatska)

- HR-DAZD-158 Narodni odbor općine Novalja (1952. – 1957.)
- HR-DAZD-192 Mjesni narodni odbor Pag (1943., 1945. – 1952.)
- HR-DAZD-378 Zbirka matičnih knjiga

Sabirni arhivski centar u Novalji (Hrvatska)

- HR-DAZD-SACN-1 Kotarska komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju (1931. – 1947.)
- HR-DAZD-SACN-2 Zbirka matičnih knjiga (1945. – 1902.)
- HR-DAZD-SACN-3 Upravni odjel za graditeljstvo, zaštitu okoliša i prirode te komunalno gospodarstvo, Odsjek za graditeljstvo, Ispostava Novalja (1998. – 2016.)
- HR-DAZD-SACN-4 Ured državne uprave u Ličko-senjskoj županiji (1961. – 2004.)
- HR-DAZD-SACN-5 Isprave o stanju posjeda sela Novalja (17. st.)

- HR-DAZD-SACN-6 Mjesni narodni odbor Vlačići (1951.)
- HR-DAZD-SACN-7 Mjesni narodni odbor Lun (1947. – 1952.)
- HR-DAZD-SACN-8 Mjesni narodni odbor Barbati (1945. – 1953.)

Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska)

- HR-DADU-425 Državni arhiv u Dubrovniku (1945.)
- *Narodne novine* (Zagreb), 3/1945.
- *Narodne novine* (Zagreb), 43/1946.
- *Narodne novine* (Zagreb), 60/1947.
- *Narodne novine* (Zagreb), 27/1950.
- *Narodne novine* (Zagreb), 16/1952.
- *Narodne novine* (Zagreb), 105/1997.
- *Narodne novine* (Zagreb), 67/1999.
- *Narodne novine* (Zagreb), 64/2000.
- *Narodne novine* (Zagreb), 90/2002.
- *Narodne novine* (Zagreb), 65/2004.
- *Narodne novine* (Zagreb), 35/2008.
- *Narodne novine* (Zagreb), 65/2009.
- *Narodne novine* (Zagreb), 61/2018.
- *Narodne novine* (Zagreb), 98/2019.
- *Narodne novine* (Zagreb), 121/2019.
- *Narodne novine* (Zagreb), 105/2020.
- *Službeni list FNRJ* (Beograd), 29/1946.
- *Službeni list FNRJ* (Beograd), 12/1950.

Literatura

- ANDROIĆ, MIRKO. 1962. Arhivski sabirni centar Krapina-Historijskog arhiva Varaždin-u Popovcu. *Arhivski vjesnik*, vol. 4-5, no 1., 452-453.
- BABIĆ, SILVIJA. 2018. Akvizicijska politika – postoji li u hrvatskoj arhivskoj službi? *Arhivski vjesnik*, 61, 43-68.
- BARČOT, TONKO. 2013. Uz početak rada Arhivskog sabirnog centra Korčula-Lastovo. *Arhivski vjesnik*, 56, 95-122.
- GVERIĆ, ANTE. 2013. Pregled tijela javne uprave s područja nadležnosti Državnog arhiva u Zadru od 1945. do 1962. godine. Zadar: Državni arhiv u Zadru.

- KOLANOVIĆ, JOSIP. 1984. *Arhivski fondovi i zbirke u SFRJ. SR Hrvatska*. Beograd: Savez arhivskih radnika Jugoslavije.
- KOLANOVIĆ, JOSIP. 1992. Arhivistika i povijest upravnih institucija. *Arhivski vjesnik*, 34-35, 9-20.
- KOLANOVIĆ, JOSIP. 2006. *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske Sv. 1*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv – Zadarska nadbiskupija.
- KOLANOVIĆ, JOSIP. 2014. *Vodič Državnog arhiva u Zadru 1*. Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- LANOVIĆ, MIHAJLO. 1908. *Zbirka matičnih propisa*. Naklada Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske Zemaljske vlade. Zagreb.
- MILIĆ, ANGELIKA. 2017. Zbirka matičnih knjiga u Hrvatskom državnom arhivu. *Arhivski vjesnik*, 60, 251-311.
- PAVLIČEK, VIDA. 2007. Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske. Rad na prikupljanju i obradi podataka. *Arhivski vjesnik*, vol. 50, no. 1, 9-32.
- POSEDI, IVANA; BULIĆ, NADA. 2017. Razvoj arhivske službe u Koprivnici. *Podravski zbornik*, no. 43, 193-198.
- RASTIĆ, MARIJAN. 1996. Provedbeni propisi i izrada obavijesnih pomagala. *Arhivski vjesnik*, 39, 7-19.
- RASTIĆ, MARIJAN. 1998. *Arhivi i arhivsko gradivo: zbirka pravnih propisa 1828-1997*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- SRŠAN, STJEPAN. 1987. Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku. *Arhivski vjesnik*, 30, 89-102.
- STULLI, BERNARD. 1969. Nacrt koncepcije srednjoročnog plana razvitka arhivske djelatnosti u SR Hrvatskoj 1971. – 1975. godine. *Arhivski vjesnik*, vol. 11-12, no. 1, 355-381.
- STULLI, BERNARD. 1958. O planu mreže arhivskih ustanova na području NR Hrvatske. *Arhivist VII*, sv. 3-4, 129-134.

Mrežni izvori

- Proračun. Portal grada Novalje. www.novalja.hr (30. 3. 2022.)
- BEGONJA BOGOVIĆ, NADA. 2010. Strategija gospodarskog razvitka Grada Novalje 2010. – 2020. www.novalja.hr (29. 3. 2022.)
- Državni arhiv u Zadru-Obrasci za izdavanje ovjerenih preslika u informatičkom obliku. www.drzavni.arhiv.u.zadru.hr (5. 4. 2022.)

Establishment and operation of the Collection Archive Center in Novalja

Abstract

The archival collection center in Novalja started its work on 1st of September 2009 as a part of the State Archives in Zadar. Along with Korčula, it is a second archival collection center in Croatia situated on an island. The need of its establishment was based on a size of an island and numbers of creators of documentary and archival materials. In this article a proces of its establishment was described, it provides information about the building in which it is located, storage capacity, the type and structure of the material stored in it, and also work domain and territory of competence.

Key words: The archival collection center in Novalja, The State Archives in Zadar, island Pag, City of Novalja, archival materials

---

PRIKAZI

2

MJESTA SJEĆANJA

Tihana Petrović Leš,
Mjesta sjećanja: Sveti Rok i Lovinac
Zagreb, Srednja Europa, 2022.

U ožujku 2022. iz tiska je u izdanju Srednje Europe izišla knjiga pod nazivom *Mjesta sjećanja: Sveti Rok i Lovinac*. Knjigu je napisala etnologinja i antropologinja Tihana Petrović Leš. Iako je rođena u Markovcu Našičkom u Slavoniji, zahvaljujući majci, rođenoj Ličanki, Petrović Leš ima i ličko podrijetlo. Upravo je ta činjenica, uz autoričine profesionalne interese, uvelike utjecala i na nastanak knjige o kojoj će ovdje biti riječ.

Mjesta sjećanja: Sveti Rok i Lovinac knjiga je u kojoj se kroz interdisciplinarni pristup proučavaju sljedeće obitelji: Japunčić, Šarić, Kovačević i Vukelić. Radi se o obiteljima koje su živjele na području Svetog Roka i Lovinca između 1870-ih i 1939. godine. Osim što su bile srodnički povezane, ove obitelji su u promatranom razdoblju odigrale vrlo važnu ulogu u društvenom, gospodarskom i kulturnom životu Svetog Roka i Lovinca. No, knjiga se zapravo bavi puno širom problematikom koja nadilazi obiteljske okvire. Naime, autorica je kroz duže vremensko razdoblje analizirala promjene koje se nisu odrazile samo na promatrane obitelji već i na čitavu zajednicu Svetog Roka i Lovinca.

Knjiga je nastala kao plod iscrpnih istraživanja i komunikacije s brojnim ljudima o čemu autorica govori na samom početku u „Predgovoru i zahvalama“ (str. 5-7). Naime, prilikom autoričinih višegodišnjih istraživanja pomogli su joj brojni, poput recenzentica povjesničarke Suzane Leček i antropologinje Nevene Škrbić Alempijević, predstavnici raznih ustanova te sama obitelj. Osim toga, Petrović Leš ovdje donosi i transkript pisma poslanog 1963. povodom njezina rođenja. U pismu je did Mateša u svoje ime babe Danice poželio „dragoj praunuci da bi cvala i napredovala“. Autorica je na ovo pismo naišla kao djevojčica, objasnivši kako je „tekst pisma za mene bio poticajan i važan u odrastanju i osobnoj formaciji“. Osim toga, na kraju ovoga dijela autorica je istaknula kako knjigu posvećuje majci i precima iz Svetog Roka i Lovinca čime je jasno dala do znanja koliku je ulogu

na njezin život imala spoznaja o ličkom podrijetlu. Nakon predgovora i zahvala, slijedi uvodni dio.

„Uvod“ se sastoji od tri potpoglavlja (str. 8-42.). Nakon toga slijedi šest poglavlja i 21 potpoglavlje u kojima se obrađuju različiti segmenti iz prošlosti Svetog Roka i Lovinca, te obiteljskog života autoričinih predaka. Autorica je poglavljima nadjenula sljedeće nazive: „Uspom na trgovaca – obiteljske mreže: Japuncići, Šarići i Kovačevići“ (str. 44-128.), „I staro i novo: privatni život“ (130-162.), „Svakodnevnica osjenjena politikom: javni život“ (str. 164-218.), „Spori ritam svagdana i blagdana: društveni život u Lovincu“ (str. 220-240.), „Građanska kultura – prožimanje globalnoga i lokalnoga“ (str. 242-300.) te „Umjesto zaključka ili ‘Sve se mijenja do viš Boga i pivčeva glasa’“ (str. 302-309.). Navedena poglavlja bit će analizirana u nastavku.

U „Uvodu“ su dane napomene o tome kako je knjiga nastala. Osim toga, navedeni su razlozi nastanka ove knjige. Osnovni cilj bio je napraviti „studiju slučaja posvećenu građanskim obiteljima u dugom razdoblju od 1870-ih do 1939“ (11) pri čemu se težilo k interdisciplinarnom diskursu i sagledavanju šireg okvira. Autorica je temu istraživala iz više različitih kutova: kroz kulturu sjećanja, obiteljsku povijest, mikrohistoriju te kulturu kontinuiteta i diskontinuiteta. Međutim, da bi to ostvarila Petrović Leš koristila se različitim izvorima i literaturom – arhivskim dokumentima, fotografijama, novinama, književnim tekstovima i različitom znanstveno-stručnom literaturom. Uza sve navedeno, posebno mjesto zauzela je usmena predaja koja je imala ključnu ulogu u rekonstrukciji obiteljske prošlosti. Zahvaljujući usmenoj predaji autorica je dobila priliku iznijeti različite priče iz života koje bi inače bile zaboravljene. Jedna takva priča je i ona vezana uz odlazak u Vodice u srpnju 1933. kada su komarci toliko izbili autoričinu baku Mariju i njezinu djecu, da potonja do kraja života više nije htjela na more unatoč brojnim obiteljskim pozivima (str. 237-239.). Ipak, treba naglasiti kako je i sama autorica istaknula da je „tekst koji sam ispisala samo djelomično i sporadično autobiografski“ (str. 14.). Ideja knjige je prvenstveno prikazati procese i dinamiku oblikovanja građanske, političke, ekonomske i kulturne elite u Lici na primjeru Svetog Roka i Lovinca, odnosno autoričinih predaka koji su bili važni dionici tamošnje zajednice (16). Osim toga, u uvodnom dijelu donosi se i kratak ekohistorijski pregled s ciljem dobivanja boljeg dojma o prostoru i vremenu obuhvaćenom u knjizi. Pri tome se autorica dotiče tema vezanih uz gospodarstvo, institucije, stanovništvo i identitete. Osim toga, ističe specifičnost Svetog Roka i Lovinca koji su u odnosu na ostala mjesta u okruženju krajem 19. stoljeća izgradila građanski identitet (35).

Tome su doprinijeli i članovi obitelji Japunčić, Šarić i Kovačević koji su analizirani u sljedećem poglavlju.

„Uspon trgovaca – obiteljske mreže: Japunčići, Šarići i Kovačevići“ započinje pričom o obitelji Japunčić koja svoje početke veže uz Sveti Rok i rodonačelnika Tomu Tomišu Japunčića, gostioničara i trgovca. Naslijedio ga je sin Dane Japunčić koji je nastavio i proširio obiteljski posao. Dane je u braku s Marijom Japunčić imao ukupno osmero djece čije živote je u većem ili manjem obujmu, ovisno o dostupnim informacijama, Petrović Leš analizirala. Od osmero djece, dva sina bila su poslana na studij. Prvi i najstariji bio je Ivan (zvan Ivica apotekar) koji je studirao farmaciju u Zagrebu i Grazu te umro od sušice u 41 godini ne završivši studij (str. 61.). Drugi sin bio je Milan koji je završio studij slavistike i klasične filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Po završetku Prvog svjetskog rata skrasio se u Gospiću gdje je u razdoblju od 1929. do 1931. obnašao dužnost upravitelja gospićke gimnazije te imao središnju ulogu u društveno-političkom životu lovinačkog kraja i Gospića (str. 69.). Osim toga, imao je osmero djece, od koje je njih šest dočekalo odraslu dob te su sva dobila naobrazbu. Pri tome treba istaknuti kako su sve tri kćeri, Matilda, Marija i Đurđica, završile studij, po uzoru na žensku djecu iz građanskog sloja svojeg vremena. Nakon njih slijedi analiza obitelji Šarić koja započinje s trgovcem i bankarom Stankom Šarićem koji je ostao zapamćen po pokretanju prve dioničke štedionice u Lovincu (str. 175-176.). Stanko je u braku s Antonijom rođ. Ljuština imao troje djece, Mariju Antoniju (zvana Ljuba generalica po mužu austrougarskom časniku Milanu Vrkljanu), Olgu Josipu i Antona Pavla (zvanog Ante) koji je završio medicinu i bio suvlasnik lječilišta Radenci. Nakon njih dolazi obitelj Kovačević čija analiza započinje s Ivanom Ivasom Kovačevićem, seljakom i trgovcem koji je prve velike *cekine* zaradio prodajom bačve meda što mu je omogućilo školovanje sve muške djece (str. 107.). Obitelj doživljava veći uspon u doba Mate Mateše Kovačevića koji se bavio trgovinom. Mateša je u braku s Danicom rođ. Japunčić imao osmero djece. Na kraju ovoga poglavlja, autorica se posebno osvrnula na tri žene, Danicu Matešinu udanu za Matešu Kovačevića, Katicu Japinu udanu za Milana Japunčića i Mandicu Đukinu udanu za Jurja Đuku Japunčića, najmlađeg sina Dane Japunčića. Na temelju njihove analize utvrdila je kako su se posljedice Prvog svjetskog rata vezane uz emancipaciju žena i ovdje osjetile, no ne jednako iako se radi o obiteljima koje su međusobno stalno bile u doticaju. Naime, Danica je i dalje ostala poslušna supruga, dok su se Mandica i Katica osamostalile i izborile za svoj status.

„I staro i novo: privatni život“ naziv je sljedećeg poglavlja u kojemu je autorica na primjeru Marije Kovačević, Matešine kćeri, i Slavka Vukelića, lovinačkog učitelja, analizirala život intelektualne elite u međuratnom Lovincu. Marija je nakon školovanja u Lovincu, naobrazbu nastavila u Bihaću u samostanu sv. Josipa. Iako je bila talentirana, otac ju je sukladno tada uvriježenim mišljenjima s 13 godina ispisao iz škole smatrajući kako je stekla potrebnu naobrazbu da bude dobra supruga i majka (str. 13.). Međutim, kako bi se usavršila u ženskim vještinama i dobrom odgoju, otac ju je 1924. poslao u domaćinsku školu gdje je provela oko osam mjeseci. Zahvaljujući dobroj naobrazbi, Marija je stekla razne vještine koje su joj omogućile da bude aktivni sudionik lovinačke zajednice, svirajući crkvene orgulje i vodeći zbor (str. 151.). Marija se udala za Slavka Kovačevića 1927. u Lovincu. Iako je bio rođen u Hercegovini, Slavkovi roditelji su bilo rodnom iz Krasna u Lici s kojim se i on identitetski povezivao (str. 137.). Prije nego li je konačno došao u Lovinac, Slavko je radio u nekoliko škola. Iako je u Lovinac prvi put stigao 1922., trajno će se u njemu nastaniti tek 1926. godine. Lovinačka je škola u trenutku Kovačevićeva dolaska bila u lošem stanju, no s vremenom je u suradnji sa suprugom obnovio školu i uredio vrt koji je zbog uzornog održavanja bio nadaleko poznat i postao često mjesto okupljanja njihove obitelji i prijatelja (str. 150.). Za razliku od ostalih, Kovačevići su bili izrazito moderni za svoju okolinu. Marija i Slavko u svemu su bili ravnopravni. Modernost se očitovala i u tome što bi Marija ponekad zapalila cigaretu što nije bilo uobičajeno za žene toga vremena ni u većim sredinama (str. 149.). To se odrazilo i na odgoj njihove djece. Naime, za razliku od prethodnih generacija, oni su imali samo troje djece – Milana (zvani Mile), Veru (zvana Seka) i Miru (zvana Cica, ujedno i autoričina majka). Za razliku od ostale djece, oni su uživali blagodati života u imućnijoj obitelji što im je prije svega omogućilo da nemaju radne obveze kao njihovi vršnjaci.

Nakon analize intelektualne elite u Lovincu, Petrović Leš posvetila se analizi javnog života u poglavlju koje je nazvala „Svakodnevnica osjenjena politikom: javni život“. Poglavlje započinje pričom o muškom društvu Palavordenkor koje je djelovalo od sredine 19. stoljeća, pa sve do 1930-ih godina. U radu društva sudjelovali su brojni uglednici iz Like, a između ostaloga i Tomiša i Dačko Japuncić. Međutim, modernizacijski procesi doveli su do raspadanja društava kao što je Palavordenkor. Stoga su se ugledniji članovi zajednice počeli angažirati u drugim djelatnostima, poput politike. Naime, u Lovincu i brojnim drugim mjestima u Lici važnu je ulogu imalo pravaštvo. Prva politička organizacija uopće u Lovincu bila je pravaška, a osnovao ju je Stanko Šarić krajem 1906. (str. 181-183.). U međurat-

nom razdoblju osobito se istaknuo Mate Kovačević koji je aktivno sudjelovao u radu Hrvatske seljačke stranke te Hrvatskog sokola i Hrvatskog radiše (str. 192.). Uz politički angažman, pojedinci su nerijetko djelovali i u drugim udruženjima. Na području Svetog Roka i Lovinca uz Hrvatski sokol i Hrvatskog radišu djelovali su još i Hrvatsko kulturno društvo „Lovinac“ te ribarsko društvo „Opsenica“. Analizom javnog života, Petrović Leš otvorila je i pitanje svakodnevlja.

Temom svakodnevlja u Lovincu Petrović Leš bavila se u poglavlju kojega je nazvala „Spori ritam svagdana i blagdana: društveni život u Lovincu“. Središnji događaj u vjerskom i društvenom životu Lovinca bio je proslava blagdana sv. Mihovila 29. rujna, dok je za Sveti Rok to bilo Rokovo, blagdan zaštitnika mjesta. Tijekom godine stanovništvo se okupljalo na *prelu*, pri čemu se u *divanu* nerijetko zaigralo neku kartašku igru, poput *marijaša* i *bate*. Muškarci su se nerijetko okupljali u *birtijama* krateći vrijeme *preferansom*, *bućanjem* ili bacanjem kamena s rame-na. Uz to i nogomet je postao sve važniji dio društvenog života, pa je u Lovincu organiziran omladinski sportski klub „Lošk“ koji je djelovao kao neformalni nogometni klub. Osim toga, Lovinčani su pokrenuli i amatersku kazališnu družinu čijim se najvećim uspjehom smatra izvedba predstave *Graničari ili Proštenje na Ilijevu* iz 1939. povodom dobrotvorne zabave u korist siromašne lovinačke djece (str. 235-236.). U konačnici, modernost se očitovala i u planiranju odmora i putovanja. Primjerice, bili su popularni izleti na Plitvička jezera što se urezalo u sjećanje autoričine majke (str. 237.) ali i na more o čemu je već bilo riječi na početku. Sve navedeno je dobar primjer do koje su se mjere osjetili modernizacijski procesi čak i u malim mjestima u provinciji. O tome kako se na primjeru jedne male zajednice mogu dobro uočiti procesi prožimanja lokalnog i globalnog Petrović Leš je pokazala i u sljedećem poglavlju.

Naime, u poglavlju koje je naslovljeno „Građanska kultura – prožimanje globalnoga i lokalnoga“ autorica je na primjeru obiteljske kuće Danice i Mateše Kovačević i njihove trpeze analizirala na koji se način tradicija susretala s novim trendovima koji su bili sve očitiji. To se osobito odražavalo na prehrani. Osnovu prehrane činili su krumpir, grah, kiseli kupus, palenta i mliječna jela, poput *kiseline* i *base* (str. 257.). Međutim, iako su prevladavale namirnice koje su karakteristične za siromašnu ličku prehranu, zahvaljujući raznim dodacima i načinima pripreme od tih su se namirnica izrađivala razna jela slična onima koja su se jela u građanskim obiteljima Srednje Europe. Primjerice, konzumiralo se dosta mesa, a nerijetko su se jela i razne vrste kolača, poput mramornog kolača, vanilin kiflica, kakao šnita, kuglofa i drugoga. Europski utjecaji osjetili su se i na odijevanju.

Autorica je na temelju dostupnih fotografija i sjećanja utvrdila kako se čak i na primjeru obitelji koje je ona analizirala mogu uočiti dva ključna razdoblja prema promjenama mode u odijevanju: od 1876. do 1900. te od 1900. do 1939. godine (str. 271.). To je ujedno potvrda kako su se trendovi pratili čak i u malim zajednicama građanskih obitelji Svetog Roka i Lovinca. Međutim, autorica je utvrdila kako su se neki elementi tradicionalnog odijevanja održali unatoč prodiranju suvremene mode, poput ličke kape i tkane torbe (str. 300.).

Središnji dio knjige završava poglavljem kojeg je Petrović Leš nazvala „Umjesto zaključka ili ‘Sve se mijenja do viš Boga i pivčeva glasa’“. U ovom je poglavlju autorica iznijela nekoliko teza do kojih je došla u knjizi te ustvrdila kako se neke teme tek trebaju podrobnije istražiti. Primjerice, pitanje uređenja i opremanja crkava u Svetom Roku i Lovincu ili pitanje razvoja i organizacije urbaniteta. Nakon ovog poglavlja, autorica je priložila „Rodoslovno stablo obitelji Japunčić, Šarić i Kovačević“ (str. 310-311.), popis „Izvora i literature“ (str. 313-332.), sažetak knjige na engleskom jeziku „Places of Memory: Sveti Rok and Lovinac“ (str. 333-340.), te kratku biografiju „O autorici“ (str. 341.).

Ova knjiga svakako predstavlja važan doprinos poznavanju prošlosti Like kao regije, odnosno Svetog Roka i Lovinca kao mjesta koja su dio te regije. Petrović Leš iznijela je brojne zanimljive činjenice vezane uz prošlost Svetog Roka i Lovinca pišući iz perspektive svojih predaka, no i sama je zaključila kako još uvijek postoje pitanja na koja treba odgovoriti. Stoga se na knjigu treba gledati i kao poticaj za dalje. Vjerujem kako brojne priče, događaji, osobe i anegdote iz prošlosti Like tek čekaju da budu otkrivene i zapisane kao što je to učinila Petrović Leš.

Marko Kolić

O POVIJESTI LIČKE PUKOVNIJE

Joso Vrkljan, *Lička pukovnija kroz povijest*
Veleučilište Nikola Tesla i
Ogranak Matice hrvatske Gospić,
Gospić, 2022.

Autorsko djelo dr. sc. Jose Vrkljana naslovljeno: *Lička pukovnija kroz povijest* datira iz 2022. godine, a izdano je u nakladništvu Veleučilišta Nikola Tesla u Gospiću u suradnji s Ogrankom Matice hrvatske u Gospiću.

Djelo je stručno klasificirano kao monografija i isto podrazumijeva stručno obrađen i prikazan problem kao i prikaz primarnog istraživanja i originalnog znanstvenog doprinosa autora.

Kompozicijski je sačinjeno od 11 zanimljivih i živopisnih poglavlja, uz predgovor predsjednika Saveza povijesnih postrojbi hrvatske vojske poručnika Emila Črne, odabranih priloga koji prate sadržajnu okosnicu pojedinih poglavlja, životopis, izvore i literaturu, zahvalu i sadržaje.

Predsjednik Saveza povijesnih postrojbi hrvatske vojske, poručnik Emil Črne, u predgovoru ističe vrijednost i prepoznatljivost slavne i ponosne Ličke pukovnije kao vjerodostojnu čuvaricu vojne povijesti na našim prostorima.

U sadržajnom smislu pred čitatelja ove monografije, nameću se različita poglavlja koja svojom zanimljivošću i autorskim prikazom odabranih tema, otvaraju široke spoznaje i to:

Osnivanje i ustroj Ličke – krajiške pukovnije u Vojnoj krajini, Vojno djelovanje Ličke pukovnije, Značaj Ličke pukovnije za razvoj Gospića, Obrtništvo u Ličkoj pukovniji, Značaj Ličke pukovnije za cestogradnju toga vremena, Značaj Ličke pukovnije za obrazovanje toga vremena, Ukinuće Vojne krajine i Ličke pukovnije, Obnavljanje Ličke pukovnije – Gospićka garda Vukovi, Povijesna postrojba hrvatske vojske Lička pukovnija Gospić, Savez povijesnih postrojbi, životopis, literatura i zahvala.

Širokim rasponom tema, detaljističkim pristupom odabranoj povijesnoj i inoj građi, autor u maniri dobrog poznavatelja povijesnih prilika i razvojnoga tijeka spomenutih postrojbi, vješto i zanimljivo oblikuje zahtjevan uradak – monogra-

fiju. Ista je nastala kao rezultat dugogodišnjih istraživanja, suradnji, terenskih posjeta i različitih manifestacija i prezentnih izlaganja, razmjene mišljenja i praćenja literature kao i najsuvremenijih oglada i primjeraka.

Koristeći recentna znanja i iskustva, autor monografiju obogaćuje kvalitetnim fotografijama s pripadajućim zapisima, povijesnim izvorima, povijesnim kartama, statističkim pokazateljima i referentnim mjerenjima.

Odabranim analitičkim i metodološkim pristupom prikupljanja i obrade građe, višestrukim izborom literature, časopisa, mrežnih i elektroničkih izvora potvrđuje vokaciju znanstvenika, nastavnika i inženjera, ali i osobu širokog spektra djelovanja u profesionalnom i osobnom poimanju.

Navedena atribucija može se iščitati upravo u ovom autorskom uratku koji je svojim objavljenim opusom u širokom smislu, poznat čitateljskoj publici.

Kada piše o Ličkoj pukovnji, onda koristi izniman raspon sadržajnih okonca, oplemenjujući polazni sadržaj područjima vlastitog, stručnog i znanstvenog poimanja, uključujući bitne sastavnice koje se prožimaju kroz njegov rad, kao npr.: obrtništvo, cestogradnju, obrazovanje, sociološki i psihološki fenomen vremena i prostora.

Autor je zasigurno uspio u svom naumu jer je bogatu vojnu povijest našega kraja prikazao vrlo uvjerljivo, zanimljivo i poticajno.

Predstavio je Ličku pukovnju Gospić kao prepoznatljivu, reprezentativnu i kao što spominju recenzenti ove monografije respektabilnu u današnjem poimanju i vrednovanju Like i njezinih pripadajućih vrednota.

U jezično-stilskom smislu monografija je pisana pripadajućim stilom, jednostavna i zanimljiva izričaja, razumljiva i primjerena široj čitateljskoj publici.

Ozbilnost i vrijednost ove monografije, vidljiva je i u recenzijama eminentnih znanstvenika i stručnjaka i to: doc. dr. sc. Ivana Brlića, Ivana Barića, prof. i umirovljenog časnika HV, bojnika Marija Kalana, predavača.

Njihova zapažanja i recenzentski pristup autorovu uratku govore o vrijednosti i važnosti istoga s ciljem prihvaćanja i poticanja za daljnja istraživanja i stručna i znanstvena razmišljanja.

Autorski uradak dr. sc. Jose Vrkljana predstavlja korak naprijed i izniman je doprinos ne samo zavičajnoj kulturi i tradiciji, već i nacionalnoj i vojnoj povijesti.

U maniri znanstvenika koji interdisciplinarnim pristupom pokazuje interese i zanimanja za različita područja ljudskog djelovanja kao predsjednik zbora povijesne postrojbe hrvatske vojske Ličke pukovnije Gospić iznjedrio je vrijedno i prepoznatljivo djelo koje nesebično predaje u ruke svekolikoj čitateljskoj publici.

Mišljenja sam kako će monografija dr. sc. Jose Vrkljana *Lička pukovnija kroz povijest* zaživjeti u obrazovnim, znanstvenim, kulturnim, vojnim i inim ustanovama diljem domovine, a posebice među mladim naraštajima s ciljem uključivanja u postrojbu ili izučavanjem i budućim praćenjem Saveza povijesnih postrojbi hrvatske vojske.

Toplo preporučujem autorski uradak.

Anela Serdar Pašalić, prof. savjetnica

UPUTE SURADNICIMA

Časopis MemorabiLika objavljuje radove iz područja povijesti, kulture (jezika, književnosti, običaja, krajolika, arhivskoga građiva) i geografije Like. Ne prihvaćaju se već objavljeni radovi ili radovi istodobno ponuđeni drugim časopisima.

Rukopisu, koji ne smije biti duži od 20 kartica (30 redaka na kartici, uključujući naslov rada, sažetke, ključne riječi, bibliografiju, priloge), treba priložiti sažetak na stranome jeziku, kraći nacrtak na hrvatskome jeziku te ključne riječi (najviše 5 riječi, abecednim redom) na hrvatskome i engleskome jeziku. Prihvaćaju se i radovi na stranim jezicima, no u tome slučaju sažetak mora biti na hrvatskome.

Sažetak rada (opsega do 200 riječi) treba ukazati na svrhu, glavne rezultate i zaključak.

Rukopisi se šalju e-poštom (memorabilika@gmail.com) ili običnom poštom na adresu Uredništva (Državni arhiv u Gospiću / memorabiLika, 53 000 Gospić, Kaniška 17) u dvama primjercima. Nakon recenzentskog postupka ispravljenu inačicu rada potrebno je dostaviti u digitalnome obliku i u jednom ispisu. Tekst rukopisa mora točno odgovarati tekstu datoteke.

Rukopisi se šalju na adresu Uredništva:

Državni arhiv u Gospiću

Kaniška 17

53 000 Gospić

UPUTE ZA PRIREĐIVANJE RADOVA

Radove treba pripremiti u računalnome programu *Microsoft Word for Windows*. Tekstove treba pisati fontom *Times New Roman* (12) s jednostrukim razmakom (1,5), poravnati ih s objiju strana ne uvlačeći prvi red odlomka. Veličina slova pojedinih dijelova teksta navedena je u **obrascu**. Ako je u tekstu potrebno posebno označiti neku riječ ili rečenicu koriste se masna slova. Pisanim kosim slovima pišu se naslovi knjiga, časopisa i drugi primjeri.

Na prvoj stranici članka navodi se **ime i prezime autora**, u novome retku **ime i adresu ustanove** u kojoj autor radi te u novome retku **elektroničku adresu** autora.

Naslov članka piše se velikim slovima i centrira se. *Nacrtak* članka navodi se nakon glavnoga naslova, a tekst se uvuče s lijeve strane. **Naslovi poglavlja** se ne numeriraju.

Fusnote se navode na stranici ispod teksta, fontom Times New Roman (10) s jednostrukim razmakom (1).

Tablice, grafikoni i slike (JPEG, TIFF i PDF) numeriraju se u kontinuitetu arapskim brojkama (primjer: Tablica 1., Tablica 2.; Slika 1., Slika 2.). Slike se dostavljaju odvojeno od teksta u digitalnome formatu.

Molimo suradnike da rabe šiljaste **navodnike**, npr. „Citat“. Unutar citata ili za označavanje pojmova treba rabiti drugačiji tip navodnika, npr. „pojam“. Za označivanje značenja treba rabiti polunavodnike, npr. <značenje>.

Sažetak na stranome jeziku dolazi iza popisa bibliografskih jedinica. On treba sadržavati naslov članka pisan malim slovima. Navodi se centrirano. Ispod prijevoda naslova također centrirano napisati <sažetak> na jednome od svjetskih jezika. Tekst sažetka na stranome jeziku treba napisati ispod naslova sažetka, od početka retka (bez uvlačenja).

Ključne riječi na jeziku kojim je pisan rad navode se ispod sažetka na stranome jeziku, od početka i bez uvlačenja.

Ključne riječi prevedene na engleski jezik navode se ispod ključnih riječi na jeziku kojim je pisan rad, od početka retka, bez uvlačenja.

Pri citiranju literature treba obratiti pozornost na sljedeće:

Ako pri citiranju literature referencija sadržava samo prezime autora, godinu objavljivanja te stranicu na kojoj je određeni podatak objavljen, potrebno ju je, navedenu u zagradama, uključiti u osnovni tekst, a ne navoditi u fusnotama.

Više referencija istoga autora treba poredati kronološki. Navode li se djela istoga autora objavljena u istoj godini, treba ih poredati abecedno te označiti slovima (v. dolje 2. Članak u časopisu).

Popis korištene literature na kraju rada treba uskladiti prema sljedećem obrascu:

1. TISKANE KNJIGE

1.1. Knjiga ima jednoga autora

KASER, KARL. 2003. *Popis Like i Krbave 1712. godine*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.

1.2. Knjiga ima do tri autora

GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA; VRCIĆ-MATAIJA SANJA. 2012. *Tragom ličke zavičajnosti*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.

1.3. Knjiga koja ima četiri i više autora

BARIĆ, EUGENIJA [ET. AL.]. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

1.4. Knjiga koja nema podatak o autoru

Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. 1983. Skopje: manu.

1.5. Poglavlje u knjizi ili zborniku

HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // Identitet Like: korijeni i razvitak. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 427-464.

2. ČLANAK U ČASOPISU

PEŠUT, DAMJAN. 1997. Etnička i konfesionalna podjela nakon oslobođanja Like od Turaka. Senjski zbornik, 24, Senj, 85-130.

3. RJEČNIK, LEKSIKON I ENCIKLOPEDIJA

ČULJAT, MARKO. 2004. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lik@ press.

3.1. Rječnik, leksikon i enciklopedija koji nemaju podatak o autoru

ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1881. – 1970. Zagreb: JAZU.

3.2. Natuknica u enciklopediji

Lika. // *Hrvatska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999 – sv. 6.

4. MREŽNA I ELEKTRONIČKA VRELA

4.1. Tekst na mrežnoj stranici

ČULJAT MARKO. 2017. *KIC u Ličkom Osiku*. www.licke-novine.hr/Gospic/GS%20kronika.html#n96. (26.4. 2017.)

4.2. Članak u elektroničkome časopisu

VODANOVIĆ, BARBARA. 2007. Prezimana na otoku Pašmanu danas. *Hieronimus, I*, 157-176. http://www.unizd.hr/Portals/43/broj_1_2007/Barbara_Vodanovic_Prezimana_na_otoku_Pasmanu_danas.pdf. (14. 5. 2013.)

4.3. Elektronički medij (CD-ROM, DVD-ROM i sl.)

ANIĆ, VLADIMIR. 2007. *Rječnik hrvatskoga jezika*. (CD-ROM). Zagreb: Novi Liber – Europapress holding.

5. DIPLOMSKI, MAGISTARSKI I DOKTORSKI RAD

5.1. Diplomski rad

JURIĆ, JURAJ. 2017. Ličke vodenice. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

5.2. Magistarski rad

KOLAK, TATJANA. 2001. Arheološka topografija Like od prapovijesti do srednjeg vijeka. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

5.3. Doktorski rad

BUŠLJETA TONKOVIĆ, ANITA. 2014. *Mogućnosti održivog razvoja srednje Like*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

6. ČLANAK IZ TISKA

VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2009. Jeramaz i Crnčević – prezimena bratska. *Metkovski vjesnik*, 8, Metković, 24-25.

MemorabiLika

Odobrenje za objavu članka

Da bismo objavili Vaš članak u časopisu **MemorabiLika** dužni ste potpisati ovu Izjavu. Autorska prava ostaju Vaše vlasništvo ili vlasništvo nositelja autorskih prava. Dužni ste ishoditi dozvolu za korištenje svih ilustracija kojih niste nositelj autorskog prava. Napominjemo da nije dopušteno koristiti ilustracije iz ranije objavljenih radova bez izričite pismene dozvole nositelja autorskih prava.

Ime, prezime i adresa autora:

Naslov rada:

Uzimajući u obzir moj prilog izdavanju gore navedene publikacije, potpisom ove Izjave jamčim:

- da sam u slučaju zajedničkog autorstva ovlašten(a) od svih koautora potpisati ovu izjavu u njihovo ime;
- da je ovaj članak autorov originalni rad;
- da ovaj članak ne sadrži nikakva kršenja postojećih autorskih prava, ili druga prava treće osobe, ili materijal koji bi na drugi način bio nezakonit;
- da ću osigurati da nakladnici **MemorabiLike** budu zaštićeni od bilo kakvih potraživanja i troškova (uključujući i pravne troškove) koji bi proizlazili iz povrede bilo koje stavke ove Izjave;
- da sam ishodio(la) dozvolu za reproduciranje svih materijala za koje nisam nositelj(ica) autorskih prava, a koje koristim u svome članku, uz obvezno navođenje izvora.

Suglasan(a) sam da **MemorabiLika** objavi moj rad te ga distribuira reproduciranog u tiskanom i elektroničkom obliku.

Potpis: _____

Datum: _____